

**«Ο Επιδαπέδιος ψηφιδωτός διάκοσμος του Μαρτυρίου Α΄
στη θέση *Καταλύματα των Πλακωτών* στο Ακρωτήρι της
Κύπρου»**

ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΗ ΜΕΛΠΩ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2024

Η παρούσα διπλωματική εργασία αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια παρουσίασης και ανάλυσης του ψηφιδωτού επιδαπέδιου διακόσμου στο Μαρτύριο Α' στη θέση Καταλύματα των Πλακωτών στο Ακρωτήρι της Κύπρου. Η πολύχρονη συμμετοχή μου στην ανασκαφή του μνημείου και το ενδιαφέρον για την τέχνη του ψηφιδωτού αποτέλεσαν την πηγή έμπνευσης για το συγκεκριμένο θέμα. Σκοπός της παρούσας εργασίας σαφέστατα είναι η παρουσίαση των ψηφιδωτών του μνημείου, καθώς επίσης και η ερμηνεία των εικονιστικών και ανεικονικών παραστάσεων του Μαρτυρίου.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τα μέλη της τριμελούς επιτροπής κ. Μαρία Παρανή αναπληρώτρια καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Κύπρου, κ. Χρίστο Σταυράκο καθηγητή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, που με τίμησαν με τη συμμετοχή και συμβολή τους εξέταση της διπλωματικής μου εργασίας. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον επιβλέποντα της διπλωματικής μου εργασίας και καθηγητή μου κ. Απόστολο Μαντά, για τη πολύπλευρη στήριξη, την κατανόηση, το ενδιαφέρον και τη καθοδήγησή του κατά την διάρκεια συγγραφής της εργασίας μου.

Βεβαίως οφείλω να ευχαριστήσω θερμά την ανασκαφέα του Μαρτυρίου και Ανώτερη Λειτουργό Α' του Τμήματος Αρχαιοτήτων Δρ. Ελένη Προκοπίου, τόσο για την ανάθεση του θέματος της διπλωματικής εργασίας όσο και για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, δίνοντάς μου την ευκαιρία της παρουσίασης ενός αδημοσίευτου θέματος, τόσο στη διπλωματική μου εργασία όσο και σε τοπικά αλλά και παγκόσμια συνέδρια, όπως επίσης και το συντηρητή του Τμήματος Αρχαιοτήτων Δρ. Ελευθέριο Χαραλάμπους και την Δρ. Ντόρια Νικολάου για τη πολύτιμη βοήθεια τους.

Τέλος, ένα ιδιαίτερο ευχαριστώ οφείλω στην οικογένειά μου που υπήρξε αρωγός στη πολυετή προσπάθεια, δίνοντας μου τη δυνατότητα να ανοίξω τους ορίζοντες μου με την αγάπη και την ηθική υποστήριξή τους στις δύσκολες στιγμές.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	ii
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΤΑ ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ	7
1.1 Η Εξέλιξη του ψηφιδωτού και η τεχνολογία κατασκευής του.....	7
1.2 Θεματολόγιο παλαιοχριστιανικών δαπέδων - Πηγές άντλησης.....	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΟ ΜΑΡΤΥΡΙΟ Α΄ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΛΑΚΩΤΩΝ ΣΤΟ ΑΚΡΩΤΗΡΙ	20
2.1 Ιστορικό-γεωγραφικά στοιχεία της περιοχής.....	20
2.2 Η αρχιτεκτονική του Μαρτυρίου Α΄	23
2.3 Ο Επιδαπέδιος ψηφιδωτός διάκοσμος του Μαρτυρίου Α΄	27
2.4 Διάταξη ψηφιδωτού διάκοσμου.....	28
2.5 Θέση ψηφιδωτού διάκοσμου – Περιγραφή - Συμβολισμοί	29
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ ΣΤΟ ΜΑΡΤΥΡΙΟ Α΄	63
3.1 Εικονογραφία.....	63
3.2 Τεχνοτροπία.....	98
3.3 Χρονολόγηση του μνημείου	105
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	107
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	114
ΕΙΚΟΝΕΣ	119
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	189

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Επί αιώνες η Κύπρος, λόγω της γεωγραφικής της θέσης, αποτέλεσε επίκεντρο συνάντησης πολιτισμών ενίοτε συγκρουόμενων. Το νησί βρίσκεται στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων, της Ευρώπης, της Ασίας και της Αφρικής και ήταν ένας σημαντικός εμπορικός και ναυτικός σταθμός. Η θέση της αλλά και οι φυσικοί πλουτοπαραγωγικοί της πόροι (μεταλλεύματα χαλκού, χρυσού και ασημιού, ξυλεία) την κατέστησαν σημαντική κατάκτηση, επηρεάζοντας την ιστορική της πορεία. Οι πρώτες ενδείξεις ύπαρξης ζωής στο νησί ανάγονται στην επιπαλαιολιθική εποχή και εντοπίστηκαν στη θέση *Αετόκρεμνος*¹, μία βραχοσκεπή στο μέσον της νότιας ακτογραμμής της χερσονήσου του Ακρωτηρίου, εντός της περιφραγμένης περιοχής του στρατιωτικού αεροδρομίου της Βρετανικής Βάσης. Η συνεχής ανθρώπινη δραστηριότητα στο νησί γίνεται εντονότερη τους επόμενους αιώνες. Ήδη από τη νεολιθική εποχή δημιουργούνται οι πρώτοι οικισμοί, οι οποίοι με το πέρασμα των αιώνων εξελίσσονται και εξαπλώνονται σχεδόν σε ολόκληρο το νησί, τόσο στις παράκτιες περιοχές όσο και στην ενδοχώρα. Είναι γεγονός ότι από την εποχή του λίθου και έπειτα, στις περιόδους που ακολούθησαν, δηλαδή εποχή του χαλκού, του σιδήρου και στην κλασική (γεωμετρική-αρχαϊκή-κλασική-ελληνιστική και ρωμαϊκή), το νησί κατοικείται συστηματικά. Νέοι οικισμοί, ολόκληρες πόλεις, δημόσια και ιδιωτικά κτήρια, καθώς και χώροι λατρείας οικοδομούνται και πολλοί από αυτούς επιβιώνουν μέχρι και την ύστερη αρχαιότητα. Οι Πόλεις-Βασίλεια, που ήκμασαν, ήταν το Κούριο, η Αμαθούντα, η Παλαίπαφος και έπειτα η Νέα Πάφος, η οποία κατά τη ρωμαϊκή περίοδο υπήρξε πρωτεύουσα του νησιού και η Σαλαμίνα, η οποία στα μέσα του 4^{ου} αι. γίνεται νέα πρωτεύουσα και βρίσκεται πιο κοντά στην Αντιόχεια, στην οποία υπαγόταν πολιτικά το νησί, με προεκτάσεις και στην οργάνωση της εκκλησιαστικής διοίκησης, θέμα που επιλύθηκε με την Γ' Οικουμενική Σύνοδο το 431², με την αναγνώριση του Αυτοκέφαλου

¹Swiny 1982, 166. Procopiou 2015, 69.

²Mansi, IV, 1912, 1014. Απόσπασμα από τον 8ο κανόνα της Οικουμενικής Συνόδου: Πράγμα παρὰ τοὺς ἐκκλησιαστικούς θεσμούς καὶ τοὺς κανόνας τῶν ἁγίων Ἀποστόλων καινοτομούμενον, καὶ τῆς πάντων ἐλευθερίας ἀπτόμενον, προσήγγειλεν ὁ θεοφιλέστατος συνεπίσκοπος Ῥηγίνος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι τῆς Κυπρίων ἐπαρχίας, Ζήνων καὶ Εὐάγριος. Ὅθεν, ἐπειδὴ τὰ κοινὰ πάθη μείζονος δεῖται τῆς θεραπείας, ὡς καὶ μείζονα τὴν βλάβην φέροντα, καὶ μάλιστα εἰ μὴδὲ ἔθος ἀρχαῖον παρηκολούθησεν, ὥστε τὸν ἐπίσκοπον τῆς Ἀντιοχείων πόλεως

της Κυπριακής Εκκλησίας και την παραχώρηση σχετικών προνομίων που κατέχει μέχρι και σήμερα (το δικαίωμα του αρχιεπίσκοπου για προσωπογράφηση με κιννάβαρι και το δικαίωμα του να φέρει πορφυρό μανδύα και αυτοκρατορικό σκήπτρο αντί της ποιμενικής ράβδου³).

Αιώνες αργότερα, με την προσάρτηση της Κύπρου στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, επί Διοκλητιανού (284-305), η Κύπρος εισήλθε στο πρώτο διοικητικό θέμα της αυτοκρατορίας, δηλαδή της Ανατολής (praefectura praetorio per Orientem), μαζί με άλλες δεκαεπτά επαρχίες, που εκτεινόταν από τη νότια Μικρά Ασία μέχρι την Αίγυπτο. Ο διοικητής της Κύπρου (vir perfectissimus), όπως οριζόταν από το νόμο, δεν καταγόταν από τη Κύπρο, γεγονός που υποδηλώνεται στην ονοματολογία των διαφόρων κυβερνητών, που βρέθηκαν σε επιγραφές⁴.

Οι ιστορικές πηγές που αναφέρονται στην Κύπρο από τη ρωμαϊκή έως και την πρωτοβυζαντινή περίοδο είναι πενιχρές, κυρίως γιατί επικράτησε στο νησί παρατεταμένη περίοδος ειρήνης και σταθερότητας, παρά γιατί η συμβολή της νήσου στο γίγνεσθαι της αυτοκρατορίας δεν ήταν αξιοσημείωτη.

Εξάιρεση αποτελούν οι πειρατικές επιδρομές στις παράλιες περιοχές του νησιού και οι φυσικές καταστροφές, κυρίως από σεισμούς, που ταλάνιζαν διαχρονικά το νησί. Ενδεικτικά αναφέρονται για την πρωτοβυζαντινή περίοδο οι σεισμοί του 332, 342 και 365-370, στους οποίους

τάς ἐν Κύπρῳ ποιεῖσθαι χειροτονίας, καθὰ διὰ τῶν λιβέλλων καὶ τῶν οἰκείων φωνῶν ἐδίδαξαν οἱ εὐλαβέστατοι ἄνδρες, οἱ τὴν πρόσοδον τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ ποιησάμενοι, ἔξουσι τὸ ἀνεπηρέαστον καὶ ἀβίαστον οἱ τῶν ἁγίων ἐκκλησιῶν, τῶν κατὰ τὴν Κύπρον, προεστῶτες, κατὰ τοὺς κανόνας τῶν ὁσίων Πατέρων, καὶ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν, δι' ἑαυτῶν τὰς χειροτονίας τῶν εὐλαβεστάτων ἐπισκόπων ποιούμενοι· τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων διοικήσεων, καὶ τῶν ἀπανταχοῦ ἐπαρχιῶν παραφυλαχθήσεται· ὥστε μηδένα τῶν θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων ἐπαρχίαν ἐτέραν, οὐκ οὔσαν ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τὴν αὐτοῦ, ἢ γοῦν τῶν πρὸ αὐτοῦ χεῖρα καταλαμβάνειν ἀλλ' εἰ καὶ τις κατέλαβε, καὶ ὑφ' ἑαυτὸν πεποιήται, βιασάμενος, ταύτην ἀποδιδόναι· ἵνα μὴ τῶν Πατέρων οἱ κανόνες παραβαίνωνται, μηδὲ ἐν ἱερουργίας προσήματι, ἐξουσίας τύφος κοσμικῆς περαιοδύηται, μηδὲ λάθωμεν τὴν ἐλευθερίαν κατὰ μικρὸν ἀπολέσαντες, ἣν ἡμῖν ἐδωρήσατο τῷ ἰδίῳ αἵματι ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὁ πάντων ἀνθρώπων ἐλευθερωτής. Ἐδοξε τοίνυν τῇ ἁγίᾳ καὶ οἰκουμενικῇ συνόδῳ, σφῆζεσθαι ἐκάστη ἐπαρχία καθαρᾷ καὶ ἀβίαστα τὰ αὐτῇ προσόντα δίκαια ἐξ ἀρχῆς καὶ ἄνωθεν, κατὰ τὸ πάλαι κρατήσαν ἔθος, ἄδειαν ἔχοντος ἐκάστου μητροπολίτου τὰ ἴσα τῶν πεπραγμένων πρὸς τὸ οἰκεῖον ἀσφαλὲς ἐκλαβεῖν. Εἰ δὲ τις μαχόμενον τύπον τοῖς νῦν ὀρισμένοις προσκομίσει, ἄκυρον τοῦτον εἶναι ἔδοξε τῇ ἁγίᾳ πάσῃ καὶ οἰκουμενικῇ συνόδῳ.

³Χοτζάκογλου 2005, κεφ. Δ 129-154.

⁴Δημοσθένους 2002, 25-26.

καταστράφηκαν τουλάχιστον τρεις σημαντικές πόλεις: η Σαλαμίνα, το Κούριο και η Πάφος. Αναφορά σε αυτούς γίνεται και από τον ιστορικό Θεοφάνη⁵: «*Τῶ αὐτῷ ἔτει, (Α.Μ. 5824=332) σεισμοῦ λαβροτάτου γενομένου ἐν Κύπρῳ, Σαλαμίνα πόλις κατέπεσε καὶ ἰκανὴν πληθὸν διέφθειρεν*». Αναμφισβήτητα οι εν λόγω σεισμοί προκάλεσαν την καταστροφή ολόκληρων πόλεων, ωστόσο μέσα από αρχαιολογικές ανασκαφές και επιφανειακές έρευνες σε αστικά κέντρα και στην ύπαιθρο επιβεβαιώνεται τόσο η συνεχής ανθρώπινη παρουσία σε αυτά τα κέντρα όσο και η έντονη ανάπτυξη ενός ιδιαίτερου ακμάζοντος πολιτισμού.

Με την υπογραφή του Διατάγματος των Μεδιολάνων το 313 και την επίσημη αναγνώριση του χριστιανισμού ως μίας ακόμα αποδεκτής θρησκείας στο γενικότερα ανεκτικό πολυθεϊστικό προφίλ της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, συνεχίζεται απρόσκοπτα η διάδοσή του σε όλη την έκταση του νησιού και ξεκινά πλέον συστηματικότερα η σύσταση εκκλησιαστικής οργάνωσης και δομής. Η Κύπρος υπήρξε από τις πρώτες επαρχίες του ρωμαϊκού κράτους, στην οποίαν οι Απόστολοι Παύλος και Βαρνάβας εφάρμοσαν την πολιτική εξάπλωσης της νέας θρησκείας προς τους εξελληνισμένους Ιουδαίους του νησιού αλλά και τους εθνικούς. Αν και οι πληροφορίες είναι πενιχρές για τους τρεις πρώτους αιώνες, είναι σαφές ότι η διεύρυνση αυτή του Χριστιανισμού είχε απήχηση κυρίως στους Εθνικούς της ενδοχώρας, ενώ βρήκε σθεναρή άρνηση και αντίσταση από το ιουδαϊκό κατεστημένο των μεγάλων πόλεων. Η χειροτονία επισκόπων στις διάφορες περιοχές της υπαίθρου κατά τους πρώτους τρεις αιώνες δεν φαίνεται να εντάσσεται σε κάποιο αυστηρό πλαίσιο διοικητικής οργάνωσης, με σαφή όρια δικαιοδοσιών, τα οποία αρχίζουν να προσδιορίζονται σταδιακά μέσα στον 4ο αιώνα. Από τα μέσα του 4^{ου} αι. φθίνουν και εγκαταλείπονται σταδιακά τα κέντρα της ειδωλολατρίας, τα αρχαία ιερά, γεγονός που υποδηλώνει και επιβεβαιώνει τις πηγές για πλήρη εκχριστιανισμό του νησιού στα χρόνια του Αρχιεπισκόπου Επιφανίου, χωρίς να αποκλείονται ωστόσο μεμονωμένες επιβιώσεις ειδωλολατρικών αντιλήψεων, εξαιρέσεις του κανόνα.

Η νομιμοποίηση και εξάπλωση του Χριστιανισμού μέσα στον 5ο αιώνα σηματοδοτείται από την εμφάνιση σε ολόκληρο το νησί νέων οικοδομικών κέντρων για τη στέγαση της λατρείας και της διοίκησης της Εκκλησίας. Είναι αξιοσημείωτος ο μεγάλος αριθμός των

⁵Theophanis, Chronographia 29, 24-25.

παλαιοχριστιανικών βασιλικών της νήσου⁶ συγκριτικά με άλλα νησιά ή άλλες επαρχίες. Συνολικά έχουν επισημανθεί μέχρι σήμερα εκατό βασιλικές, που χρονολογούνται από τον 4^ο έως τον 7^ο αιώνα, γεγονός που αποτυπώνει εκτεταμένο εκχριστιανισμό του νησιού, τόσο στα αστικά κέντρα, όσο και στην ύπαιθρο. Οι πρώτες βασιλικές ήταν πολύκλιτες. Ενδεικτικά αναφέρονται η βασιλική του Αγίου Επιφανίου και της Καμπανόπετρας στη Σαλαμίνα (τέλη 4^{ου} – αρχές 5^{ου} αι.)⁷ και η βασιλική της Χρυσοπολίτισσας στη Νέα Πάφο (πρώτη φάση β' μισό 4^{ου} αι., τέλη 5^{ου}, αρχές 6^{ου} αι.)⁸. Ενδιαφέρον αποτελεί το γεγονός ότι οι μεγαλεπήβολοι αυτοί ναοί τεραστίων διαστάσεων παραπέμπουν σε σύγχρονες βασιλικές της Αιγύπτου⁹, της Συρίας¹⁰ και της Παλαιστίνης¹¹.

Δεν υπήρξαν σημαντικές μεταβολές στη διοίκηση του νησιού μέχρι τον 6^ο αιώνα, οπότε στο πλαίσιο της διοικητικής αναδιοργάνωσης του αυτοκράτορα Ιουστινιανού, που υλοποιήθηκε το 536, η Κύπρος αφαιρέθηκε από το θέμα της Ανατολής και εντάχθηκε στην *quaestor Iustinianus Exercitus*¹², με άλλες τέσσερις επαρχίες¹³. Στα μέσα του 6^{ου} αιώνα παρατηρούνται μετακινήσεις προς το νησί της Κύπρου¹⁴.

Κατά τη διάρκεια των περσικών επιδρομών, στις αρχές του 7^{ου} αι., ο ρόλος του νησιού αναβαθμίστηκε, καθώς βοήθησε στην ανατροφοδότηση και τη μεταφορά στρατευμάτων προς την Κωνσταντινούπολη και την Αίγυπτο. Είναι πολύ πιθανόν ο μελλοντικός αυτοκράτορας Ηράκλειος να διαχείμασε στο νησί, καθώς πορευόταν προς την Κωνσταντινούπολη το 609 ή 610, για την

⁶Χοτζάκογλου 2005, 470.

⁷Megaw 1974, 61-64, πίν. A. Roux 1998, 152-157, εικ. 215-220.

⁸Παπαγεωργίου 1964, σελ. 274-276. Ο ίδιος 1965, 10-11.

⁹ Βλ. Βασιλική Αγίου Μηνά στην Αίγυπτο. Grossman 2007, 103-136.

¹⁰ Donceel-Voûte, 1988, σποραδικά.

¹¹Megaw 1974, 59-66. Χοτζάκογλου 2005, 471.

¹²Γκουτζιουκώστας - Μονίαρος, 2009, 90.

¹³Παναγίδης 2018, 181.

¹⁴Chrysos 1993, 9.

ανατροπή του Φωκά, ενώ νομισματικές μαρτυρίες επιβεβαιώνουν τη λειτουργία νομισματοκοπείου στην Κύπρο κατά τις πρώτες δεκαετίες του 7ου αιώνα¹⁵.

Μία περσική απόπειρα κατάληψης της νήσου μαρτυρείται μεταξύ του 617-619, διαρκούσης της πολιορκίας της Αλεξάνδρειας, πληροφορία η οποία διασώζεται στο βίο του Αγίου Ιωάννη Ελεήμονα¹⁶ «*Κάποιος στρατηγός μέ τό ὄνομα Άσπαγούριος στάλθηκε στήν Κωνσταντία τῆς Κύπρου καί, καθώς δέν ἔγινε δεκτός ἀπό τήν πόλη, ἐτοιμάστηκε γιά ἐπίθεση καί ἡ πόλη γιά ἀντεπίθεση. Καί ἐπρόκειτο νά σκοτώσει ὁ ἕνας τόν ἄλλο, ἄν δέν τούς προλάβαινε ὁ πανθαύμαστος Ἰωάννης, ὁ μαθητής τοῦ Θεοῦ τῆς εἰρήνης, ὁ ὁποῖος συμφιλίωσε τούς δύο ἀντιπάλους..*» Γενικότερα, στο τέλος του 6^{ου} και κατά τον 7^ο αιώνα παρατηρούνται έντονα μετακινήσεις λαών από και προς την Κύπρο, ιδίως κατά τη περίοδο των αραβικών επιδρομών, τις οποίες έκαναν τόσο οι Βυζαντινοί όσο και οι Άραβες (αιχμαλωσίες)¹⁷.

Η πρώτη επιδρομή των Αράβων μαρτυρείται το 649, όταν σύμφωνα με αραβικές πηγές οι Άραβες θέλησαν να κατακτήσουν το νησί τόσο για την στρατηγική του θέση αλλά και για τον άφθονο υλικό του πλούτο.

Σύμφωνα με τις αρχαιολογικές επισκοπήσεις που έγιναν στην Κύπρο, φαίνεται ότι στα μέσα του 7^{ου} αιώνα εξαφανίστηκαν ή εγκαταλείφθηκαν και άλλες μεγάλες κώμες, εκτός από τα γνωστά μεγάλα αστικά κέντρα. Ταυτόχρονα, πολλοί ναοί υπέστησαν καταστροφές, ωστόσο το γεγονός αυτό δεν στάθηκε εμπόδιο στην ανασυγκρότηση κάποιων πόλεων και ναών¹⁸.

Η προσπάθεια μελέτης του αρχαιολογικού υλικού και του κάθε μνημείου ξεχωριστά τείνει να εμπλουτίσει τις γνώσεις μας για την αρχαιολογία του νησιού, συμπληρώνοντας έτσι τα κενά που δημιουργούνται λόγω έλλειψης πηγών και ευρημάτων. Σκοπός της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η παρουσίαση του ψηφιδωτού διακόσμου ενός μνημείου, του Μαρτυρίου Α΄, στη θέση *Καταλύματα των Πλακωτών* της χερσονήσου του Ακρωτηρίου, το οποίο ανασκάφηκε μεταξύ

¹⁵Παναγίδης 2018, εικ. 3, 182 και 191.

¹⁶Chrysos 1993, 12. Κυθραιώτης 2018, 339.

¹⁷Hill 1940, 281-282.

¹⁸Χρυσός 2003, 145.

2007-2010, και το οποίο έχει εμπλουτίσει τις γνώσεις μας για το πρώτο μισό του 7ου αιώνα, στο οποίο χρονολογείται, αλλά και γενικότερα για το ρόλο της χερσονήσου.

Η εργασία είναι χωρισμένη σε τρία κεφάλαια, τα οποία περιέχουν από τρία υποκεφάλαια, ακολουθούν τα συμπεράσματα και τέλος εικόνες και χάρτες. Στο πρώτο κεφάλαιο, γίνεται λόγος για τα γεωγραφικά και ιστορικά στοιχεία του νησιού, κυρίως με την επικράτηση του Χριστιανισμού στο νησί. Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στην τεχνολογία κατασκευής του επιδαπέδιου ψηφιδωτού, στην εξάπλωση και στο θεματολόγιό του κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο. Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται η παρουσίαση του Μαρτυρίου Α'. Γίνεται λόγος για την ανασκαφή του χώρου, την αρχιτεκτονική του κτηρίου και αναλυτική περιγραφή του επιδαπέδιου ψηφιδωτού διακόσμου (διάταξη, περιγραφή και ανάλυση ορισμένων παραστάσεων με συμβολικό χαρακτήρα).

Στο τρίτο κεφάλαιο σχολιάζονται εικονογραφικά και τεχνοτροπικά ζητήματα. Γίνεται σύντομη αναφορά σε μοτίβα που συναντώνται και σε άλλα κτίσματα του νησιού προγενέστερα του μαρτυρίου. Επιπλέον ακολουθεί μια πολύ σύντομη αναφορά στα κοινά μοτίβα που συναντώνται σε γειτονικές χώρες και σε τυχόν επιρροές. Τέλος, γίνεται λόγος για τη χρονολόγηση του μνημείου και του διακόσμου, η οποία προκύπτει από ένα σύνολο ανασκαφικών ευρημάτων, από την αρχιτεκτονική, αλλά και την εικονογραφία και τεχνοτροπία του ψηφιδωτού διακόσμου, ενώ παράλληλα περιλαμβάνονται εικόνες και χάρτες που εδράζονται στο τέλος της εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΤΑ ΨΗΦΙΔΩΤΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

1.1 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΨΗΦΙΔΩΤΟΥ ΚΑΙ Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΤΟΥ

Με τον όρο ψηφιδωτό ονομάζουμε την τεχνική επένδυσης επιφανειών με ψηφίδες, οι οποίες προέρχονται είτε από φυσικά υλικά, όπως πέτρες, μάρμαρα, κοχύλια κ.α, είτε από τεχνητά υλικά, όπως υαλόμαζα, κεραμικό, σμάλτο κ.α. Ο όρος ψηφιδωτό προέρχεται από τις ψήφους, τους μικρούς κυβόλιθους που χρησιμοποιούνταν στην Αρχαιότητα για τη σύνθεση γεωμετρικών διακοσμήσεων ή παραστάσεων σε δάπεδα. Ταυτόχρονα ένας άλλος όρος, που χρησιμοποιείται για τη συγκεκριμένη τεχνική, είναι το μωσαϊκό¹⁹, ο οποίος προέρχεται από την επίκληση στη Μούσα, προσδίδοντας έτσι καλλιτεχνική αξία σε αυτό το είδος της τεχνικής.

Η κατασκευή ενός ψηφιδωτού συνιστά την προσκόλληση των ψηφίδων πάνω σε υπόστρωμα, με τη βοήθεια κάποιου συνδετικού υλικού, όπως ενός κονιάματος με υψηλής ποιότητας προδιαγραφές, ώστε να διατηρηθεί και να αντέξει στο χρόνο²⁰.

Το ψηφιδωτό, ως τεχνική, εμφανίζεται ήδη από την τελευταία φάση της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, τόσο στην Κρήτη, όσο και στον Ηπειρωτικό Ελλαδικό χώρο, κατά την οποίαν εμφανίζονται για πρώτη φορά τα *βοτσαλωτά ψηφιδωτά*²¹. Για την προέλευση του ψηφιδωτού οι γνώμες των μελετητών διχάζονται, αφού κάποιοι θεωρούν ως τόπο προέλευσης την Ελλάδα και κάποιοι άλλοι τη Μ. Ασία²². Τα αρχαιότερα ψηφιδωτά (βοτσαλωτά) δάπεδα βρέθηκαν στον ελλαδικό χώρο στην αρχαία πόλη της Ολύνθου και στην πόλη Γόρδιον της Μ. Ασίας.²³ Η τέχνη του ψηφιδωτού συνεχίζει να εξελίσσεται στους επόμενους αιώνες, ενώ τα βοτσαλωτά δάπεδα παραμένουν σε χρήση μέχρι το 3^ο αιώνα, ο οποίος αποτελεί σταθμό στην εξέλιξη του ψηφιδωτού. Μία νέα τεχνική εισάγεται αυτή την περίοδο με τη χρήση κατεργασμένων ψήφων. Η τεχνική αυτή

¹⁹Πάλλας 1968, 1073.

²⁰Χαραλάμπους 2007, 307.

²¹Dunbabin 1999-2, 5-17. Ασημακοπούλου-Ατζακά, 2003, 11-16.

²²Χρυσόπουλος 1982, 1-4.

²³Ασημακοπούλου-Ατζακά 2003, 11.

είναι γνωστή ως *Opus Tessellatum*²⁴ και χρησιμοποιήθηκε στην Κύπρο μέχρι το τέλος της Παλαιοχριστιανικής περιόδου, με εξαίρεση το υπό συζήτηση μνημείο, το οποίο μαρτυρεί επέκταση της χρήσης και εντός της Πρωτοβυζαντινής (αρχές 7^{ου} αι.). Οι ψηφοθέτες έχουν μεγαλύτερη ευχέρεια χρήσης των χρωμάτων, τα οποία προέρχονται από τα φυσικά πετρώματα, καθώς επίσης και τη δυνατότητα κοπής των ψήφων σε επιθυμητά ποικίλα μεγέθη.

Στη ρωμαϊκή περίοδο η τέχνη του ψηφιδωτού γνωρίζει ευρεία άνθηση και εξέλιξη, καθώς παρατηρούνται διάφορες τεχνικές: *opus Alexandrinum*²⁵, *opus Signinum*²⁶, *opus Sectile*²⁷ κ.α. Από τον 1^ο αι. μέχρι τον 4^ο αι. μ.Χ. το θεματολόγιο των ψηφιδωτών εμπλουτίζεται με εικονιστικές παραστάσεις, με θαλάσσιες και μυθολογικές σκηνές (τα πλέον αγαπητά θέματα) αλλά και γεωμετρικά μοτίβα. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι παραστάσεις εικονίζονται υπό τη μορφή εμβλήματος²⁸. Ωστόσο τον 4^ο αι. μ.Χ. το ψηφιδωτό σημειώνει μία από τις σημαντικότερες φάσεις στην εξέλιξη του, καθώς επικρατούν οι ενιαίες στρώσεις και χρησιμοποιείται ευρύτερα ο γεωμετρικός διάκοσμος οργανωμένος σε τάπητες²⁹. Ο συγκεκριμένος τύπος ήταν κατάλληλος να καλύψει τους δρομικούς χώρους των ρωμαϊκών κτηρίων και αργότερα των παλαιοχριστιανικών εκκλησιών. Η χρήση των γεωμετρικών μοτίβων, υπό μορφή τάπητα, όπως επίσης και οι εικονιστικές παραστάσεις, απαντώνται έως και τον 7^ο αι. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ψηφιδωτά δάπεδα της Αντιόχειας³⁰, στα οποία επικρατεί συνδυασμός εικονιστικών και γεωμετρικών παραστάσεων και τα οποία χρονολογούνται μέχρι τον 5^ο αιώνα. Να σημειωθεί ότι οι εικονιστικές παραστάσεις απεικονίζονται κυρίως με τη μορφή κεντρικού εμβλήματος, ενώ

²⁴Στο ίδιο, 2003, 17.

²⁵Χαραλάμπους 2007, 127.

²⁶Στο ίδιο, 2007, 128.

²⁷Στο ίδιο, 2007, 128.

²⁸Ασημακοπούλου-Ατζακά 2003, 25-28.

²⁹Στο ίδιο, 2003, 53-55.

³⁰Levi, 1947, τ. 1 -2, σποραδικά.

περιβάλλονται από φυτικό και γεωμετρικό διάκοσμο. Σύνηθες αποτελεί η απεικόνιση προσωποποιήσεων, όπως ενδεικτικά αναφέρονται η κτίσις³¹, η σωτηρία³², η μεγαλοψυχία³³ κ.α.

Η διακόσμηση ενός ναού ή ιδιωτικής οικίας, με επιδαπέδιο ψηφιδωτό διάκοσμο, δεν αποτελούσε μια πολυδάπανη τεχνική, καθώς τα υλικά, που χρησιμοποιούνταν από τους ψηφοθέτες για την κατασκευή των ψηφίδων, ήταν ως επί το πλείστον φυσικά γηγενή υλικά³⁴, όπως πέτρες, κοχύλια κ.α. Παρόλα αυτά, τα ψηφιδωτά αντανakλούσαν μια ιδιαίτερη τέχνη, προκαλώντας εντύπωση και θαυμασμό. Απαραίτητη για την αποπεράτωσή της ψηφιδωτής διακόσμησης ενός δημόσιου ή ιδιωτικού κτηρίου με ψηφιδωτά ήταν η συμβολή ιδιωτών χορηγών. Ωστόσο η τεχνοτροπία και το επίπεδο του ψηφιδωτού εξαρτιόταν άμεσα από τους οικονομικούς πόρους που διέθετε ο παραγγελιοδότης, γι αυτό και η τεχνική των ψηφιδωτών κρίνεται κάποτε ως «ανώτερη» και κάποτε ως «κατώτερη».

Αναμφισβήτητα η κατασκευή ενός επιδαπέδιου ψηφιδωτού δεν συνιστούσε μια απλή διαδικασία. Το ψηφιδωτό για να στερεωθεί σωστά, δίνοντας ένα αισθητικά ωραίο αποτέλεσμα, χρειαζόταν ένα σταθερό υπόστρωμα, το οποίο θα άντεχε στο χρόνο και στις κλιματολογικές και άλλες συνθήκες. Η σχεδιαστική απεικόνιση της δομής ενός επιδαπέδιου ψηφιδωτού παρουσιάζεται παρακάτω. Όπως φαίνεται στο σχέδιο, το πρώτο στρώμα από κάτω προς τα πάνω αποτελείται από τη λιθοδομή (statutem), το δεύτερο από την υποδομή (rudus), το τρίτο από το υπόστρωμα (nucleus), δηλαδή το στρώμα υποδοχής των ψηφίδων και τέλος το στρώμα τοποθέτησης ψηφίδων (supranucleus) και τις ίδιες τις ψηφίδες, οι οποίες στερεώνονται με τη βοήθεια ενός κονιάματος.

Η σύσταση των υποστρωμάτων του ψηφιδωτού είναι η ακόλουθη: το 1ο στρώμα περιλαμβάνει οπτές πλίνθους τοποθετημένες τη μία δίπλα στην άλλη ή πέτρες στη φυσική τους μορφή ή θρυμματισμένες. Το 2ο στρώμα περιέχει ασβέστη, άμμο, βότσαλα ελαφρόπετρα ή διάφορα ηφαιστειογενή υλικά (ιπτάμενη τέφρα/ποζολάνη γνωστή και ως θηραϊκή γη). Το 3ο στρώμα περιέχει ασβέστη, άμμο, θηραϊκή γη, θρυμματισμένη χοντρόκοκκη οπτή πλίνθο, ενώ το

³¹ Levi 1947, τ.2, πίν. LXXXV a.

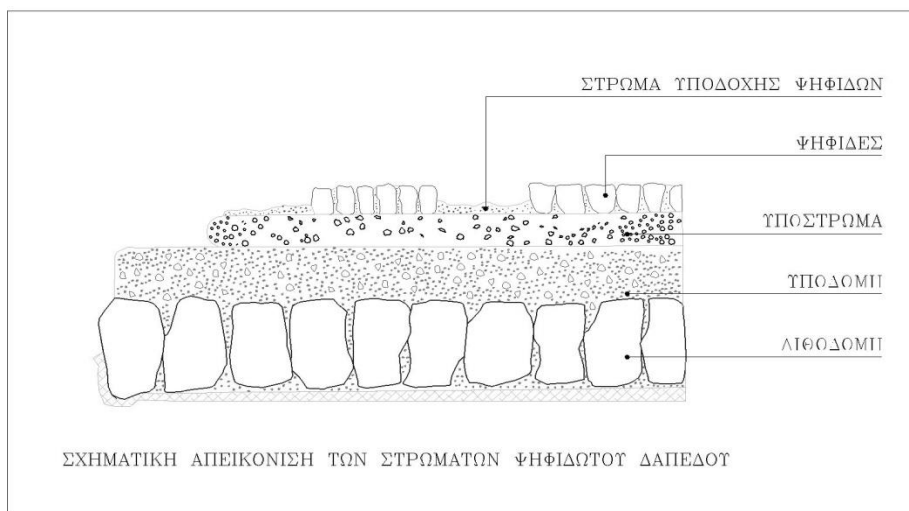
³² Στο ίδιο, 1947, πίν. LXVIII a.

³³ Στο ίδιο, 1947, πίν. LXXVII.

³⁴ Πάλλας 1968, 1075.

4ο στρώμα περιέχει ασβέστη, άμμο, θηραϊκή γη, μαρμαρόσκονη, κεραμιδόσκονη ή σκόνη μόνο από ασβέστη ή από άμμο ή και από σκέτο γύψο.

Το κονίαμα που χρησιμοποιούσαν ήταν ένα σημαντικό στοιχείο για τα ψηφιδωτά, καθότι ήταν το υλικό που θα έδινε συνοχή, θα «έδενε» το ψηφιδωτό. Τα υλικά που αναμιγνύονταν, για να γίνει το κονίαμα, ήταν ασβέστης, άμμος, θηραϊκή γη, κεραμίδι- κουρασάνι και νερό³⁵.

Η διαδικασία δημιουργίας ενός ψηφιδωτού δαιπέδου δεν ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί από ένα μόνο άτομο, αλλά προϋπέθετε μια ομάδα ψηφοθετών, οι οποίοι στην αρχαιότητα αναφέρονται με διάφορες ονομασίες σε κείμενα και επιγραφές³⁶, όπως ενδεικτικά αναφέρονται οι εξής ελληνικοί και λατινικοί όροι³⁷: ψηφοθέτης, ψηφωτής, μουσιάριος, musaearius, tessellarius κλπ. Έτσι λοιπόν για την ψηφοθέτηση δαιπέδων, υπήρχε μια ομάδα-εργαστήριο, που στελεχωνόταν από τους ακόλουθους: το ζωγράφο- Pictor Imaginarius, ο οποίος σχεδίαζε τη σύνθεση στο χαρτί, επιλέγοντας τα χρώματα και στη συνέχεια τον Pictor Parietarius, που ανέπτυσε το θέμα και το προσάρμοζε στην επιφάνεια που είχε στη διάθεση του. Έπειτα ο

³⁵Χαραλάμπους 2007, 132-136.

³⁶Να σημειωθεί ότι περισσότερες επιγραφές σώζονται σε δυτικές περιοχές της αυτοκρατορίας παρά σε ανατολικές- Βλ. Ασημακοπούλου-Ατζακά 2011, 58-68.

³⁷Στο ίδιο, 2011, 21.

Tesselarius, δηλαδή ο «λαϊκός τεχνίτης», αναλάμβανε την εφαρμογή, τη δημιουργία του έργου. Δεν γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό των ατόμων που απάρτιζαν ένα εργαστήριο, ωστόσο μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο αριθμός ατόμων που εργαζόταν σε ένα έργο εξαρτιόταν από τις απαιτήσεις του ίδιου του έργου.

Άξιο αναφοράς, ως προς την ψηφοθέτηση των δαπέδων, είναι το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις, πριν από την τοποθέτηση των ψηφίδων, οι παραστάσεις σχεδιάζονταν επάνω σε χαρτί ή χαράσσονταν επάνω στο υπόστρωμα από το ζωγάφο του εργαστηρίου (Pictor Imaginarius). Με αυτόν τον τρόπο το έργο τοποθετείτο στην ορθή θέση κι επομένως η κύρια παράσταση ή γεωμετρικό μοτίβο και οι περιμετρικές ζώνες ήταν προσαρμοσμένες στον τάπητα με τις κατάλληλες ορθές αναλογίες.

Εστιάζοντας στην Πρωτοβυζαντινή περίοδο, στην οποία χρονολογείται ο διάκοσμος του υπό συζήτηση μνημείου αλλά και στην Παλαιοχριστιανική, παρατηρείται ότι το ποσοστό των επιδαπέδιων συνθέσεων είναι σαφώς πολύ μεγαλύτερο από αυτό των επιτοιχείων και αυτό οφείλεται καθαρά στην κατάσταση διατήρησής τους. Τα μνημεία της περιόδου αυτής υπέστησαν πολλές καταστροφές από φυσικά αίτια (καταστροφικοί σεισμοί) αλλά και σε συνδυασμό με ανθρώπινους παράγοντες (Αραβικές επιδρομές, αποξήλωση/ανακύκλωση υλικού).

Ωστόσο κάποια εντοιχία ψηφιδωτά έχουν διασωθεί *κατά χώραν (in situ)* στην Παναγία Αγγελόκτιστη στο Κίτι (5^{ος} αι.)³⁸, στην Παναγία την Κανακαριά στη Λυθράγκωμη (6^{ος} αι.)³⁹ κ.α. Πολλά σπαράγματα επιτοιχείων ψηφιδωτών ανασκάφηκαν σχεδόν σε όλες τις παλαιοχριστιανικές βασιλικές, εντούτοις λόγω της κατάστασης, στην οποίαν βρέθηκαν, δεν έτυχαν επαρκούς μελέτης, συγκόλλησης ή συντήρησης. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η πρόσφατη συγκόλληση θραυσμάτων επιτοιχείων ψηφιδωτών της παραλιακής βασιλικής του Κουρίου⁴⁰ (6^{ος} αι.).

Άξια λόγου είναι τα ψηφιδωτά δάπεδα του Μεγάλου Παλατιού της Κωνσταντινούπολης, του Ελλαδικού χώρου, της Μικράς Ασίας, της Ιταλίας, της Εγγύς Ανατολής (Συρίας και ιδιαίτερα

³⁸ Χατζηδάκη 1994, εικ.21-22.

³⁹ Χατζηδάκη 1994, εικ.19-20

⁴⁰Hadjichristofi 2018, 44-46, εικ. 11-13.

της Αντιόχειας, του Λιβάνου, της Ιορδανίας, του Ισραήλ και της Παλαιστίνης) και της Βόρειας Αφρικής (Αιγύπτου, Αλγερίας, Τυνησίας) κ.ά.

Όπως προαναφέρθηκε, η βασική πρώτη ύλη για την κατασκευή ψηφιδωτού είναι η πέτρα. Το έδαφος της Κύπρου αποτελείται από ένα ευρύ χρωματικό φάσμα πετρωμάτων⁴¹, γεγονός το οποίο συνέβαλε στη δημιουργία πολυποίκιλων και πολύχρωμων συνθέσεων. Σύμφωνα με ορυκτολογικές αναλύσεις προέλευσης των πετρωμάτων στα κυπριακά ψηφιδωτά δάπεδα, προκύπτει ότι για την κατασκευή τους χρησιμοποιήθηκαν πετρώματα, όπως: κόκκινος ασβεστόλιθος, γκρίζο μάρμαρο, φαιοκίτρινος ασβεστόλιθος, ερυθροκίτρινος κερατόλιθος, πράσινος ψαμμίτης και διάφορα άλλα⁴². Η γεωλογία του νησιού και η διαθεσιμότητα της πολύχρωμης αυτής πρώτης ύλης ήταν καθοριστικός παράγοντας για την παραγωγή και εξέλιξη της τεχνικής του ψηφιδωτού στο νησί. **(Εικ. 1)**

⁴¹Τμήμα Γεωλογικής Επισκόπησης – Δελτίον αρ.10 2002, 1-13.

⁴²Χαραλάμπους 2012, 27-111.

1.2 ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΩΝ ΔΑΠΕΔΩΝ - ΠΗΓΕΣ ΑΝΤΛΗΣΗΣ

Κατά τη ρωμαϊκή περίοδο τα ψηφιδωτά δάπεδα γνώρισαν ευρεία άνθηση και εξέλιξη, με ποικίλες τεχνικές και θέματα. Εντούτοις, η τέχνη του ψηφιδωτού γνώρισε ευρεία εξάπλωση κατά την Παλαιοχριστιανική περίοδο σε όλη τη Μεσόγειο, με κοινό στοιχείο την αναπαράσταση παρεμφερών θεμάτων, μέσω κοινών προτύπων, δηλαδή ανθιδόλων⁴³ από την Ιταλία μέχρι τη Συρία, τον ελλαδικό χώρο, την Κύπρο, την Κωνσταντινούπολη και την Ανατολική Μεσόγειο, εμπνευσμένα από το πλούσιο θεματολόγιο της αρχαιοελληνικής και ρωμαϊκής παράδοσης.

Η μελέτη ενός μνημείου δημιουργεί συχνά εύλογα ερωτήματα, σε σχέση με το ρόλο που είχε στην επιλογή του ψηφιδωτού διακόσμου η αρχιτεκτονική διάταξη και η λειτουργική του χρήση⁴⁴. Σε πολλούς παλαιοχριστιανικούς ναούς παρατηρείται ένα «τυπικό» στον επιδαπέδιο διάκοσμο, κυρίως σε σχέση με το ιερό Βήμα, το οποίο αποτελεί και το σημαντικότερο τμήμα ενός ναού. Κοσμείται συνήθως με μια κλειστή σύνθεση, η οποία είναι φορτισμένη με έναν ιδιαίτερο συμβολισμό, ώστε, πέρα από τη χρηστική και διακοσμητική της αξία, να λειτουργεί ως μέσο έκφρασης και μετάδοσης ιδεολογικών μηνυμάτων του Χριστιανισμού, όπως συμβαίνει και με την επιτοίχια εικονογράφηση⁴⁵.

Εστιάζοντας στον επιδαπέδιο διάκοσμο του ιερού Βήματος, διαπιστώνεται ότι ένα πολύ αγαπητό θέμα, που απεικονίζεται στο συγκεκριμένο χώρο ενός παλαιοχριστιανικού ναού, αποτελεί η απεικόνιση ελαφιών, κριαριών ή παγωνιών που περικλείουν ένα αγγείο ή που σπανιότερα απεικονίζονται εκατέρωθεν αναβρυτηρίου⁴⁶. Η παράσταση εμπλουτίζεται με πτηνά, ψάρια και φυτικό διάκοσμο, όπως λόγου χάρη κληματίδες, άκανθες κ.α.

⁴³ Ασημακοπούλου-Ατζακά 2011, 80. Η καθηγήτρια Ατζακά αναφέρει τον όρο «τετράδια σχεδίων». Στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία: pattern books, cahiers de modèles.

⁴⁴ Πελεκανίδης-Ατζακά, 1988, 13.

⁴⁵ Στο ίδιο 1988, 14. Ασημακοπούλου-Ατζακά, 2003, 108.

⁴⁶ Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, 22. Στο ίδιο, 2003, 108.

Ένα ευρύ θεματολόγιο φανερά επηρεασμένο από την αρχαιοελληνική και ρωμαϊκή τέχνη κοσμεί τα παλαιοχριστιανικά δάπεδα⁴⁷. Τα θέματα που απεικονίζονται συχνά περιλαμβάνουν απεικονίσεις ανθρώπινων μορφών⁴⁸, ζωικών⁴⁹, φυτικών⁵⁰ και γεωμετρικών⁵¹ θεμάτων. Από το ζωικό βασίλειο έχουμε απεικονίσεις άγριων ζώων, όπως άρκτους, ύαινες, κάπρους και άλλα ζώα, όπως σκύλους ή γάτες, σε σκηνές κυνηγιού και σε σκηνές από τον καθημερινό βίο⁵². Σκηνές με άγρια ζώα παριστάνονται στη βασιλική του Αγίου Γεωργίου Πέγεια⁵³ και στη βασιλική Αγίων Σαράντα⁵⁴ στο χωριό Τύμπου στην επαρχία Λευκωσίας. Πολύ συχνά συναντώνται απεικονίσεις ιχθύων και πτηνών, είτε ως μεμονωμένα θέματα⁵⁵, είτε ως συμπληρωματικά στοιχεία μιας παράστασης. Πιο συγκεκριμένα συναντώνται περιστέρια, όρνιθες, νήσσοι, χήνες κ.α.

Το ίδιο συμβαίνει και με τις απεικονίσεις ανθρώπινων μορφών, οι οποίες επίσης παραπέμπουν σε θέματα καθημερινής ζωής ή μυθολογικές σκηνές. Συχνά απεικονίζονται προσωποποιημένες έννοιες, όπως οι μήνες, οι εποχές, οι αρετές, ο ζωδιακός κύκλος, οι παραδείσιοι ποταμοί κ.α.⁵⁶. Ενδιαφέρον αποτελεί το πολυσυζητημένο ψηφιδωτό της βασιλικής του Επισκόπου Δουμετίου στη Νικόπολη⁵⁷, με την παράσταση της γης και του ωκεανού, τα οποία είχαν αλληγορική σημασία. Να σημειωθεί ότι σώζεται επιγραφή που περιγράφει το ψηφιδωτό:

⁴⁷Στο ίδιο, 1988, 15.

⁴⁸Στο ίδιο, 1988, 15-20.

⁴⁹Στο ίδιο, 1988, 20-24..

⁵⁰Στο ίδιο, 1988, 24-27.

⁵¹Στο ίδιο, 1988, 27-38.

⁵²Στο ίδιο, 1988, 20.

⁵³Megaw 1976, 15-16. Michaelides 1989, 197. Χαραλάμπους 2012, 267, 415, εικ.163.

⁵⁴Φούλιας 2005, 12-22. Ο ίδιος, 2011, 381-389.

⁵⁵Βλ. Οικία Ευστολίου στο Κούριο. Τμήμα Αρχαιοτήτων Οδηγός Κουρίου, 33-42.

⁵⁶Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, 15-20.

⁵⁷Φιλαδελφείως 1916, 33-45. Κεφαλλονίτου 2008, 6-63.

+ ΩΚΕΑΝΟΝ ΠΕ[ΡΙΦΑΝΤ]ΟΝ ΑΠΙΡΙΤΟΝ ΕΝΘΑ ΔΕΔΟΡΚΑΣ
ΓΑΙΑΝ ΜΕΣΟΝ ΕΧΟΝΤΑ ΣΟΦΟΙΣ ΙΝΔΑΛΜΑΣΙ ΤΕΧΝΗΣ
ΠΑΝΤΑ ΠΕΡΙΞ ΦΕΡΕΟΥΣΑΝ ΟΣΑ ΠΝΙΕΙ ΤΕ ΚΑΙ ΕΡΠΕΙ
ΔΟΥΜΕΤΙΟΥ ΚΤΕΑΝΟΝ [Μ]ΕΓΑΘΥΜΟΥ ΑΡΧΙΕΡΗΟΣ

Από τον 4^ο αιώνα και με την επικράτηση του Χριστιανισμού, στο νησί υπερίσχυσε ο γεωμετρικός διάκοσμος στα δάπεδα εκκλησιών και οικιών, χωρίς να απουσιάζει βέβαια ο φυτικός διάκοσμος και οι εικονιστικές παραστάσεις ζώων, πτηνών και ιχθύων. Σύμφωνα με τη νέα θρησκεία και την Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδο το 691, απαγορευόταν η απεικόνιση ιερών προσώπων στα δάπεδα των εκκλησιών, ώστε να μην καταπατώνται, σε αντίθεση με τα επιτοίχια ψηφιδωτά και τις τοιχογραφίες⁵⁸. Βέβαια, η απαγόρευση αυτή δεν φαίνεται να ίσχυσε σε όλη την αυτοκρατορία, καθώς εντοπίζονται και παρακοές. Συγκεκριμένα αναπαρίστανται θέματα από την Παλαιά Διαθήκη, ενδεικτικά αναφέρονται θέματα από το κύκλο του Ιωνά, Σαμψών, Νώε, Αδάμ αλλά και σκηνές από το Μαρριολογικό κύκλο⁵⁹. Επίσης απεικονίσες του Χριστού ως Ποιμένα ή ως Ορφέα δεν παραλείπονται. Συνεπώς στα δάπεδα παρατηρείται η απεικόνιση θεμάτων μέσω της οδού των συμβόλων και των συμβολισμών⁶⁰, παραπέμποντας έμμεσα σε θεολογικά σημεινόμενα⁶¹.

Ιδιαίτερα φορτισμένα με συμβολικό περιεχόμενο είναι σύμβολα, όπως ο ιχθύς, η πέρδικα, το παγόνη, η άμπελος και άλλα ως σύμβολα του ίδιου του Χριστού, της ευφορίας και της ευδαιμονίας του Παραδείσου. Σκοπός της χριστιανικής τέχνης ήταν η διδαχή και η διάδοση του περιεχομένου των Ιερών Βιβλίων, όχι μόνο σε ανθρώπους που κατείχαν υψηλή παιδεία αλλά και σε ανθρώπους που δεν γνώριζαν γράμματα. Επομένως, η αναπαράσταση συμβολικών θεμάτων ακόμη και σε δάπεδα ενέτεινε τη διάδοση της πίστης στο Χριστιανισμό. Στην Κύπρο εξαιρετο παράδειγμα αποτελεί η οικία του Ευστόλιου στο Κούριο,⁶² όπου και συναντώνται τα

⁵⁸Mansi, 1961, 921-988.

⁵⁹Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, 19.

⁶⁰Maguire 1987-1, 5-8.

⁶¹Ασημακοπούλου-Ατζακά 2003, 108.

⁶²Τμήμα Αρχαιοτήτων Οδηγός Κουρίου, 33-42. Χαραλάμπους 2012, 227-230.

συγκεκριμένα σύμβολα και χρονολογούνται στον 5ο αι. Ταυτόχρονα η προσωποποίηση της Κτίσεως στο ίδιο κτήριο ενδέχεται να δείχνει την ανανέωσή του από τον Ευστόλιο, παραπέμποντας στη δημιουργία του κόσμου από το Θεό.⁶³

Η χρήση του φυτικού διακόσμου στα δάπεδα τείνει να συμπληρώσει τις παραστάσεις συμβολικού χαρακτήρα. Δέντρα, κληματίδες, άκανθες, κισσοί, διάφοροι καρποί και άνθη απεικονίζονται στις επιδαπέδιες συνθέσεις, τονίζοντας το συμβολισμό των παραστάσεων. Τα φυτικά θέματα, τα οποία έφεραν ήδη από την αρχαιότητα κάποιους αλληγορικούς συμβολισμούς προσλήφθηκαν ως ένα ακόμα δάνειο της αρχαιοελληνικής-ρωμαϊκής τέχνης και ανανεώθηκαν μέσα στη χριστιανική συμβολική θεολογία⁶⁴.

Στην Παλαιοχριστιανική περίοδο παρατηρείται ιδιαίτερη προτίμηση στα γεωμετρικά θέματα. Το γεγονός αυτό ενδέχεται να οφείλεται στην αλλαγή του συρμού της εποχής, εφόσον από τον 4^ο αι. και μετά προτιμάται κυρίως ο γεωμετρικός διάκοσμος. Η προτίμηση του γεωμετρικού διακόσμου παρατηρείται σε πολλές περιοχές της αυτοκρατορίας⁶⁵.

Τα δάπεδα κοσμούνται με ποικίλα γεωμετρικά σχήματα και χρώματα. Στα κατεξοχήν γεωμετρικά σχήματα ανήκουν οι απλές ταινίες, τα τρίγωνα, τετράγωνα, παραλληλεπίπεδα, κύκλοι, ημικύκλια, πολύγωνα, τα οποία εμπλουτίζονται με άλλα, όπως μαιάνδρους, πέλτες, κόμβους του Σολομώντος, σηρικούς τροχούς, αστεροειδή σχήματα, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ιδιαίτερων και πολυποίκιλων συνθέσεων, που μόνο ενδιαφέρον και θαυμασμό μπορούν να προκαλέσουν. Γενικότερα, όμως, σε όλη τη διάρκεια της ιστορικής διαδρομής της τέχνης του ψηφιδωτού μπορεί να διαπιστώσει κανείς την παράλληλη πορεία των δύο βασικών εικονογραφικών τάσεων, δηλαδή της μιας με ανθρωπομορφικό και της άλλης με γεωμετρικό θεματολόγιο. Παρόλο που η χρήση τους άλλαζε κατά εποχές και κατά τόπους, ποτέ δεν έπαψε η μία να αποτελεί συμπλήρωμα της άλλης. Πολλοί παράγοντες διαδραμάτισαν ρόλο στη συνέχιση και τήρηση του θεματολογίου των ψηφιδωτών δαπέδων, όπως για παράδειγμα η χρηματοδότηση ενός έργου, ο χώρος τον οποίο είχαν

⁶³Mitford 1971, 201-205.

⁶⁴Μαρκή 2005, 85-91.

⁶⁵Για Ελλάδα βλ. Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, σποραδικά. Ατζακά 1998, σποραδικά. Για Συρία, και Λίβανο βλ. Donceel-Vouôte 1988, σποραδικά. Για Ισραήλ και Παλαιστίνη βλ. Ovadih 1987, σποραδικά. Talgam 2014, σποραδικά.

στη διάθεση τους οι ψηφοθέτες για να κοσμήσουν, όπως επίσης και οι καλλιτεχνικές προτιμήσεις του κάθε εργαστηρίου, αλλά και του κάθε παραγγελιοδότη. Επομένως δεν μπορούμε να αναφέρουμε με ασφάλεια ότι υπερίσχυσε μία από τις δύο εικονογραφικές τάσεις στην ψηφοθέτηση των δαπέδων.

Η αρχαιολογική έρευνα στο νησί ανέδειξε σημαντικό αριθμό ψηφιδωτών δαπέδων, αρκετά από τα οποία ανήκουν στην Παλαιοχριστιανική περίοδο και είναι κυρίως δάπεδα ναών αλλά και οικιών. Ενδεικτικά αναφέρονται κάποια από αυτά: παλαιοχριστιανική βασιλική Α' του Αγίου Γεωργίου Πέγειας στην επαρχία Πάφου (6^{ος} αι.)⁶⁶, επισκοπική βασιλική Χρυσοπολίτισσας στην Πάφο (4^{ος}, τέλη 5^{ου}, αρχές 6^{ου} αιώνα)⁶⁷, παλαιοχριστιανική βασιλική Σιύρβαλου στην Πάφο (τέλη 5^{ου} αρχές 6^{ου} αιώνα)⁶⁸, παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίας Τριάδας στη Γιαλούσα (τέλη 5^{ου} - αρχές 6^{ου} αι)⁶⁹, παλαιοχριστιανική επισκοπική βασιλική-Βαπτιστήριο Κουρίου στην επαρχία Λεμεσού (αρχές 6^{ου} αι.)⁷⁰, Οικία Ευστολίου στο Κούριο (αρχές 5ου αι.)⁷¹, παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίων Πέντε στη Γεροσκήπου⁷² στην επαρχία Πάφου (5^{ος} -7^{ος} αι.), παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Ηρακλειδίου στην Ταμασσό (4^{ος}, τέλος 5^{ου} - αρχές 6^{ου} αι.)⁷³, παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίων Σαράντα στην Τύμπου στην επαρχία Λευκωσίας (τέλος 5ου-αρχές 6ου αι.)⁷⁴, πρωτοβυζαντινό μνημείο στον τύπο βασιλικής με εγκάρσιο κλίτος/ Μαρτύριο Α' στη θέση

⁶⁶Michaelides 1988, 89-90.

⁶⁷Papageorgiou 1972, 25-26. Michaelides 1988, 91.

⁶⁸Papageorgiou 1963, 11.

⁶⁹Ο ίδιος 1964, 4,5. Michaelides 1988, 87, 91, 94, 99.

⁷⁰Megaw 1976, 345-371. Ο ίδιος, 1993, 53-67.

⁷¹Mitford 1971, 201- 205. Τμήμα Αρχαιοτήτων Οδηγός Κουρίου 1987, 33-42.

⁷²Michaelides 2005, 185-198.

⁷³Παπαγεωργίου 1964, 3-4.

⁷⁴Foulias 2005, 13-22. Ο ίδιος, 2011, 381-389.

Καταλύματα των Πλακωτών στο Ακρωτήρι στην επαρχία Λεμεσού (7^{ος} αι.)⁷⁵, ψηφιδωτό πολυτελούς οικίας στο Ακάκι⁷⁶ (4^{ος} αι.) κ.α.

Άξιο παρατήρησης και σχολιασμού αποτελεί το γεγονός ότι, παρόλο που βρέθηκε σημαντικός αριθμός ψηφιδωτών δαπέδων κυρίως ναών, εντούτοις δεν σώζονται επιγραφές σε όλα τα ψηφιδωτά. Οι επιγραφές που βρέθηκαν σε επιδαπέδια ψηφιδωτά είναι κυρίως αφιερωματικές, που συνδέονται κυρίως με την επιχορήγηση λατρευτικών κτηρίων όπως ήταν για παράδειγμα οι βασιλικές, χωρίς ωστόσο να σημαίνει ότι σώζονται τα ονόματα δωρητών ή ψηφοθετών. Αφιερωματικές επιγραφές εντοπίστηκαν στην βασιλική της Αγίας Τριάδας στη Γιαλούσα⁷⁷, στην βασιλική του Αγίου Σπυρίδωνα στη Τρεμετουσιά⁷⁸, στη βασιλική Σιήρβαλλου στην Πάφο⁷⁹, στη βασιλική των Σόλων⁸⁰ και στη βασιλική της Χρυσοπολίτισσας στην Πάφο⁸¹.

Μια μεγάλη κατηγορία επιγραφών σε ψηφιδωτά δάπεδα αποτελούν οι επιγραφές με βιβλικές αναφορές και προέρχονται από την Ανατολή και κυρίως από την Συροπαλαιστίνη⁸². Οι επιγραφές βρέθηκαν κυρίως σε λατρευτικά κτήρια. Ενδεικτικά αναφέρονται οι επιγραφές στη βασιλική της Χρυσοπολίτισσας στην Πάφο⁸³, στη βασιλική των Αγίων Πέντε στη Γεροσκήπου⁸⁴ στην επισκοπική βασιλική του Κουρίου⁸⁵ και στο Μαρτύριο Α' στο Ακρωτήρι⁸⁶.

⁷⁵Procopii 2014, 69-90. Η ίδια, 2015, 185-213. Η ίδια 2021, 506-594.

⁷⁶Hadjichristofi 2018, (υπό έκδοση).

⁷⁷ Papageorghiou 1985, 305-307. Michaelides 2001 314-316 εικ. 1-4. Χαραλάμπους 2012, 205. Νικολάου 2013, εικ. 5-6, 250.

⁷⁸ Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, πίν.125. Michaelides 1988, εικ.30. Χαραλάμπους 2012, 210. Νικολάου 2013, εικ.26, 261.

⁷⁹ Nicolaou 1963, πίν. VII.6, 47-48. Michaelides 1992, 108-109. Χαραλάμπους 2012, 279. Νικολάου 2013, εικ.3, 250.

⁸⁰ Tran Tam Tinh 1985, πίν. CCLV.4. Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, πίν. 124β. Michaelides 1988, 87, 93. Χαραλάμπους 2012, 235. Nicolaou 2013, εικ.4, 250.

⁸¹ Papageorghiou 1972. Χαραλάμπους 2012, 271, 273. Νικολάου 2013, εικ.27 261.

⁸² Felle 2006, 355. Νικολάου 2013, 255.

⁸³Papageorghiou 1976, 7-10. Michaelides 1988, εικ. 2,7,8,12,13. Χαραλάμπους 2012, 271,273. Νικολάου 2013, 256-257.

⁸⁴Michaelides 2004, 189. Νικολάου 2013, εικ.22-24, 259.

⁸⁵Michaelidou-Nicolaou 2007, 385-386. Νικολάου 2013,258.

⁸⁶ Βλ. εδώ εικ.35.

Τέλος μια κατηγορία επιγραφών σε ψηφιδωτά δάπεδα αποτελούν είναι οι κτητορικές επιγραφές, οι οποίες προέρχονται από ιδιωτικά και δημόσια κτήρια. Γνωστό παράδειγμα αποτελεί η επιγραφή που βρέθηκε στο ψηφιδωτό δάπεδο της οικίας του Ευστόλιου στο Κούριο⁸⁷.

Σε αντίθεση με την Κύπρο, στις γειτονικές χώρες όπως η Ελλάδα, η Συρία, ο Λίβανος, και το Ισραήλ, διασώζεται ένας σημαντικός αριθμός αφιερωματικών επιγραφών, αποτελούμενες από μακροσκελή κείμενα, μέσω των οποίων αντλούνται πλήθος πληροφοριών σχετικά με ονόματα κτητόρων, ψηφοθετών καθώς επίσης και έτη ανέγερσης κτηρίων κ.α.⁸⁸. Ωστόσο στην περίπτωση της Αντιόχειας, οι επιγραφές που σώζονται στα δάπεδα περιγράφουν την απεικόνιση του ψηφιδωτού⁸⁹, χωρίς να παρέχουν περαιτέρω πληροφορίες. Πιο συγκεκριμένα στα ψηφιδωτά που απεικονίζονται προσωποποιήσεις εννοιών κατονομάζεται η προσωποποίηση.

⁸⁷ Mitford 1971, 202-203. Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, πίν.128γ.

⁸⁸ Ατζακά 2011, 27-50. Για το Ισραήλ βλ. Onadiah 1987, 67. Για την Συρία και τον Λίβανο βλ. Donceel-Voûte 1988, σποραδικά.

⁸⁹ Levi 1948, σποραδικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΤΟ ΜΑΡΤΥΡΙΟ Α΄ ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΛΑΚΩΤΩΝ ΣΤΟ ΑΚΡΩΤΗΡΙ

2.1 ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Η χερσόνησος του Ακρωτηρίου βρίσκεται στο μέσο της νότιας ακτογραμμής της Κύπρου και το μεγαλύτερο τμήμα της βρίσκεται εντός της περιφραγμένης ζώνης του στρατιωτικού αεροδρομίου της Βασιλικής Πολεμικής αεροπορίας του Ηνωμένου Βασιλείου (**Εικ.2**). Στην περίοδο πριν από τον Χριστό φαίνεται ότι αποτελούσε μία νησίδα, η οποία περιβαλλόταν από αιγιαλό κατά την περιγραφή του Στράβωνα⁹⁰.

Είναι γνωστή η θέση Αετόκρεμνος, μία βραχοσπηλιά στη νότια ακτή, στην οποίαν τεκμηριώθηκαν ενδείξεις ανθρώπινης παρουσίας, κυνηγών-τροφοσυλλεκτών, χωρίς όμως ενδείξεις εγκατάστασης χρονολογημένη στην επιπαλαιολιθική περίοδο. Η θέση αυτή αποτελεί την αρχαιότερη μέχρι σήμερα γνωστή θέση σε ολόκληρη την Κύπρο και καθιστά την νησίδα ιδιαίτερα σημαντική ιστορικά⁹¹. Επιφανειακά διάσπαρτα ευρήματα, με μεγάλα χρονικά χάσματα, υποδεικνύουν ότι η νησίδα αυτή δεχόταν περιοδικούς επισκέπτες, πιθανότατα κυνηγούς και κατ' εξαίρεση στην αρχαϊκή-κλασσική περίοδο και προσκυνητές, σε ένα τουλάχιστον γνωστό υπαίθριο χώρο λατρείας, που βρίσκεται στα κτήματα της μονής του Αγίου Νικολάου των Γάτων⁹². Οικιστικές εγκαταστάσεις, αν και ανεξερεύνητες ακόμα αρχαιολογικά, φαίνεται να αναπτύσσονται ήδη από την Ελληνιστική περίοδο, γνωρίζουν όμως μία ιδιαίτερη ακμή κατά τη Ρωμαϊκή και κυρίως την Υστερορωμαϊκή περίοδο. Σχετίζονται με την πλήρη εγκατάλειψη του λιμένος της Αμαθούντος και την ανάπτυξη πέριξ της νησίδος λιμενικών έργων (αγκυροβόλια, φάροι, αποθήκες και άλλα κτήρια). Ανασκαφές στην περιοχή συνεχίζονται μέχρι σήμερα από το Πανεπιστήμιο του Leicester. Συγκεκριμένα, στη θέση *Νησαρούιν*, η οποία εμπίπτει στην

⁹⁰Chatziioannou 1973, v.2, 314-315.

⁹¹ Swiny 1988.1, 1-14.

⁹² Προκοπίου 2021, 545. Η μονή Αγίου Νικολάου τῶν Γάτων εἶναι οἰκοδομημένη στὸν κόλπο, ὁ ὁποῖος ἦταν κατὰ πάσα πιθανότητα τὸ σημαντικότερο ἀσφαλὲς σημεῖο ἐλλιμενισμοῦ. Πλησίον αὐτῆς, στὰ βόρεια, ὑπάρχουν τὰ εῤείπια μικροῦ οἰκοδομήματος, γνωστοῦ ὡς Ἀγίου Βάρα, πιθανότατα κατάλοιπο τῶν φυλακίων τῆς ἀκτοφρουρᾶς. Προκοπίου 2021, 545.

περιφραγμένη περιοχή των Βρετανικών Βάσεων, έχουν εντοπιστεί τέτοιου είδους εγκαταστάσεις και χρονολογούνται από τον 4^ο – 7^ο αι.⁹³, ενώ παράλληλα υπάρχουν στοιχεία για την ύπαρξη αγκυροβολίων στη θέση Τάρατσος, στα ανατολικά και στις λίμνες του Αγίου Γεωργίου, προς την πλευρά του Κουρίου. Σύμφωνα με το Στράβωνα, στην εποχή του, το λιμάνι ή αγκυροβόλιο του Κουρίου υπήρχε ήδη στην περιοχή και καλείται *Κώρυκος* ή *Κουριακός*⁹⁴. Ταυτόχρονα σε άλλη ρωμαϊκή πηγή, σε κείμενο ανώνυμου γεωγράφου, γίνεται λόγος για μια λιμενική εγκατάσταση με νερό, αποκαλούμενη ως «*Καργαία*»⁹⁵.

Σύμφωνα με αρχαιολογικές επιφανειακές επισκοπήσεις, που έλαβαν χώρα στη περιοχή του Ακρωτηρίου, διαπιστώθηκε συνεχόμενη δραστηριότητα κατά τη Ρωμαϊκή, Πρωτοχριστιανική και Χριστιανική περίοδο⁹⁶. Η περιοχή του Ακρωτηρίου αποτελεί τμήμα ενός σημαντικού συνόλου σύγχρονων αρχαιολογικά θέσεων. Σημαντικοί οικισμοί εντοπίστηκαν στις θέσεις Πάνω και Κάτω Καταλύματα, στις θέσεις Σσυλαστασία και Αρκοσυτζιά, αλλά και νεκροταφεία, από τα οποία ιδιαίτερη σημασία κατέχει αυτό στη θέση Λάμιες, μέσα στο οποίο διαπιστώθηκε η εξέλιξη δύο λαξευτών νεκρικών μνημείων σε τρίκλιτες υπόσκαφες βασιλικές κατά τον 5^ο -7^ο αι., με ενδείξεις λατρείας⁹⁷.

Στο δυτικό τμήμα της χερσονήσου του Ακρωτηρίου, το 2007 ανασκαφή του Τμήματος Αρχαιοτήτων Κύπρου με υπεύθυνη αρχαιολόγο τη Δρ. Ελένη Προκοπίου, αποκάλυψε ένα μνημειώδες εκκλησιαστικό μνημείο, για το οποίο θα γίνει λόγος στη συνέχεια. Η θέση ήταν ήδη γνωστή από το 1954, όταν έγινε η χαρτογράφηση και η σήμανση του χώρου ως αρχαίου μνημείου.

Το οικοδόμημα δεσπόζει σε περιοχή χαμηλών λόφων, όπου φύεται άγρια βλάστηση μόλις 15 χιλιόμετρα από την πόλη του Κουρίου. Σε κοντινή απόσταση από το οικοδόμημα, δυτικότερα σε παράκτιο λόφο, εντοπίστηκε από Βρετανούς ένα μεμονωμένο κτίσμα με βοτσαλωτά δάπεδα

⁹³Procopίου 2015,187.

⁹⁴Κούντουρα 1996, 79: «*Κουριάς ἄκρα χερσονησώδης, πόλις Κούριον ὄρμον ἔχουσα*»

⁹⁵Procopίου 2014, 69.

⁹⁶Η ίδια, 2006, 118-119.

⁹⁷Στο ίδιο, 2006, 119, εικ. 13.

της ρωμαϊκής περιόδου, η χρήση του οποίου δεν έχει ακόμα εξακριβωθεί⁹⁸ (Εικ. 3). Επίσης σε μικρή απόσταση προς τα νοτιοανατολικά αυτής της θέσης είναι καταγεγραμμένο ένα νεκροταφείο με το τοπωνύμιο *Ξενοτάφιν*, ενώ στο νοτιοδυτικό άκρο της Χερσονήσου εντοπίστηκε ακόμη μια παλαιοχριστιανική θέση, με το τοπωνύμιο *Αγία Φινιά* (Ιφιγένεια) και πλησίον αυτής ένα σπήλαιο αφιερωμένο στον Άγιο Σύλα, στο οποίο δεν σώζονται ευρήματα αλλά μόνο προφορική παράδοση λατρείας του Αγίου.⁹⁹

Η ανασκαφή του εκκλησιαστικού μνημείου στη θέση *Καταλύματα των Πλακωτών* άρχισε το 2007 και συνεχίζεται μέχρι σήμερα και ανήκει στις συστηματικές ανασκαφές του Τμήματος Αρχαιοτήτων¹⁰⁰. Η θέση *Καταλύματα των Πλακωτών* βρίσκεται εκτός της περιφραγμένης περιοχής του στρατιωτικού αεροδρομίου των Βρετανικών Βάσεων. Να σημειωθεί ότι για το εν λόγω μνημείο δεν υπάρχει κάποια συγκεκριμένη αναφορά που να επιτρέπει με ασφάλεια την ταύτισή του. Μέχρι στιγμής πολλά ερωτήματα παραμένουν αναπάντητα, όπως για παράδειγμα σε ποιον είναι αφιερωμένο το μνημείο, ποιοι ήταν οι κτήτορες, καθώς επίσης και η ακριβής χρονολόγησή του.

⁹⁸Procopius 2015, 187.

⁹⁹Η ίδια, 2021, 522-523. Πιστεύεται ότι είχε χρησιμοποιηθεί ως ασκητήριο συνδεδεμένο με τη ζωή ή τη λατρεία του Αγίου Σύλα.

¹⁰⁰Η ίδια, 2014, 70.

2.2 Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ Α΄

Η υπό εξέλιξη ανασκαφή αποκάλυψε μέχρι στιγμής δύο ναούς μήκους περίπου 100 μέτρων, οι οποίοι διαχωρίζονται με περίστυλο αίθριο. Ο δυτικός ναός, το αποκαλούμενο Μαρτύριο Α΄, είναι κτισμένο στον τύπο της βασιλικής με εγκάρσιο κλίτος και ανήκει στις παραλλαγές των μαρτυρίων, τα οποία εμφανίζονται παράλληλα με τις μεγάλες δρομικές βασιλικές, ήδη από την εποχή του Μέγα Κωνσταντίνου¹⁰¹. Η εν λόγω βασιλική είναι η μοναδική στο νησί που έχει εξέδρα και αψίδα Ιερού Βήματος στα δυτικά και όχι προς την ανατολή, όπως συνηθίζεται. Σύμφωνα με την ανασκαφεία, η στέγασή της είναι μικτού τύπου, συνδυάζοντας τον τύπο της ξυλόστεγης ελληνοιστικής βασιλικής στα κεντρικά κλίτη των σκελών και της θολοσκεπούς ανατολικής βασιλικής στα πλάγια κλίτη¹⁰².

Πρόκειται για ένα μεγαλειώδες μνημείο πλάτους 36 μέτρων (με άξονα Βορρά -Νότου) και μήκους 29 μέτρων (με άξονα Ανατολής-Δύσης), εξαιρουμένης της προεξέχουσας κεντρικής αψίδας, στο κέντρο της δυτικής πλευράς. Τα κεντρικά κλίτη των τριών διατεταγμένων σκελών περιβάλλονται από ενιαίο περίστυλον¹⁰³, που ξεκινά από τις ανατολικές πλάγιες εισόδους και καταλήγει στις δυτικές πλάγιες πλευρές της εξέδρας. Διαχωρίζεται από τα κεντρικά κλίτη με πεντάστυλη κιονοστοιχία στον κατά μήκος άξονα (ανατολικό σκέλος) και τρίστυλες στον κατά πλάτος (βόρειο και νότιο σκέλος). **(Εικ. 4)**

Η μεγάλη εξαγωνική αψίδα εξωτερικά της δυτικής πλευράς, στην οποίαν απολήγει η κεντρική εξέδρα, είναι εσωτερικά ημικυλινδρική και περιέχει μικρότερη αψίδα μήκους 2,25 μ.. Όμοιες μικρές αψίδες εξέχουν στο μέσον των πλευρών των εγκάρσιων σκελών δυτικά, νότια και βόρεια (4 συνολικά) **(Εικ. 5)**, οι οποίες περιέχουν ταφικές θήκες, εκ των οποίων αυτή της νότιας πλευράς βρέθηκε αδιατάρακτη, με κάλυπτρο που μιμείται αρχαία σαρκοφάγο, το οποίο φέρει ανάγλυφο σταυρό. **(Εικ. 6)** Η λάρνακα ήταν σφραγισμένη και εντός της βρέθηκαν τα οστά ενός

¹⁰¹Grabar 1946, σποραδικά.

¹⁰²Προκοπίου 2021, 525-526.

¹⁰³Procopriou 2015, 191.

μεσήλικα¹⁰⁴, δύο πόρτες, τμήμα από κομπολόι με χάντρες, καθώς επίσης και πέντε νομίσματα μικρής αξίας από τα νομισματοκοπεία της Αλεξάνδρειας και της Καρχηδόνας (5, 6 και 10 νούμια)¹⁰⁵, τα οποία αποτελούν σημαντικά τεκμήρια για τη χρονολόγηση του μνημείου στο τέλος της δεύτερης δεκαετίας επί της ηγεσίας του αυτοκράτορα Ηρακλείου (γύρω στο 617) **(Εικ. 7)**. Εκτός από τη λάρνακα που βρέθηκε, αποκαλύφθηκε επίσης ένα μικρό ορθογώνιο κάλυμμα μαρμάρινης λειψανοθήκης πεσμένο από μικρή κόγχη, που βρίσκεται μέσα στον ανατολικό τοίχο του νότιου σκέλους¹⁰⁶ **(Εικ. 8)**. Σύμφωνα με την ανασκαφέα βρέθηκε σε κλειστό στρώμα πάνω από το δάπεδο.

Η σχέση της εξέδρας με μία ανάλογη ταφική ασίδα, στην οποίαν ήταν εναποθεθειμένη πιθανόν μία φορητή λάρνακα, αλλά και η όλη διάταξη του οικοδομήματος, η οποία σαφέστατα προσδιορίστηκε για την τιμή, τόσο του λειψάνου της κεντρικής ασίδας, όσο και αυτών που υπήρχαν στις περιμετρικές ασίδες του περιστώου, καθώς και η μικρή λειψανοθήκη, πιστοποιούν την ορθότητα της εκτίμησης ότι πρόκειται για μαρτύριο, ειδικά σχεδιασμένο για την τιμή αγίων λειψάνων.

Στον βόρειο γωνιαίο χώρο του Μαρτυρίου υπάρχουν δύο μακρόστενες αίθουσες, οι οποίες επικοινωνούν με τη βόρεια αυλή, μέσω ενός στενού διαδρόμου και σε συνδυασμό με κάποια άλλα στοιχεία, η ανασκαφέας ταυτίζει τις συγκεκριμένες αίθουσες ως χώρους παραλαβής δωρεών. Η βορειότερη αίθουσα, ούσα πλατύτερη και με ένα μεγάλο άνοιγμα στην εξωτερική βόρεια πλευρά προς την κεντρική αυλή, ταυτίστηκε με χώρο παραλαβής ζωντανών δωρεών, βορδωνάρειον¹⁰⁷, δεδομένου ότι δεν είχε και κανένα άλλο εύρημα. Η ενδιάμεση αίθουσα επικοινωνούσε αρχικά με το στενό διάδρομο εισόδου και με το βόρειο κλίτος του ανατολικού σκέλους. Σε δεύτερη φάση, το άνοιγμα επικοινωνίας με το διάδρομο έκλεισε και άνοιξε μία μικρή θυρίδα μέσα από το βόρειο σκέλος. Σε συνδυασμό με την εύρεση σε αυτήν και ειδικότερα πλησίον των ανατολικών

¹⁰⁴Στο ίδιο, 2015, 193.

¹⁰⁵Στο ίδιο, 2015, 193-194.

¹⁰⁶Διαστάσεις: Μήκος: 25,4 εκ., Πλάτος: 18,5 εκ., Ύψος: 8,6 εκ. Παρόμοιο κάλυμμα βρέθηκε στην Αμαθούντα και στην βασιλική της Καμπανόπετρας στη Σαλαμίνα βλ. Nicolaou 2012, 10.

¹⁰⁷Για τον όρο βορδωνάρειον βλ. Ορλάνδος 1999, 125-126. Procopiou 2015, 191.

ανοιγμάτων πάμπολλων τεμαχίων από τράπεζες, ταυτίστηκε με χώρο παραλαβής στερεών δωρεών (άρτων, κεριών κ.ο.κ.), δηλαδή σκευοφυλάκιο¹⁰⁸.

Στο νότιο γωνιαίο χώρο, όπου βρίσκεται στο νότιο κλίτος του ναού, βρέθηκε μικρή κεντρική εσωτερική αυλή με πηγάδι και αίθουσες αποθήκευσης υγρών δωρεών με πιθάρια (για κρασί και λάδι). Χώροι πιθανότατα διαμονής διαφάνηκε να αναπτύσσονται κατά μήκος της νότιας πλευράς του συνόλου.¹⁰⁹

Το οικοδόμημα σώζεται σε ύψος 1.00-1.50 μ. και για τους τοίχους έχουν χρησιμοποιηθεί μεσαίου και μεγάλου μεγέθους ημιεπεξεργασμένοι λίθοι, οι περισσότεροι σε δεύτερη χρήση, πρόχειρα κτισμένοι και συνδεδεμένοι με ένα γυψασβεστοκονίαμα, το οποίο χύνεται μετά από εγκιβωτισμό των δόμων σε καλούπι και τους περιβάλλει, σε ένα είδος κτιστόχυτης κατασκευής. Βάσει της μελέτης της αρχιτεκτονικής από την ανασκαφέα, προκύπτει ότι το μνημείο είχε κατά μήκος των πλάγιων στοών του αίθριου και των χώρων πίσω από αυτούς δεύτερο όροφο. Το συμπέρασμα εξάγεται από την ιδιαίτερα ενισχυμένη τοιχοποιία των τοίχων της βόρειας και νότιας στοάς, την ύπαρξη μίας βάσης κλίμακας, τη χαμηλή στάθμη των δαπέδων στους χώρους πίσω από τη στοά και την αναγνώριση πατωμάτων δευτέρου ορόφου στα στρώματα καταστροφής. Άξιο αναφοράς είναι το ότι από το μνημείο απουσιάζουν κατάλοιπα ξυλείας, γεγονός που, σε συνδυασμό και με άλλα στοιχεία, υποδηλώνει αφαίρεσή της, όπου υπήρχε (κεντρικά κλίτη), πριν από τη κατάρρευση του μνημείου.

Πέρα από τον ψηφιδωτό διάκοσμο των δαπέδων, το μνημείο φαίνεται να είχε και επιτοιχίες ψηφιδωτές παραστάσεις, γεγονός που μαρτυρείται από το μεγάλο αριθμό επιτοιχιών ψηφίδων, πολλές φορές και σε τεμάχια που αποκαλύφθηκαν κατά τη διάρκεια των ανασκαφών, κυρίως γύρω από τις ταφικές ασίδες (Εικ. 9). Οι ψηφίδες προέρχονται από διάφορα υλικά, όπως πέτρα, γυαλί και μάργαρο (κοχύλια μαργαριταριού). Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι βρέθηκε σημαντικός αριθμός επιχρυσωμένων γυάλινων ψηφίδων, ιδιαίτερα στην περιοχή της εξέδρας.

¹⁰⁸Προκοπίου 2021, 546-537. Πιθανόν στο χώρο αυτό να γινόταν παραλαβή δώρων – προσφορών.

¹⁰⁹Η ίδια, 2015, 191.

Ο αρχιτεκτονικός τύπος του Μαρτυρίου Α' έχει μεγάλες ομοιότητες με τον με τη βασιλική του Αγίου Μηνά της Αιγύπτου που προηγείται χρονολογικά¹¹⁰ (Εικ. 10).

Όπως προαναφέρθηκε, κατά τη διάρκεια συνέχισης των ανασκαφικών περιόδων, αποκαλύφθηκε και δεύτερος ναός, η ανασκαφή του οποίου είναι σε εξέλιξη και δεν συμπεριλαμβάνεται στη μελέτη αυτή. Εντούτοις, αξίζει να σημειωθεί ότι οι δύο ναοί που αποκαλύφθηκαν είναι πιθανό να αποτελούν τμήματα ενός ευρύτερου εκκλησιαστικού μνημειακού συγκροτήματος, το οποίο φαίνεται να είναι από τα σημαντικότερα του νησιού. Οι δύο ναοί έχουν μήκος περίπου 100 μ. και πλάτος περίπου 40 μ.

¹¹⁰Για τη βασιλική του Αγίου Μηνά της Αιγύπτου, βλ. Grossman 1989, σποραδικά. Ο ίδιος, 2007, 103-136.

2.3 Ο ΕΠΙΔΑΠΕΔΙΟΣ ΨΗΦΙΔΩΤΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΜΑΡΤΥΡΙΟΥ Α΄

Στο μνημείο διασώζεται σε πολύ καλή κατάσταση διατήρησης το μεγαλύτερο τμήμα του επιδαπέδιου ψηφιδωτού διακόσμου, που καλύπτει όλη την εσωτερική έκταση του χώρου (**Εικ. 11**).

Η χρήση του ψηφιδωτού ως μέσο διακόσμησης μάς είναι ήδη γνωστή από τον 5^ο αιώνα π.Χ.¹¹¹ αλλά και στη Ρωμαϊκή εποχή, όπου συναντάται σε δημόσια κτίρια, ιδιωτικές οικίες και λουτρά¹¹². Ωστόσο, κατά την Παλαιοχριστιανική περίοδο, η συγκεκριμένη τεχνική διακόσμησης εξελίσσεται και συνεχίζει να υπάρχει μέχρι το τέλος της ύστερης αρχαιότητας, παραδίδοντας σταδιακά τη σκυτάλη στον εικονικό επιτοίχιο διάκοσμο.

Ενδιαφέρον αποτελεί η παρατήρηση μιας συνεχούς χρήσης και εξέλιξης του ίδιου θεματολογίου, ήδη από τον 4^ο αι. μέχρι τον 7^ο αι., στον οποίο ανάγεται το μνημείο. Τα γεωμετρικά μοτίβα, όπως επίσης και οι εικονιστικές παραστάσεις, συνεχίζουν να απεικονίζονται ταυτόχρονα, καλύπτοντας τα δάπεδα των ναών αλλά και των οικιών, σε μορφή τάπητα. Σε όλη αυτή την περίοδο, παράλληλα με τη διακοσμητική διάθεση, διατηρείται και ένας συμβολικός χαρακτήρας, αφού μέσα από τους συμβολισμούς η χριστιανική θρησκεία εξέφραζε, ήδη από την περίοδο των διωγμών, την ιδεολογία και το εσωτερικό της βίωμα, αξιοποιώντας υφιστάμενα συμβολικά σχήματα, στα οποία προσέδωσε ή εμπλούτισε με ένα νέο περιεχόμενο.

¹¹¹Βλ. ψηφιδωτά στην Όλυνθο, Κόρινθο. Ατζακά 2003, 13-14.

¹¹²Χαραλάμπους 2012, σποραδικά, βλ. Οικία Ευστολίου στο Κούριο, 227-230. Οικία των μονομάχων στο Κούριο, 214. Οικία του Διόνυσου στη Πάφο, και άλλα παραδείγματα. Οδηγός Ψηφιδωτών Πάφου 1989, σποραδικά.

2.4 ΔΙΑΤΑΞΗ ΨΗΦΙΔΩΤΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ

Η διάταξη του ψηφιδωτού διακόσμου ακολουθεί την αρχιτεκτονική διάταξη των χώρων. Από τα κεντρικά κλίτη των σκελών τα εγκάρσια περιέχουν από δύο μεγάλους τετράγωνους τάπητες με διαφορετικά μοτίβα, τα οποία περιβάλλονται όμως από ενιαίο πλαίσιο. Ταυτόχρονα το κεντρικό κλίτος του ανατολικού σκέλους της κατά μήκους κεραίας περιέχει επίσης σε ενιαίο πλαίσιο τρεις τάπητες, εκ των οποίων οι δύο ακραίοι είναι όμοιοι.

Τα περίστωα περιλαμβάνουν μεγάλους ορθογώνιους τάπητες, των οποίων τα μοτίβα δεν επαναλαμβάνονται. Τα μοτίβα που περιλαμβάνονται στον διάκοσμο του μνημείου είναι κυρίως γεωμετρικά, ωστόσο περιλαμβάνεται μικρό ποσοστό εικονιστικών παραστάσεων, όπως πτηνά, ιχθύες και καρποί, με τα οποία συντίθεται ένα πλούσιο θεματολόγιο εμπνευσμένο κυρίως από την τοπική παράδοση. Οι εικονιστικές παραστάσεις συναντώνται στο κεντρικό κλίτος του Μαρτυρίου και στο νότιο κλίτος.

Ιδιαίτερα προσεγμένη είναι η περιοχή της εξέδρας και της εισόδου προς αυτήν με δύο μεγάλους τάπητες και μια κεντρική εικονιστική παράσταση πλησίον της κεντρικής ταφικής αψίδας. Στον κεντρικό τάπητα της εξέδρας, που έχει υποστεί σοβαρές απώλειες λόγω της βλάστησης, πιθανόν να υπήρχε επιγραφή σε σηρικό τροχό, ανάλογη με αυτήν που διασώθηκε λίγο καλύτερα στον κεντρικό τάπητα του κεντρικού σκέλους. Μία ακόμα μικρή επιγραφή σε μέταλλο σώθηκε σε πολύ καλή κατάσταση στον κεντρικό τάπητα του βορείου κλίτους του ανατολικού σκέλους. Ο διάκοσμος του Μαρτυρίου σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση, παρόλη την καταστροφή λόγω της άγριας βλάστησης της περιοχής. Όλος ο ψηφιδωτός διάκοσμος βρίσκεται κατά χώρα (in situ) και έχει συντηρηθεί από την ομάδα συντήρησης του Τμήματος Αρχαιοτήτων υπό την επίβλεψη του Δρ. Ελευθέριου Χαραλάμπους (**Εικ. 12**).

2.5 ΘΕΣΗ ΨΗΦΙΔΩΤΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΥ – ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ - ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΙ

Οι παραπομπές στα δύο συντάγματα ψηφιδωτών δαπέδων γίνονται από το θεματολογικό πίνακα των τόμων (Πελεκανίδης-Ατζακά, 1988 και Ασημακοπούλου-Ατζακά, 1998). Βάση της παρακάτω περιγραφής των γεωμετρικών μοτίβων αποτελεί επίσης και η διδακτορική διατριβή του Ελ. Χαραλάμπους (Χαραλάμπους 2012).

Τάπητας 1 (Εικ. 13, 14)

Θέση: Εξέδρα (Ιερό Βήμα)

Κατάσταση: Κατά χώραν (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 2,02 x 1,11 μ.

Πλαίσιο: Δεν σώζεται.

Κυρίως Θέμα: Παράσταση ελαφιών εκατέρωθεν ενός αγγείου.

Η παράσταση, που κοσμεί την εξέδρα του Μαρτυρίου Α΄ και βρίσκεται μπροστά από την κεντρική ταφική ασίδα, αναπαριστά ένα πολύ αγαπητό θέμα για τη βυζαντινή τέχνη¹¹³. Η παράσταση έχει υποστεί σοβαρή καταστροφή εξαιτίας της βλάστησης, ωστόσο το θέμα μπορεί να ταυτιστεί. Συγκεκριμένα απεικονίζεται η σκηνή όπου δύο ελάφια βρίσκονται εκατέρωθεν ενός κανθάρου, από τον οποίο αναφύεται μια πλούσια κληματίδα. Από τα δύο ελάφια το ένα σώζεται πλήρες ενώ από το δεύτερο μόνο τα πόδια. Εντός της ελίσσόμενης κληματίδας παρεμβάλλονται μικρά πτηνά, τα οποία γεύονται σταφύλια (Εικ. 15). Η παράσταση πλαισιώνεται από κίονες με ροδόχροες φλεβώσεις, εκ των οποίων διασώζεται μόνον ο ένας.

Η συγκεκριμένη παράσταση είναι εμπνευσμένη από τον 41^ο ψαλμό και σε συνδυασμό με τη θέση της, δηλαδή στο Ιερό Βήμα, παραπέμπει στο ψαλμό: «*Ὁν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχὴ μου πρὸς σέ, ὁ Θεός. ἐδίψησεν ἡ ψυχὴ μου πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα· πότε ἤζω καὶ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ*».

¹¹³ Ασημακοπούλου-Ατζακά 2003 γ, 108.

Η παράσταση έχει αλληγορικό χαρακτήρα, με αναφορά στην αιώνια ζωή και τον παράδεισο. Γενικότερα η παράσταση αποπνέει συμβολισμούς, τους οποίους διακρίνουμε σε όλα τα στοιχεία της και συνδέεται τόσο με τη Θεία Ευχαριστία, όσο και με το μυστήριο του Βαπτίσματος¹¹⁴. Η παράσταση θα σχολιαστεί στο κεφάλαιο της εικονογραφικής ανάλυσης.

Τάπητας 2α και 2β (Εικ. 18, 19)

Θέση: Εξέδρα (Ιερό Βήμα)

Κατάσταση: Κατά χώραν (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 1.89 X 1.11 μ.

Πλαίσιο: Απλή Ταινία

Κυρίως Θέμα: Φολιδωτό κόσμημα¹¹⁵

Το μοτίβο που κοσμεί τους τάπητες με αριθμό 2 και 3 είναι κοινό και πλαισιώνει την κεντρική παράσταση με τα ελάφια. Οι δύο τάπητες πλαισιώνονται από μια πλατιά ταινία, ωστόσο το κεντρικό μοτίβο αποτελείται από επαναλαμβανόμενες όρθια τοποθετημένες φολίδες, οι οποίες φέρουν εσωτερικά μικρό κόκκινο άνθος, τέχνασμα η χρήση του οποίου εξουδετερώνει τη μονοτονία του μοτίβου. Τα χρώματα των ψηφίδων που χρησιμοποιήθηκαν είναι το σκούρο μπλε για το περίγραμμα των φολίδων, το λευκό για το εσωτερικό τους και το κόκκινο για το άνθος εσωτερικά των φολίδων. Η απλή διακόσμηση με το συγκεκριμένο θέμα των ψηφιδωτών, που πλαισιώνουν την κεντρική παράσταση, πιθανόν να προτιμήθηκε, ώστε να μην επισκιάζεται το κεντρικό θέμα της εξέδρας.

¹¹⁴Maguire 1987, 38-39, 47. Ασημακοπούλου-Ατζακά 2003γ, 108.

¹¹⁵Balmelle et al. 1985, 340-341, παραλλαγή του πίν. 219 c.

Τάπητας 3 (Εικ. 20)

Θέση: Εγκάρσιο κλίτος

Κατάσταση: Κατά χώραν (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 4.10 X 4.10 μ.

Πλαίσιο: Ταινία με άνθη λωτού όρθια και ανεστραμμένα εναλλάξ¹¹⁶.

Κυρίως Θέμα: Μοτίβο σηρικού τροχού¹¹⁷

Ο τάπητας με αριθμό 3 καλύπτει μεγάλο τμήμα επιφάνειας και απεικονίζει ένα πιο σύνθετο γεωμετρικό θέμα. Έχει υποστεί σημαντική φθορά στο μεγαλύτερο τμήμα του εξαιτίας της βλάβστησης, κυρίως στο κέντρο. Ο τάπητας κοσμείται περιμετρικά από μια ταινία αποτελούμενη από άνθη λωτού όρθια και ανεστραμμένα εναλλάξ.¹¹⁸ Το κεντρικό μοτίβο απεικονίζει ως κύριο θέμα μια ιδιαίτερη παραλλαγή σηρικού τροχού, στον οποίο παρεμβάλλονται εσωτερικά ποικίλα γεωμετρικά κοσμήματα, όπως αλυσοειδής μαϊανδρος και το τόξο της ίριδος, δηλαδή βαθμιδωτά χρωματικά αναπτυσσόμενα τρίγωνα. Ο συνδυασμός των γεωμετρικών κοσμημάτων δημιουργεί κενά τετράγωνα πλαίσια στις γωνίες του ψηφιδωτού, ενώ παράλληλα στο ενδιάμεσο των πλευρών του δημιουργούνται αφιδώματα. Για την κατασκευή του ψηφιδωτού χρησιμοποιήθηκαν ψηφίδες μαύρου, λευκού, κόκκινου, κίτρινου, και γαλάζιου χρώματος, γεγονός που δείχνει την ποικιλία χρωμάτων που διέθεταν οι ψηφοθέτες. Ταυτόχρονα η απόδοση διαφορετικών σχημάτων, σε συνδυασμό με μια ευρεία χρωματική κλίμακα, φανερώνει τη φαντασία των ψηφοθετών, καθώς επίσης και την άρτια γνώση τους για τη γεωμετρία, καθότι δεν μπορεί να θεωρηθεί τυχαία. Το συγκεκριμένο μοτίβο αποτελεί *uniquum* για τα ψηφιδωτά δάπεδα της Κύπρου, καθότι δεν συναντάται σε καμία άλλη παλαιοχριστιανική βασιλική.

¹¹⁶Balmelle et al. 1985, Pl. 62 c. Πελεκανίδης-Ατζακά, 1988, 154.

¹¹⁷Balmelle et al. 2002, 180, παραλλαγή του πίν.367 α.

¹¹⁸Balmelle et al. 1985, 112, πίν. 62c.

Εντός του ελλαδικού χώρου το συγκεκριμένο μοτίβο συναντάται στο κεντρικό κλίτος της πρωτοχριστιανικής βασιλικής των Δελφών στο χωριό Καστρί¹¹⁹ (α΄ μισό βου αι.), αλλά και εκτός του ελλαδικού χώρου, στο κεντρικό κλίτος της βασιλικής στη βασιλική Khirbert Mougā¹²⁰ στην Απάμεια της Συρίας, η οποία χρονολογείται προϋμότερα (4^{ος} αιώνας) (Εικ. 21).

Τάπητας 4 (Εικ. 22)

Θέση: Εγκάρσιο κλίτος

Κατάσταση: Κατά χώραν (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 5.67 X 3.89 μ.

Πλαίσιο: Απλή ταινία

Κυρίως Θέμα: Πλέγμα με επαναλαμβανόμενους ρόδακες¹²¹

Ο τάπητας βρίσκεται στο κεντρικό κλίτος και ανατολικά του τάπητα 3. Ο τάπητας πλασιώνεται από μια απλή ταινία, ενώ το κυρίως μοτίβο που απεικονίζεται απαρτίζεται από εναλλασσόμενους ρόμβους και ρόδακες εντός γιρλαντωτού πλέγματος. Τόσο οι ρόμβοι όσο και οι ρόδακες κοσμούνται εσωτερικά με μικρότερα στοιχεία. Η λεπτομέρεια, τόσο του πλέγματος, το οποίο μοιάζει με γιρλάντα, όσο και της διακόσμησης των μικρότερων κοσμημάτων φανερώνει μια χαριτωμένη διάθεση και αγάπη των καλλιτεχνών για τη λεπτομέρεια, παρότι πρόκειται για τη διακόσμηση ενός δαπέδου. Για το ψηφιδωτό χρησιμοποιήθηκαν ψηφίδες λευκού, κόκκινου και πορτοκαλί χρώματος.

¹¹⁹Ασημακοπούλου-Ατζακά 1998, 194-196. Στο ίδιο, 1998, πίν.337 β.

¹²⁰Donceel Vouite 1988, 159-161, εικ.135.

¹²¹Balmelle et al. 1985, 45, πίν. 15j.

Τάπητας 5 (Εικ. 23)

Θέση: Περίδρομος νοτίου σκέλους, δυτική πτέρυγα, ανατολικά της ταφικής ασίδας.

Κατάσταση: Κατά χώραν (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 4.81 X 2.24 μ.

Πλαίσιο: Απλή ταινία

Κυρίως Θέμα: Πλέγμα με μοτίβο ρόμβου¹²²

Ο τάπητας 5 περιβάλλεται από μία απλή ταινία. Το μοτίβο που κοσμεί τον τάπητα είναι εναλλασσόμενοι κόκκινοι και γαλάζιοι ρόμβοι εντός πλέγματος. Το στοιχείο του ρόμβου αναπτύσσεται βαθμιδωτά σε κάθε πλαίσιο. Χρησιμοποιήθηκαν λευκές, κόκκινες, γαλάζιες και μαύρες ψηφίδες.

Τάπητας 6 (Εικ. 24)

Θέση: Νότιος περίδρομος, ανατολικά της ταφικής ασίδας.

Κατάσταση: Κατά χώραν (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 4.40 X 2.24 μ.

Πλαίσιο: Απλή ταινία

Κυρίως Θέμα: Ζατρίκιο με εναλλασσόμενους κύκλους και ρόμβους¹²³.

Στον τάπητα 6 ο διάκοσμος ακολουθεί τον τύπο του ζατρίκιου. Η συμβατική του ονομασία και μόνο παραπέμπει σε ένα ευρέως γνωστό παιχνίδι, που έμοιαζε με το σημερινό σκάκι, όπου έχουμε χρωματική εναλλαγή δύο χρωμάτων με τετράγωνα πλαίσια. Στους ψηφιδωτούς τάπητες συχνά έχουμε την εναλλαγή μαύρου-άσπρου ή κόκκινου-μπλε.

¹²²Balmelle et al. 1985, 189, πίν.124 b.

¹²³Balmelle et al. 1985, 401 παραλλαγή του πίν. 252 a.

Συγκεκριμένα στον τάπητα 6 απεικονίζεται μοτίβο του ζατρικίου με την εναλλαγή κύκλων και ρόμβων, οι οποίοι εσωτερικά κοσμούνται με το στοιχείο του σταυρού, αλλά και την εναλλαγή πολύχρωμων τετραγώνων, όπως του κόκκινου, γαλάζιου, άσπρου και μαύρου. Εντός των μικρών τετραγώνων εγγράφονται μικρότεροι κύκλοι, οι οποίοι εσωτερικά κοσμούνται με το στοιχείο του σταυρού. Για τη διακόσμηση του ψηφιδωτού χρησιμοποιήθηκαν λευκές, μαύρες, γαλάζιες, κόκκινες και πορτοκαλί ψηφίδες.

Τάπητας 7 (Εικ. 25)

Θέση: Περίδρομος νοτίου σκέλους, δυτική πτέρυγα

Κατάσταση: Κατά χώραν (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 3.83X 3.96 μ.

Πλαίσιο: Απλή ταινία

Κυρίως Θέμα: Επαναλαμβανόμενοι αγκυλωτοί σταυροί¹²⁴

Ο τάπητας 7 σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση και απεικονίζει επαναλαμβανόμενους δεξιόστροφους αγκυλωτούς σταυρούς, που συνδέονται μεταξύ τους με διαγώνιες τεμνόμενες γραμμές δημιουργώντας πλέγμα, ενώ τα τετράγωνα που δημιουργούνται παραμένουν κενά, μία πολύ ιδιαίτερη και σπάνια σύνθεση.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στα κυριακά δάπεδα ο αγκυλωτός σταυρός δεν συναντάται σε άλλο μνημείο σε μορφή τάπητα, ωστόσο συναντάται ως μεμονωμένο θέμα.

¹²⁴Χαραλάμπους 2012, 298.

Τάπητας 8 (Εικ. 26)

Θέση: Περίδρομος νοτίου σκέλους, νότια πτέρυγα μπροστά από ταφική αψίδα.

Κατάσταση: Κατά χώραν (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 4.50 X 2 .38 μ.

Πλαίσιο: Απλή ταινία

Κυρίως Θέμα: Ζατρίκιο¹²⁵

Ο τάπητας 8 βρίσκεται μπροστά από τη νότια αψίδα και κοσμείται με ένα ζατρίκιο, στο οποίο εναλλάσσονται μαύρα και άσπρα τετράγωνα, διακοσμημένα εσωτερικά με μικρότερα θέματα, όπως ρόμβοι και κύκλοι. Τόσο οι ρόμβοι όσο και οι κύκλοι φέρουν εσωτερικά τετραγωνίδια και ρόδακες. Εντός των μαύρων τετραγώνων εγγράφονται άσπροι ρόμβοι με τετραγωνίδιο εσωτερικά, ενώ εντός των άσπρων τετραγώνων εγγράφονται γαλάζιοι κύκλοι, οι οποίοι φέρουν εσωτερικά μικρούς ρόδακες. Ταυτόχρονα παρατηρείται η λεπτομέρεια, όπου κατά την ταξινόμηση των σκούρων τετραγώνων, προκύπτουν παράλληλα μεγάλοι λευκοί ισοσκελείς σταυροί. Η λεπτομέρεια αυτή, σε συνδυασμό με τη χρωματική εναλλαγή, εξουδετερώνει τη μονοτονία ενός απλού ζατρίκιου, κάνοντας το μοτίβο αισθητικά και χρωματικά πιο ενδιαφέρον.

Οι ψηφίδες που χρησιμοποιήθηκαν σε αυτό το μοτίβο είναι μαύρες, άσπρες, κόκκινες και γαλάζιες. Το μοτίβο ζατρίκιου συναντάται και σε άλλες βασιλικές του νησιού με διάφορες παραλλαγές. Ενδεικτικά αναφέρονται ο ναός της Χρυσοπολίτισσας στην Πάφο¹²⁶, η Επισκοπική βασιλική στο Κούριο¹²⁷, η βασιλική του Αγίου Σπυρίδωνα στην Τρεμετουσιά¹²⁸.

¹²⁵Balmelle et al. 1985, 214, παραλλαγή του πίν. 142 f. Πελεκανίδης-Ατζακά, 1988, 7-38, 157. Χαραλάμπους 2012, 301-302.

¹²⁶ Στο ίδιο, 2012, 401, εικ.125.

¹²⁷ Στο ίδιο, 2012, 410, εικ. 149.

¹²⁸ Στο ίδιο, 2012, 409, εικ.145.

Τάπητας 9 (Εικ. 27)

Θέση: Περίδρομος νοτίου σκέλους, νοτιοανατολική γωνία

Κατάσταση: Κατά χώραν (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 5.57 X 3.17 μ.

Πλαίσιο: Απλή ταινία

Κυρίως Θέμα: Επαναλαμβανόμενα τετράγωνα συνδεδεμένα με τη μορφή πλέγματος.¹²⁹

Ο τάπητας 9 σώζεται επίσης σε αρκετά καλή κατάσταση. Περιμετρικά ο τάπητας φέρει απλή μαύρη ταινία και απεικονίζει επαναλαμβανόμενα μαύρα τετράγωνα, τα οποία συνδέονται με τη μορφή πλέγματος. Για την εκτέλεση του χρησιμοποιήθηκαν μαύρες και λευκές ψηφίδες.

Τάπητας 10 (Εικ. 28)

Θέση: Περίδρομος νοτίου σκέλους, ανατολική πτέρυγα, βόρειος τάπητας.

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 4.96 X 2.18 μ.

Πλαίσιο: Απλή ταινία

Κυρίως Θέμα: Ζατρίκιο με εναλλαγή κόμβων του Σολομώντος και ρόμβων.¹³⁰

Ο τάπητας με αριθμό 10 πλαισιώνεται από απλή ταινία, ενώ ως κύριο θέμα απεικονίζεται το μοτίβο του ζατρίκιου, στο οποίο εναλλάσσονται άσπρα και πολύχρωμα τετράγωνα. Εντός των άσπρων τετραγώνων εγγράφεται κλείδα του Σολομώντα¹³¹, ενώ τα πολύχρωμα τετράγωνα φέρουν εσωτερικά οδοντωτό τετράγωνο. Σε αυτό το ψηφιδωτό χρησιμοποιήθηκαν λευκές, μαύρες και κόκκινες ψηφίδες.

¹²⁹Balmelle et al. 1985, 171, πίν. 113 a.

¹³⁰Στο ίδιο, 182, παραλλαγή του πίν. 120 b.

¹³¹Πελεκανίδης- Ατζακά 1988, 30, 158.

Τάπητας 11 (Εικ. 29)

Θέση: Ανατολικό σκέλος-Νότιο κλίτος , δυτικός τάπητας.

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 3.69 X 2.46 μ.

Πλαίσιο: Απλή ταινία

Κυρίως Θέμα: Επαναλαμβανόμενοι συμπλεκόμενοι κύκλοι, εντός των οποίων εγγράφονται κοιλόμορφα όρθια τοποθετημένα τετράγωνα/ρόμβοι.¹³²

Το ψηφιδωτό σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση, παρόλο που έχει υποστεί φθορά σε ένα μικρό τμήμα του. Περιβάλλεται από μια απλή ταινία, ενώ το κυρίως μοτίβο που αναπαρίσταται σε αυτό είναι επαναλαμβανόμενοι συμπλεκόμενοι κύκλοι, εντός των οποίων παρεμβάλλονται κοιλόμορφα όρθια τετράγωνα¹³³. Τα κοιλόμορφα τετράγωνα φέρουν εσωτερικά μικρότερα οδοντωτά τετράγωνα. Στο συγκεκριμένο τάπητα χρησιμοποιήθηκαν ψηφίδες λευκού, γαλάζιου και κόκκινου χρώματος.

¹³²Balmelle et al. 1985, 375, πίν. 239 c. Πελεκανίδης- Ατζακά 1988, 156. Ασημακοπούλου-Ατζακά 1998, 375.

¹³³Στο ίδιο, 1988, 32-33.

Τάπητας 12 (Εικ. 30)

Θέση: Ανατολικό σκέλος-Νότιο κλίτος, δυτικός τάπητας.

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 5.05 X 2.41 μ.

Πλαίσιο: Ταινία από μαϊάνδρο αγκυλωτού σταυρού¹³⁴

Κυρίως Θέμα: Μαϊάνδρος¹³⁵

Ο τάπητας 12 σώζεται αποσπασματικά, ωστόσο το μοτίβο που απεικονίζεται σε αυτόν διακρίνεται. Περιμετρικά ο πίνακας κοσμείται από συνεχή μαϊάνδρο αγκυλωτού σταυρού, όπου ενδιάμεσα παρεμβάλλονται ορθογώνια πλαίσια διακοσμημένα εσωτερικά με τόξο της ίριδος.

Το κυρίως μοτίβο του τάπητα αναπαριστά μια σύνθετη μορφή μαϊάνδρου των αγκυλωτών σταυρών, που ο Ορλάνδος¹³⁶ ονόμασε «λαβύρινθο»¹³⁷. Με τη σύνδεση των μαϊάνδρων παρεμβάλλονται ορθογώνια, τα οποία κοσμούνται συνήθως, όπως και εδώ, με αλυσοειδείς πλοχμούς ή με το τόξο της ίριδος. Στο συγκεκριμένο ψηφιδωτό χρησιμοποιήθηκε μεγαλύτερη χρωματική κλίμακα με τη χρήση ψηφίδων λευκού, μαύρου, κόκκινου, γαλάζιου, ροζ και κίτρινου χρώματος. Το ίδιο μοτίβο απαντά σε άλλους δύο τάπητες, οι οποίοι σώζονται σχεδόν ολόκληροι και βρίσκονται στο ανατολικό σκέλος του ναού, στο βόρειο κλίτος, με μόνη διαφορά στο πλαίσιο τους, καθότι περιβάλλονται από ταινία με φύλλα λωτού όρθια και ανεστραμμένα εναλλάξ.

¹³⁴Balmelle et al. 1985, 81, πίν. 38 b.

¹³⁵Στο ίδιο 1985, 299, πίν.189 a. Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, 157. Ασημακοπούλου- Ατζακά 1998, 373. Χαραλάμπους 2012, 298.

¹³⁶Ορλάνδος 1960, 331, 333.

¹³⁷Στο ίδιο, 1960, 331, 333, πίν.129 α, 129 β.

Τάπητας 13 (Εικ. 31)

Θέση: Ανατολικό σκέλος - Νότιο κλίτος.

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 4.10 X 2.38 μ.

Πλαίσιο: Ταινία από σπειρομαίανδρο.¹³⁸

Κυρίως Θέμα: Συμπλεκόμενα κοιλόμορφα και κανονικά τετράγωνα.¹³⁹

Ο τάπητας 13 επίσης δεν σώζεται σε μεγάλο τμήμα του, παρά μόνο η βορειοδυτική γωνία του. Περιμετρικά το ψηφιδωτό κοσμείται με σπειρομαίανδρο, διακοσμητικό στοιχείο το οποίο χρησιμοποιείται στις περιμετρικές ζώνες και συναντάται σε όλες τις περιόδους. Επιπλέον σε δεύτερο επίπεδο εσωτερικά το κυρίως μοτίβο περιβάλλεται από διπλή ταινία.

Το κεντρικό μοτίβο του πίνακα απεικονίζει συμπλεκόμενα κοιλόμορφα και κανονικά τετράγωνα υπό μορφή σηρικού τροχού. Τα κενά, που δημιουργούνται από τη σύνδεση των τετραγώνων, κοσμούνται με οδοντωτούς ρόμβους και ένσταυρους ρόδακες. Το μοτίβο αυτό συναντάται σε ακόμη δύο τάπητες, οι οποίοι βρίσκονται στο κεντρικό κλίτος του Μαρτυρίου. Το συγκεκριμένο μοτίβο απαντά και σε άλλα κυπριακά ψηφιδωτά δάπεδα, τα οποία θα αναφερθούν στο επόμενο κεφάλαιο. Σε αυτό το ψηφιδωτό χρησιμοποιήθηκαν λευκές, μαύρες, γαλάζιες και κόκκινες ψηφίδες.

¹³⁸Balmelle et al. 1985, 156, Pl. 101 b.

¹³⁹Στο ίδιο, 1985, 227, παραλλαγή του πίν.148c. Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, 156. Ασημακοπούλου- Ατζακά 1998, 375. Χαραλάμπους 2012, 297-298.

Τάπητας 14 (Εικ. 32)

Θέση: Ανατολικό σκέλος-Νότιο κλίτος .

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 5.11 X 2.35 μ.

Πλαίσιο: Ταινία με εναλλασσόμενους κύκλους και ρόμβους¹⁴⁰.

Κυρίως Θέμα: Συνδυασμός μοτίβου σηρικού τροχού, ελλειψοειδών κύκλων, τετραγώνων, τα οποία συνδέονται υπό μορφή σηρικών τροχών¹⁴¹.

Ο τάπητας 14 σώζεται αποσπασματικά, αφού έχει υποστεί σοβαρή καταστροφή λόγω της βλάβστησης. Περιμετρικά ο τάπητας κοσμείται από μια απλή ταινία με εναλλασσόμενους ελλειψοειδείς ρόμβους και κύκλους.

Το κύριο μοτίβο του τάπητα αποτελείται από μία πολύχρωμη σύνθεση ταινιών, στην οποία παρεμβάλλονται τετράγωνα πλαίσια, ελλείψεις-σηρικοί τροχοί, μικρότεροι κύκλοι, τα οποία συνδέονται υπό μορφή σηρικών τροχών. Οι ελλείψεις φέρουν εσωτερικά οδοντωτούς ρόμβους, ενώ τα τετράγωνα πλαίσια κοσμούνται με διαφορετικά κοσμήματα, όπως κόμβο του Σολομώντος και φιάλη με άρτους.

¹⁴⁰Balmelle et al. 1985, 63, Pl.24 β.

¹⁴¹Στο ίδιο, 1985, 229, παραλλαγή του πίν. 149c. Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, 156-157. Ασημακοπούλου- Ατζακά 1998, 365. Χαραλάμπους 2012, 305.

Τάπητας 15 (Εικ. 33)

Θέση: Ανατολικό σκέλος- Βόρειο κλίτος .

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 4.89 X 2.41 μ.

Πλαίσιο: Πολύχρωμη τρισδιάστατη ταινία όπου παρεμβάλλονται ενδιάμεσα όρθια και ανεστραμμένα φύλλα λωτού εναλλάξ.¹⁴²

Κυρίως Θέμα : Μαϊάνδρος.¹⁴³

Ο τάπητας 15 σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση. Περιμετρικά το ψηφιδωτό κοσμείται με μια πολύχρωμη τρισδιάστατη ταινία, όπου ενδιάμεσα παρεμβάλλονται πολύχρωμα όρθια και ανεστραμμένα φύλλα λωτού εναλλάξ. Το κυρίως μοτίβο που αναπαρίσταται είναι ο μαϊάνδρος. Πιο συγκεκριμένα το μοτίβο αποτελεί παραλλαγή μαϊάνδρου, το οποίο ο Ορλάνδος ονόμασε λαβύρινθο¹⁴⁴. Το μοτίβο αυτό σχηματίζεται με τη συνεχόμενη ανάπτυξη αγκυλωτών σταυρών, η οποία δημιουργεί στενόμακρα ορθογώνια, τα οποία κοσμούνται με δευτερεύοντα στοιχεία, όπως πολύχρωμους αλυσοειδείς πλοχμούς και τόξο της ίριδος. Το μοτίβο του «λαβύρινθου» συναντάται συνολικά τρεις φορές εντός του μαρτυρίου¹⁴⁵. Η μόνη διαφορά που διακρίνεται ανάμεσα στους τρεις ψηφιδωτούς πίνακες είναι στο πλαίσιο τους. Το ψηφιδωτό με αριθμό 12, που βρίσκεται στο ανατολικό σκέλος, στο νότιο κλίτος πλαισιώνεται από ταινία με επαναλαμβανόμενους αγκυλωτούς σταυρούς, ενώ οι ψηφιδωτοί πίνακες με αριθμό 15 και 17, που βρίσκονται στο ανατολικό σκέλος, στο βόρειο κλίτος, πλαισιώνονται με πολύχρωμη τρισδιάστατη ταινία, στην οποία παρεμβάλλονται όρθια και ανεστραμμένα φύλλα λωτού εναλλάξ. Στο συγκεκριμένο

¹⁴²Balmelle et al. 1985, 115, πίν. 65 g.

¹⁴³Στο ίδιο 1985, 299, πίν.189a. Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, 157. Ασημακοπούλου- Ατζακά 1998, 373. Χαραλάμπους 2012, 298.

¹⁴⁴Ορλάνδος 1955, 331-333, πίν. 128 α, 128 β. Δημητροκάλλης 1982, 108.

¹⁴⁵Βλ. τάπητες αρ. 12 στο ανατολικό σκέλος, στο νότιο κλίτος, τάπητας αρ. 15 και 17 στο ανατολικό σκέλος, βόρειο κλίτος.

ψηφιδωτό χρησιμοποιήθηκε μεγάλη χρωματική κλίμακα ψηφίδων, μεταξύ των οποίων ψηφίδες λευκού, μαύρου, κόκκινου, γαλάζιου, ροζ και κίτρινου χρώματος.

Τάπητας 16 (Εικ. 34)

Θέση: Ανατολικό σκέλος- Βόρειο κλίτος .

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 3.95 X 2.41 μ.

Πλαίσιο: Ταινία με πολύχρωμα ημικύκλια¹⁴⁶.

Κυρίως Θέμα: Συνδυασμός γεωμετρικών σχημάτων που συνδέονται υπό μορφή σηρικού τροχού¹⁴⁷.

Το ψηφιδωτό με αριθμό 16 σώζεται επίσης σε αρκετά καλή κατάσταση. Περιμετρικά το ψηφιδωτό κοσμείται με ταινία με επαναλαμβανόμενα πολύχρωμα ημικύκλια. Οι γωνίες και το μέσον των πλευρών της ταινίας κοσμούνται με κύκλους που φέρουν εσωτερικά σταυρό.

Το κυρίως θέμα του τάπητα απεικονίζει ένα σύμπλεγμα γεωμετρικών σχημάτων, μεταξύ των οποίων κύκλοι, τραπεζοειδή, ρόμβοι, ημικύκλια, τα οποία με τη σύνδεση τους δημιουργούν και άλλα σχήματα. Εσωτερικά τα γεωμετρικά σχήματα κοσμούνται με κόμβους του Σολομώντα¹⁴⁸, κόμβους σε σχήμα λύρας¹⁴⁹, τρίκομβους¹⁵⁰, σταυρούς και μικρότερους ρόμβους. Στο κέντρο της σύνθεσης σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση επιγραφή με τη φράση «*Κύριε, είσάκουσον τῆς προσευχῆς μου*». (Εικ. 35) Πολύ πιθανόν η φράση αυτή να προέρχεται από τον 142^ο Ψαλμό του Δαβίδ «*Κύριε, είσάκουσον τῆς προσευχῆς μου, ἐνώτισαι τὴν δέησίν μου ἐν τῇ*

¹⁴⁶ Balmelle et al. 1985, 95, παραλλαγή του πίν. 47 g.

¹⁴⁷ Στο ίδιο, 1985, 237, παραλλαγή του πίν. 153 α.

¹⁴⁸ Balmelle et al. 2002, 42, εικ. Solomon knot.

¹⁴⁹ Στο ίδιο, 2002, 2, 43, εικ. Lyre-shaped knot.

¹⁵⁰ Στο ίδιο, 2002, 42, εικ. Knot of three loops.

ἀληθεία σου, εἰσάκουσόν μου ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου»¹⁵¹. Το συγκεκριμένο μοτίβο συναντάται συνολικά δύο φορές στο μνημείο, τη δεύτερη χωρίς επιγραφή.

Για το ψηφιδωτό χρησιμοποιήθηκαν ψηφίδες λευκού, γαλάζιου, κόκκινου και μαύρου χρώματος. Ο συνδυασμός των χρωμάτων και των διαφορετικών σχημάτων προσδίδει ζωντάνια και αρμονία στη σύνθεση, η οποία περιβάλλει την επιγραφή στο κέντρο της.

Τάπητας 17 (Εικ. 36)

Θέση: Ανατολικό σκέλος-Βόρειο κλίτος .

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 5.32 X 2.41 μ.

Πλαίσιο: Πολύχρωμη τριδιάστατη ταινία όπου παρεμβάλλονται ενδιάμεσα όρθια και ανεστραμμένα φύλλα λωτού εναλλάξ.¹⁵²

Κυρίως Θέμα: Μαίανδρος.¹⁵³

Το συγκεκριμένο μοτίβο σχολιάστηκε παραπάνω, καθότι συναντάται συνολικά τρεις φορές στο μνημείο¹⁵⁴.

¹⁵¹Ψλ., 142, 1.

¹⁵²Balmelle et al. 1985, 115, Pl. 65 g.

¹⁵³Στο ίδιο 1985, 299, πίν.189a. Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, 157. Ασημακοπούλου- Ατζακά 1998, 373. Χαραλάμπους 2012, 298.

¹⁵⁴Βλ. τάπητα 12 και 15.

Τάπητας 18 (Εικ. 37)

Θέση: Ανατολικό σκέλος- Βόρειο κλίτος.

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 4.67 X 2.92 μ.

Πλαίσιο: Απλή ταινία

Κυρίως Θέμα: Ζατρίκιο με επαναλαμβανόμενους εναλλασσόμενους κύκλους και ρόμβους.¹⁵⁵

Ο τάπητας 18 σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση, ωστόσο εξαιτίας της βλάβησης η βορειοδυτική γωνία του ψηφιδωτού έχει καταστραφεί. Περιμετρικά κοσμείται με απλή ταινία, ενώ ως κύριο θέμα απεικονίζεται το ζατρίκιο. Στο συγκεκριμένο ψηφιδωτό επαναλαμβάνονται και εναλλάσσονται κύκλοι και ρόμβοι. Οι κύκλοι έχουν ως βάση τους το κόκκινο χρώμα, ενώ οι ρόμβοι το σκούρο μπλε-μαύρο. Και τα δύο σχήματα φέρουν εσωτερικά μικρά τετράγωνα. Η δημιουργία της σκακίερας είναι αποτέλεσμα της παρεμβολής τετραγώνων στις λευκές οριζόντιες γραμμές. Και σε αυτό το ψηφιδωτό οι καλλιτέχνες επιμελούνται τη λεπτομέρεια. Για τον ψηφιδωτό πίνακα χρησιμοποιήθηκαν λευκές, μαύρες, κόκκινες και μπλε ψηφίδες. Το συγκεκριμένο μοτίβο με κάποιες μικρές διαφορές απαντά στο μνημείο συνολικά τέσσερις φορές.

Παρατηρώντας πιο προσεκτικά το ψηφιδωτό, μπορεί κανείς να διακρίνει και άλλα μοτίβα που δημιουργούνται, όπως για παράδειγμα οι συνεχόμενοι σταυροί, οι οποίοι εσωτερικά κοσμούνται με σκούρο μπλε τετραγωνίδιο, με το στοιχείο του ρόμβου στο κέντρο του. Το αισθητικό αυτό αποτέλεσμα σαφώς προκύπτει από την ικανότητα των ψηφοθετών να δημιουργούν συνθέσεις με μαθηματικό τρόπο, αφού, όπως φαίνεται, τα μαθηματικά λειτουργούσαν ως ένα επιπλέον εργαλείο στην τέχνη του ψηφιδωτού.

¹⁵⁵Balmelle et al. 1985, 214, παραλλαγή του πίν. 142 f. Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, 37-38, 157. Χαραλάμπους 2012, 301-302.

Τάπητας 19 (Εικ. 38)

Θέση: Βόρειο σκέλος- Περίδρομος-Ανατολική πτέρυγα.

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 4.13 X 2.43 μ.

Πλαίσιο: Πλέγμα με επαναλαμβανόμενους οδοντωτούς ρόμβους.¹⁵⁶

Κυρίως Θέμα: Συνδυασμός γεωμετρικών σχημάτων που συνδέονται υπό μορφή σηρικού τροχού¹⁵⁷.

Ο τάπητας 19 σώζεται σε καλή κατάσταση, παρόλο που το ανατολικό τμήμα του έχει υποστεί σημαντική φθορά. Περιμετρικά ο τάπητας κοσμείται από επαναλαμβανόμενους οδοντωτούς ρόμβους με τη μορφή πλέγματος, οι οποίοι εσωτερικά κοσμούνται με τετραγωνίδια.

Το κεντρικό μοτίβο του τάπητα είναι ίδιο με του τάπητα 16, δηλαδή επικρατεί ένας συνδυασμός γεωμετρικών σχημάτων, τα οποία συνδέονται με σηρικό τροχό. Ωστόσο κύρια διαφορά αποτελεί το γεγονός ότι στο κέντρο δεν υπάρχει επιγραφή. Εσωτερικά οι σηρικοί τροχοί κοσμούνται με διάφορα στοιχεία, όπως κόμβοι του Σολομώντα¹⁵⁸, κόμβοι στο τύπο της λύρας,¹⁵⁹ ρόδακες¹⁶⁰ και επιμηκυμένοι οδοντωτοί σταυροί.¹⁶¹ Και σε αυτό το μοτίβο χρησιμοποιήθηκαν διάφορα χρώματα ψηφιδών, όπως το κόκκινο, μπλε, μαύρο, άσπρο, τα οποία σε συνδυασμό με τα σχήματα που κοσμούν το ψηφιδωτό αντανακλούν την ιδιαίτερη επιμέλεια και την αγάπη των ψηφοθετών για τη λεπτομέρεια.

¹⁵⁶Balmelle et al. 1985, 45, πίν.15 f.

¹⁵⁷Στο ίδιο, 1985, 237, παραλλαγή του πίν. 153 α.

¹⁵⁸Balmelle et al. 2002, 42, fig. Solomon knot.

¹⁵⁹Στο ίδιο, 2002, 43, εικ. Lyre-shaped knot.

¹⁶⁰Στο ίδιο, 2002, 42, εικ. Decafolio.

¹⁶¹Στο ίδιο, 2002, 39, εικ. Elongated floret.

Τάπητας 20 (Εικ. 39)

Θέση: Βόρειο κλίτος- Περίδρομος- Ανατολική πτέρυγα.

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 4.86 X 2.56 μ.

Πλαίσιο: Απλή ταινία

Κυρίως Θέμα: Ζατρίκιο με επαναλαμβανόμενα και εναλλασσόμενα τετράγωνα και κύκλους.¹⁶²

Η βορειοανατολική γωνία του ψηφιδωτού τάπητα έχει καταστραφεί, ωστόσο το υπόλοιπο ψηφιδωτό διατηρείται σε αρκετά καλή κατάσταση. Περιμετρικά ο τάπητας κοσμείται με μια απλή ταινία, ενώ το κύριο μοτίβο του απεικονίζει παραλλαγή ζατρικίου, στο οποίο εναλλάσσονται λευκά τετράγωνα και κύκλοι, οι οποίοι εσωτερικά κοσμούνται με το στοιχείο του σταυρού. Το συγκεκριμένο μοτίβο είναι πιο απλό σε σύγκριση με τα υπόλοιπα και χρησιμοποιήθηκαν μόνο δύο χρώματα ψηφίδων, το άσπρο και το μαύρο.

Άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι στη νοτιοανατολική γωνία του ψηφιδωτού παρατηρείται, σε πολύ μικρό τμήμα του, διαφορετικό μοτίβο, στο οποίο εναλλάσσονται ρόμβοι και κύκλοι σε μοτίβο ζατρικίου. Μια προσιτή ερμηνεία είναι ότι πολύ πιθανό το ψηφιδωτό της νοτιοανατολικής γωνίας να προηγείται χρονολογικά του υπόλοιπου ψηφιδωτού διακόσμου, δηλαδή να καταστράφηκε και στη θέση του να κατασκευάστηκε νέο ψηφιδωτό.

¹⁶²Balmelle et al. 1985, 214, παραλλαγή του πίν. 142 f. Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, 37-38, 157. Χαραλάμπους 2012, 301-302.

Τάπητας 21 (Εικ. 40)

Θέση: Βόρειο κλίτος- Περίδρομος- Βόρεια πτέρυγα.

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 4.86 X 3.71 μ.

Πλαίσιο: Απλή ταινία

Κυρίως Θέμα: Πλέγμα με σταυρούς.¹⁶³

Ένα μεγάλο τμήμα του ψηφιδωτού, συγκεκριμένα το βόρειο τμήμα του, έχει καταστραφεί. Ο τάπητας πλαισιώνεται από μία απλή ταινία, ενώ το κύριο μοτίβο που απεικονίζεται σε αυτόν είναι οι επαναλαμβανόμενοι σταυροί εντός οδοντωτού πλέγματος. Στη νοτιοδυτική γωνία της παράστασης παρατηρείται διαφορετικό μοτίβο, πιο συγκεκριμένα τη θέση των σταυρών καταλαμβάνουν ένσταυροι κύκλοι. Μια προσιτή ερμηνεία είναι ότι η αλλαγή είναι πιθανόν να οφείλεται στην προτίμηση των ψηφοθετών για το μοτίβο και όχι κατά βάση στη χρονολόγηση, καθότι οι ένσταυροι κύκλοι αποτελούν μέρος του πλέγματος και όχι ανεξάρτητο στοιχείο.

¹⁶³Balmelle et al. 1985, 189, πίν.124 ε. Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, 156-158. Ασημακοπούλου-Ατζακά 1998, 371. Χαραλάμπους 2012, 293.

Τάπητας 22 (Εικ. 41)

Θέση: Βόρειο σκέλος-Περίδρομος.- Δυτική πτέρυγα.

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 4.13 X 2.43 μ.

Πλαίσιο: Απλή ταινία

Κυρίως Θέμα: Επαναλαμβανόμενοι κύκλοι που κοσμούνται εσωτερικά με κόμβους του Σολομώντα¹⁶⁴.

Από το συγκεκριμένο ψηφιδωτό δάπεδο σώζεται το νότιο ήμισυ του, καθώς έχει υποστεί σημαντική φθορά. Στον τάπητα απεικονίζονται επαναλαμβανόμενοι κύκλοι, οι οποίοι εσωτερικά κοσμούνται με πολύχρωμους κόμβους του Σολομώντα, ενώ στο κενό που δημιουργείται ενδιάμεσα των κύκλων, εικονίζονται μικρότερα στοιχεία, όπως πολύχρωμοι οδοντωτοί ρόμβοι. Για την κατασκευή του ψηφιδωτού χρησιμοποιήθηκαν λευκές, μαύρες, κόκκινες, μπλε και καφέ ψηφίδες.

¹⁶⁴Balmelle et al. 2002, 42, εικ. Solomon knot. Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, 158. Ασημακοπούλου-Ατζακά 1998, 367. Χαραλάμπους 2012, 304- 305.

Τμήμα τάπητα 23 (Εικ. 42)

Θέση: Βόρειο σκέλος-Περίδρομος.

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 4.63 X 2.44 μ.

Πλαίσιο: Απλή ταινία

Κυρίως Θέμα: Σύνθεση πλέγματος¹⁶⁵.

Ο τάπητας 23 σώζεται σχεδόν ακέραιος και απεικονίζει μοτίβο πλέγματος χωρίς κάποιο άλλο στοιχείο. Για την κατασκευή του ψηφιδωτού χρησιμοποιήθηκαν ψηφίδες λευκού και μαύρου χρώματος.

Στη βορειοδυτική γωνία του περιδρόμου του βορείου σκέλους βρέθηκαν σπαράγματα ψηφιδωτού καθότι καταστράφηκε εξαιτίας της τοπικής βλάστησης.

Τάπητας 24 (Εικ. 43)

Θέση: Βόρειο σκέλος-περίδρομος.

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 1.59 μ.

Πλαίσιο: Απλή ταινία

Κυρίως Θέμα: Σύνθεση πλέγματος με ρόδακες¹⁶⁶.

Ο τάπητας 24 καλύπτει μια μικρή επιφάνεια και παρεμβάλλεται μεταξύ ενός πεσσού και ενός κίονα στο βόρειο σκέλος του μαρτυρίου. Περιμετρικά φέρει απλή μαύρη ταινία, ενώ το θέμα που εικονίζει είναι μια σύνθεση οδοντωτού πλέγματος, το οποίο κοσμεύεται εσωτερικά με

¹⁶⁵Balmelle et al. 1985, 189, πίν. 124 d. Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, 156- 158, Ασημακοπούλου-Ατζακά 1998, 371. Χαραλάμπους 2012, 293.

¹⁶⁶Στο ίδιο, 1985, 189, πίν. 124 f.

γαλάζιους ένσταυρους ρόδακες. Για τη κατασκευή του ψηφιδωτού χρησιμοποιήθηκαν λευκές, μαύρες και γαλάζιες ψηφίδες. Πιθανόν να υπήρχαν και άλλοι αντίστοιχοι ψηφιδωτοί πίνακες σε όλη τη κιονοστοιχία, όμως δεν σώζονται.

Τάπητας 25 α. (Εικ. 44)

Θέση: Νότιο σκέλος-Κεντρικό κλίτος- Νότιος τάπητας.

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ολόκληρου ψηφιδωτού: 9.60 X 5.48 μ.

Μέγιστη διάσταση νότιου τάπητα: 4.22 X 4.06 μ.

Πλαίσιο: Τρεις ζώνες: επαναλαμβανόμενα τρίγωνα¹⁶⁷, λευκή ταινία και πλέγμα με κόσμημα ρόμβων¹⁶⁸.

Κυρίως Θέμα: Σύνθετο ζατρίκιο με επαναλαμβανόμενους και εναλλασσόμενους κόμβους του Σολομώντα¹⁶⁹ και κόμβους στο τύπο της λύρας¹⁷⁰.

Όπως αναφέρθηκε στην αρχή του κεφαλαίου, στα κεντρικά εγκάρσια κλίτη των σκελών, υπάρχουν δύο μεγάλοι τετράγωνοι τάπητες με διαφορετικά μοτίβα, τα οποία περιβάλλονται όμως από ενιαίο πλαίσιο.

Η περιμετρική ζώνη που περιβάλλει τους δύο πίνακες είναι κοινή και αποτελείται από τρεις ζώνες. Εξωτερικά αναπτύσσεται ζώνη με επαναλαμβανόμενα μαύρα και γαλάζια τρίγωνα όρθια και ανεστραμμένα εναλλάξ, έπειτα σε δεύτερο επίπεδο λευκή ταινία και σε τρίτο επίπεδο, αναπτύσσεται οδοντωτό πλέγμα με ρόμβους.

¹⁶⁷Balmelle et al. 1985, 39, πίν.10 g.

¹⁶⁸Στο ίδιο, 1985, 45, πίν.15 f.

¹⁶⁹Balmelle et al. 2002, 42, εικ. Solomon knot.

¹⁷⁰Στο ίδιο, 2002, 43, εικ. Lyre-shaped knot.

Το μοτίβο που αναπαριστάται στο νότιο πίνακα αποτελεί ένα σύνθετο ζατρίκιο, στο οποίο εναλλάσσονται σειρές από πολύχρωμους κόμβους του Σολομώντα και κόμβους στον τύπο της λύρας. Τα κενά γεμίζουν με μικρότερα στοιχεία όπως ρόμβους και ρόδακες που εσωτερικά φέρουν σταυρό. Για την κατασκευή του ψηφιδωτού χρησιμοποιήθηκε ποικιλία χρωμάτων όπως λευκό, μαύρο, γαλάζιο, κόκκινο, μπλε. Ο συγκεκριμένος πίνακας προκαλεί το ενδιαφέρον καθότι είναι ολόκληρος καλυμμένος με διαφορετικά στοιχεία, χωρίς να υπάρχει κενός χώρος. Αυτό συμβαίνει και με τους 4 ψηφιδωτούς πίνακες του εγκαρσίου κλίτους.

Τάπητας 25 β. (Εικ. 45)

Θέση: Νότιο σκέλος-Κεντρικό κλίτος- Βόρειος πίνακας

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 4.22 X 3.83 μ.

Πλαίσιο: Τρεις ζώνες: επαναλαμβανόμενα τρίγωνα,¹⁷¹ λευκή ταινία και πλέγμα με κόσμημα ρόμβων¹⁷².

Κυρίως Θέμα: Επαναλαμβανόμενοι σφηρικοί τροχοί με συμπλεκόμενα τετράγωνα.¹⁷³

Το βόρειο σκέλος, επίσης, περιέχει δύο μεγάλους τετράγωνους τάπητες με διαφορετικά μοτίβα, τα οποία περιβάλλονται όμως από ενιαίο πλαίσιο.

Περιμετρικά το ψηφιδωτό φέρει κοινό πλαίσιο με τον τάπητα με αριθμό 25α αποτελούμενο από τρεις ζώνες. Εξωτερικά αναπτύσσεται ζώνη με επαναλαμβανόμενα τρίγωνα, έπειτα σε δεύτερο επίπεδο λευκή ταινία και σε τρίτο επίπεδο, ζώνη με πλέγμα, εντός του οποίου απεικονίζονται οδοντωτοί ρόμβοι.

Το κυρίως μοτίβο του βόρειου πίνακα του νοτίου σκέλους στο κεντρικό κλίτος, απεικονίζει διαφορετικό μοτίβο. Απεικονίζονται επαναλαμβανόμενοι σφηρικοί τροχοί, ανάμεσα στους οποίους

¹⁷¹Balmelle et al. 1985, 39, πίν.10 g.

¹⁷²Στο ίδιο, 1985, 45, πίν.15 f.

¹⁷³Στο ίδιο, 1985, 227, πίν. 148 f.

παρεμβάλλονται τετράγωνα, άλλοτε μικρότερα και άλλοτε μεγαλύτερα. Τόσο οι σφαιρικοί τροχοί όσο και τα τετράγωνα κοσμούνται εσωτερικά με επιμηκυμένους και κανονικούς ρόμβους, ένσταυρους ρόδακες και τετραγωνίδια. Και σε αυτό το ψηφιδωτό χρησιμοποιήθηκαν πολλά και διαφορετικά χρώματα, όπως το μαύρο, λευκό, γαλάζιο, σκούρο μπλε, καφέ και κόκκινο.

Παρόλο που οι δύο τάπητες απεικονίζουν δύο διαφορετικά μοτίβα μέσα σε κοινό πλαίσιο, είναι και οι δύο εξίσου εντυπωσιακοί και εναρμονισμένοι μεταξύ τους (**Εικ. 46**). Αυτό εξηγείται και από τον συνδυασμό διαφορετικών σχημάτων και χρωμάτων. Παρατηρώντας πιο προσεγγμένα τη σύνθεση, φαίνεται ότι οι ψηφοθέτες διακατέχονται από τον τρόπο του κενού, καθώς όλη η επιφάνεια του ψηφιδωτού πίνακα είναι καλυμμένη με διάφορα στοιχεία και δεν υπάρχει κενός χώρος.

Τάπητας 26α ΕΞΑΓΡΑΜΜΑ– ΑΣΤΕΡΙ ΤΟΥ ΔΑΥΙΔ (Εικ. 47)

Θέση: Βόρειο σκέλος-Κεντρικό κλίτος- Νότιος πίνακας.

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ολόκληρου ψηφιδωτού: 10.20 X 5.70 μ.

Μέγιστη διάσταση νότιου τάπητα: 4.03 X 4.02 μ.

Πλαίσιο: Τρεις ζώνες: επαναλαμβανόμενα όρθια και ανεστραμμένα τρίγωνα¹⁷⁴, διπλή κόκκινη ταινία και επαναλαμβανόμενοι σφηρικοί τροχοί και τετράγωνα εναλλάξ¹⁷⁵.

Κυρίως Θέμα: Συνδυασμός γεωμετρικών σχημάτων.¹⁷⁶

Στο βόρειο σκέλος του μαρτυρίου υπάρχουν επίσης δύο μεγάλοι τετράγωνοι τάπητες με διαφορετικά μοτίβα, τα οποία περιβάλλονται από ενιαίο πλαίσιο. Εξωτερικά οι ψηφιδωτοί πίνακες σε πρώτο επίπεδο κοσμούνται από μια ζώνη με επαναλαμβανόμενα όρθια και ανεστραμμένα γαλάζια και κόκκινα τρίγωνα εναλλάξ και σε δεύτερο επίπεδο από απλές ταινίες. Σε τρίτο επίπεδο αναπτύσσεται μοτίβο με επαναλαμβανόμενους και εναλλασσόμενους σφηρικούς τροχούς και τετράγωνα που κοσμούνται με ένσταυρους ρόδακες και τετράγωνα.

Το κυρίως θέμα του ψηφιδωτού πίνακα πλαισιώνεται και πάλι από επαναλαμβανόμενα και εναλλασσόμενα γαλάζια και κόκκινα τρίγωνα και απλές κόκκινες ταινίες. Το μοτίβο που απεικονίζεται στο ψηφιδωτό προκαλεί ενδιαφέρον, καθότι αποτελεί συνδυασμό γεωμετρικού και φυτικού διακόσμου. Πρόκειται για πληθώρα συμπλεκόμενων γεωμετρικών σχημάτων που περιβάλλουν ένα μέταλλο, το οποίο βρίσκεται στο κέντρο της σύνθεσης. Το μέταλλο περιβάλλεται από τέσσερα ζεύγη πολύπλευρων, κοσμημένων με εναλλασσόμενα όρθια και ανεστραμμένα άνθη λωτού. Εντός των πολυπλεύρων απεικονίζονται τέσσερα ζεύγη συμπλεκόμενων τετραγώνων, τα οποία φέρουν εσωτερικά τετράφυλλα και σύνθετους αλυσοειδείς πλοχμούς¹⁷⁷. Στο μέσον της κάθε πλευράς, απεικονίζονται πολύχρωμοι ρόδακες, ενώ στις

¹⁷⁴ Balmelle et al. 1985, 39, πίν.10 g.

¹⁷⁵ Στο ίδιο, 1985, 131, πίν.81 e.

¹⁷⁶ Στο ίδιο, 1985, 237, πίν.153 a.

¹⁷⁷Balmelle et al. 2002, 43, εικ. Square of interlaced bands and loops.

τέσσερις γωνίες του ψηφιδωτού απεικονίζονται άνθη. Το μέταλλο εσωτερικά κοσμείται με εξάγραμμα¹⁷⁸, δηλαδή με δύο συμπλεκόμενα τρίγωνα¹⁷⁹ (Εικ. 48), παράσταση η οποία αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως «αστέρι του Δαβίδ».¹⁸⁰ Το θέμα του αστεριού και γενικότερα των αστεροειδών σχημάτων απαντά στα κυπριακά δάπεδα, ωστόσο το συγκεκριμένο ψηφιδωτό με τα δύο εμπλεκόμενα τρίγωνα δεν συναντάται σε άλλα ψηφιδωτά δάπεδα του νησιού με αυτή ως εξάγραμμα.

Ο συνδυασμός των γεωμετρικών σχημάτων και των πολύχρωμων ψηφίδων αποδίδει ένα μοναδικό αισθητικό αποτέλεσμα, προσδίδοντας υψηλή καλλιτεχνική αξία στα ψηφιδωτά. Είναι γεγονός ότι γίνεται προσπάθεια εκ μέρους των ψηφοθετών, ώστε να αποδώσουν τα γεωμετρικά μοτίβα σε τρίτη διάσταση, αφαιρώντας από αυτά την επιπεδότητά τους, παρότι πρόκειται για επιδαπέδιο διάκοσμο.

¹⁷⁸Scholem 2007, 336-339.

¹⁷⁹Balmelle et al. 2002, 41, εικ. Star of two triangles with rounded points, interlaced.

¹⁸⁰Meinardus 1976, 97- 100.

Τάπητας 26 β (Εικ. 53)

Θέση: Βόρειο σκέλος-Κεντρικό κλίτος- Βόρειος πίνακας

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 4.03 X 4.02 μ.

Πλαίσιο: Τρεις ζώνες: επαναλαμβανόμενα όρθια και ανεστραμμένα τρίγωνα¹⁸¹, διπλή κόκκινη ταινία και επαναλαμβανόμενοι σηρικοί τροχοί και τετράγωνα εναλλάξ¹⁸².

Κυρίως Θέμα: Αστεροειδή σχήματα¹⁸³.

Ο βόρειος πίνακας του βορείου σκέλους του κεντρικού κλίτους σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση, ωστόσο η βορειοδυτική γωνία του τάπητα καταστράφηκε. Περιμετρικά το ψηφιδωτό κοσμείται όμοια με τον προηγούμενο τάπητα, δηλαδή με μοτίβο των σηρικών τροχών, ωστόσο το κυρίως θέμα του ψηφιδωτού πίνακα διαφέρει.

Σε αυτό το ψηφιδωτό απεικονίζονται πολύχρωμα αστεροειδή σχήματα, που επαναλαμβάνονται, σχηματίζοντας ρομβοειδή σταυρόσχημα μοτίβα, κοσμημένα με τετραγωνίδια, ενώ ταυτόχρονα παρατηρείται και η δημιουργία συμπλεκόμενων κύκλων. Για το ψηφιδωτό χρησιμοποιήθηκαν ψηφίδες λευκού, γαλάζιου, κόκκινου και μαύρου χρώματος.

Οι ψηφιδωτοί τάπητες, που κοσμούν το κεντρικό κλίτος είναι πλήρως εναρμονισμένοι μεταξύ τους, προσδίδοντας ένα άρτιο αισθητικό αποτέλεσμα (Εικ. 54). Είναι εμφανής η άρτια γνώση των ψηφοθετών για την γεωμετρία, όπως επίσης και η αγάπη για τη λεπτομέρεια. Ακόμη πιο εμφανής είναι ο φόβος του κενού που διακατέχει τους τεχνίτες, καθότι καλύπτεται όλη η επιφάνεια με ψηφιδωτό και δεν υπάρχει κενό σημείο στους τάπητες.

¹⁸¹Balmelle et al. 1985, 39, πίν.10 g.

¹⁸²Στο ίδιο, 1985, 131, πίν.81 e.

¹⁸³Στο ίδιο, 1985, 389, πίν. 246 a. Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, 158. Ασημακοπούλου-Ατζακά 1998, 365. Χαραλάμπους 2012, 305.

Τάπητες 27 α και 27 β (Εικ. 55)

Θέση: Κεντρικό κλίτος

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού 27 α : 2.57 X 1.89 μ.

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού 27 β : 2.56 X 1.87 μ.

Πλαίσιο: Τρεις ζώνες: κόκκινη ταινία, λευκή ταινία και επαναλαμβανόμενα τρίγωνα.

Κυρίως Θέμα: Συμπλεκόμενα κοιλόμορφα και κανονικά τετράγωνα.¹⁸⁴

Οι ψηφιδωτοί πίνακες 27α και 27β απεικονίζουν το ίδιο μοτίβο και γι αυτό θα σχολιαστούν ταυτόχρονα. Τα ψηφιδωτά πλαισιώνονται από τρεις ζώνες. Εξωτερικά η πρώτη ζώνη αποτελείται από μια απλή κόκκινη ταινία, η δεύτερη από μια λευκή ταινία και η τρίτη ζώνη αποτελείται από επαναλαμβανόμενα και εναλλασσόμενα μπλε και λευκά τρίγωνα.

Το μοτίβο που απεικονίζεται και στους δύο τάπητες δημιουργείται από συμπλεκόμενα κοιλόμορφα και κανονικά τετράγωνα υπό μορφή σηρικών τροχών. Τα τετράγωνα κοσμούνται εσωτερικά με ρόμβους, κόμβους του Σολομώντα και ρόδακες. Τα χρώματα που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή του μοτίβου στους τάπητες είναι το λευκό, μαύρο, γαλάζιο, κόκκινο και μπλε. Το συγκεκριμένο μοτίβο συναντάται συνολικά τρεις φορές στο μνημείο¹⁸⁵.

¹⁸⁴Balmelle et al. 1985, 227, πίν.148 σ. Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, 156. Ασημακοπούλου- Ατζακά 1998, 375. Χαραλάμπους 2012, 297.

¹⁸⁵Βλ. τάπητα αρ.13 στο νότιο κλίτος, τάπητες 27 α και β.

Τάπητας 28 (Εικ. 56)

Θέση: Ανατολικό σκέλος-Κεντρικό κλίτος

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 2.63 X 1.27 μ.

Πλαίσιο: Τρεις ζώνες: κόκκινη ταινία, λευκή ταινία και τρίγωνα.

Κυρίως Θέμα: Δέκα τετράγωνα πλαίσια με διαφορετικά θέματα.

Ο τάπητας 28 παρεμβάλλεται ανάμεσα στον τάπητα 27 α και β. Περιμετρικά το ψηφιδωτό κοσμείται από δύο ζώνες. Εξωτερικά η πρώτη ζώνη απεικονίζει μια κόκκινη απλή ταινία, ενώ η δεύτερη επαναλαμβανόμενα εναλλασσόμενα λευκά και κόκκινα τρίγωνα.

Το συγκεκριμένο ψηφιδωτό αποτελείται από δέκα τετράγωνα πλαίσια, κοσμημένα με διαφορετικά θέματα. Το ψηφιδωτό αποτελείται από δύο κάθετες στήλες, οι οποίες φέρουν από δύο τετράγωνα η καθεμία. Στην πρώτη σειρά το νότιο πλαίσιο έχει καταστραφεί. Το βόρειο πλαίσιο απεικονίζει έναν σταυρό,¹⁸⁶ που είναι το κατεξοχήν σύμβολο του Χριστιανισμού.

Στη δεύτερη σειρά, στο νότιο πλαίσιο απεικονίζονται μελιτζάνες ή κολοκύθες, όπως επίσης και στο βόρειο πλαίσιο, από το οποίο σώζονται σπαράγματα.¹⁸⁷ Η απεικόνιση της κολοκύθας και της μελιτζάνας συναντάται συχνά, καθότι παραστάσεις καρπών (φρούτων και λαχανικών) ήταν ήδη διαδεδομένες στην τέχνη της ύστερης αρχαιότητας¹⁸⁸. Όσον αφορά στο θέμα που απεικονίζεται στο βόρειο πλαίσιο, η άποψη της Δρ. Προκοπίου είναι ότι στο συγκεκριμένο πλαίσιο απεικονίζεται ζεύγος περσικών υποδημάτων (τσαγγία), τα οποία παραπέμπουν στην ανησυχία και στο φόβο για εισβολή των Περσών στη Βυζαντινή αυτοκρατορία τον 7ο αιώνα, αλλά και στις δεήσεις υπέρ της ειρηνεύσεως για την αποτροπή της ευρύτερης σύρραξης μεταξύ της Περσικής και της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Απεικόνιση του θέματος των σανδαλιών υπάρχει στη βασιλική της Αγίας Τριάδας στη Γιαλούσα (τέλη 5ου- αρχές 6ου αι.)¹⁸⁹, στοιχείο το

¹⁸⁶Γρατσέας 1967, 414-418. RbK 1995, λήμμα «kreuz», 1-284.

¹⁸⁷Πιθανόν να είναι φυτό κολοκασία ή εδώδιμος, το οποίο φύεται στη Κύπρο. «Colocasia esculenta».

¹⁸⁸Μαρκή 2005, εικ.7, 89.

¹⁸⁹ Πελεκανιδης-Ατζακά, πίν.136β.

οποίο μπορεί να συγκριθεί με το συγκεκριμένο θέμα. Επίσης απεικόνιση του θέματος των σανδαλιών συναντάται και εκτός νησιού, στην Αντιόχεια. Το ψηφιδωτό χρονολογείται στον 4^ο αιώνα και είναι ξεκάθαρο ότι πρόκειται για σανδάλια¹⁹⁰. Και οι δύο υποθέσεις είναι πιθανές, καθότι το πλαίσιο δεν σώζεται σε καλή κατάσταση και συνεπώς δεν έχουμε ξεκάθαρη εικόνα.

Στην τρίτη σειρά και στα δύο πλαίσια εικονίζονται κόμβοι του Σολομώντος, θέμα το οποίο συναντάται συχνά στα παλαιοχριστιανικά δάπεδα αλλά και σε πρωϊμότερα δάπεδα της ρωμαϊκής περιόδου. Το θέμα του κόμβου του Σολομώντος¹⁹¹ έχει αποτροπαϊκό χαρακτήρα διαχρονικά, ωστόσο παραπέμπει στο σύμβολο του σταυρού για το οποίο έγινε λόγος παραπάνω¹⁹². Η εμφανής διαφορά είναι ότι τα άκρα του σταυρού είναι στρογγυλεμένα δίνοντας την εντύπωση ότι δεν υπάρχει ούτε αρχή ούτε τέλος.

Στην τέταρτη σειρά και τα δύο πλαίσια κοσμούνται με καρπούς. Στο νότιο πλαίσιο απεικονίζεται ένας σχηματοποιημένος απροσδιόριστος καρπός, πιθανόν κυδώνι ή κάποιο εσπεριδοειδές, ενώ στο βόρειο πλαίσιο απεικονίζεται ένα ρόδι, το οποίο ήδη από την αρχαία τέχνη έχει χθόνιο συμβολισμό. Κι εδώ η απεικόνιση των καρπών παραπέμπει στους ουράνιους καρπούς, τους οποίους οι χριστιανοί απολαμβάνουν στον παράδεισο. Οι καρποί υπαινίσσονται την αφθονία της πνευματικής τροφής των ψυχών στον άλλο κόσμο.

Στην τελευταία σειρά, το νότιο πλαίσιο δεν σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση, οπότε είναι απροσδιόριστο τι απεικονιζόταν σε αυτό. Ωστόσο ενδέχεται να απεικόνιζε κάποιο άνθος (ηλίανθος¹⁹³) ή ακόμη πιθανότερο να απεικόνιζε τον ήλιο.

¹⁹⁰Campbell 1988, πίν.36.

¹⁹¹Balmelle et al. 2002, 42.

¹⁹²Βλ. σχολιασμό για το σταυρό.

¹⁹³Morrioni 2017, 329.

Στο βόρειο πλαίσιο, απεικονίζεται ένα δέντρο, το οποίο δεν προσδιορίζεται κατά πόσο φέρει καρπούς ή φύλλα. Πιθανόν να απεικονίζεται μηλιά, δέντρο το οποίο παραπέμπει στο δέντρο της γνώσεως των πρωτοπλάστων, σύμφωνα με την εξιστόρηση της Παλαιάς Διαθήκης¹⁹⁴.

Τάπητες 29 α και β (Εικ. 58, 59)

Θέση: Ανατολικό σκέλος-Κεντρικό κλίτος.

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού 29 α: 3.92 X 3.92 μ.

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού 29 β: 3.92 X 3.92 μ.

Πλαίσιο: Τρεις ζώνες: μαύρη ταινία με επαναλαμβανόμενα ανεστραμμένα κόκκινα και λευκά τρίγωνα, λευκή μαύρη και κόκκινη ταινία, επαναλαμβανόμενοι σφηρικοί τροχοί¹⁹⁵.

Κυρίως Θέμα: Επαναλαμβανόμενοι κόμβοι του Σολομώντος με φόντο λευκούς συστρεφόμενους και καρδιόσχημους πέλτες.¹⁹⁶

Ανατολικότερα, στο κεντρικό κλίτος ο τάπητας 29 καλύπτει ένα μεγάλο τμήμα του ανατολικού σκέλους του Μαρτυρίου. Υπάρχουν τρεις τάπητες με αριθμό 29 α, β και γ. Οι τάπητες 29 α και 29γ απεικονίζουν το ίδιο θέμα. Περιμετρικά και οι τρεις τάπητες φέρουν κοινό πλαίσιο, το οποίο αποτελείται από τρεις ζώνες. Η πρώτη ζώνη κοσμείται με επαναλαμβανόμενα και εναλλασσόμενα λευκά και κόκκινα τρίγωνα, η δεύτερη από τρεις απλές ταινίες, λευκού μαύρου και κόκκινου χρώματος, ενώ η τρίτη ζώνη απεικονίζει επαναλαμβανόμενους σφηρικούς τροχούς, οι οποίοι κοσμούνται εσωτερικά με ρόδακες.

¹⁹⁴ Γέν.2,17: *καὶ ἐνετείλατο Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Ἀδὰμ λέγων· ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῆ, ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν, οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ· ἢ δ' ἂν ἡμέρα φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε.*

¹⁹⁵Balmelle et al. 1985, 118, πίν. 69 f. Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, 156- 157. Ασημακοπούλου- Ατζακά 1998, 373. Χαραλάμπους 2012, 305.

¹⁹⁶Στο ίδιο, 1985, 349, πίν. 223f. Στο ίδιο, 1988, 158. Στο ίδιο, 1998, 367. Στο ίδιο, 2012, 304.

Το κυρίως θέμα των ψηφιδωτών 29 α και 29 β παρουσιάζει επαναλαμβανόμενους κόμβους του Σολομώντα, οι οποίοι φέρουν ως φόντο εναλλασσόμενους αριστερόστροφους και δεξιόστροφους λευκούς στροβίλους. Ταυτόχρονα στο βάθος παρεμβάλλεται κόκκινο χρώμα, με αποτέλεσμα τη δημιουργία καρδιόσχημων κόκκινων πελτών. Ανάμεσα στους κόκκινους πέλτες παρεμβάλλονται γαλάζιοι ρόμβοι, οι οποίοι κοσμούνται εσωτερικά με μικρότερα τετράγωνα.

Το συγκεκριμένο θέμα συναντάται συνήθως σε μορφή τάπητα ως επαναλαμβανόμενο μοτίβο. Είναι γεγονός ότι μέσα από αυτό το μοτίβο αναδεικνύεται η δεξιοτεχνία των ψηφοθετών που το κατασκεύασαν, καθότι η εναλλαγή αριστερόστροφων και δεξιόστροφων στροβίλων απαιτεί ακρίβεια. Για το ψηφιδωτό χρησιμοποιήθηκαν ψηφίδες λευκού, κόκκινου, γαλάζιου, μαύρου και μπλε χρώματος. Και σε αυτούς τους τάπητες παρατηρείται η κάλυψη ολόκληρης της επιφάνειας χωρίς κενό σημείο. Εντούτοις οι συνθέσεις χαρακτηρίζονται από πλήρη αρμονία, συμμετρία και ακρίβεια.

Τάπητας 29 γ (Εικ. 60)

Θέση: Ανατολικό σκέλος- Κεντρικό κλίτος

Κατάσταση: Κατά χώρα (in situ)

Μέγιστη διάσταση ψηφιδωτού: 3.92 X 3.92 μ.

Πλαίσιο: Τρεις ζώνες: μαύρη ταινία με επαναλαμβανόμενα ανεστραμμένα κόκκινα και λευκά τρίγωνα, λευκή μαύρη και κόκκινη ταινία, επαναλαμβανόμενοι σφηρικοί τροχοί¹⁹⁷.

Κυρίως Θέμα: Μοτίβο σφηρικού τροχού¹⁹⁸

Ο τάπητας 29 γ περιβάλλεται από κοινό πλαίσιο με τον τάπητα 29 α και 29β, του οποίου η περιγραφή έγινε παραπάνω¹⁹⁹. Το μοτίβο αυτό συναντάται ακόμα μία φορά στο κεντρικό κλίτος,

¹⁹⁷ Balmelle et al. 1985, 118, πίν. 69 f. Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, 156- 157. Ασημακοπούλου- Ατζακά 1998, 373. Χαραλάμπους 2012, 305.

¹⁹⁸Balmelle et al. 2002, 180, παραλλαγή του πίν.367 α.

¹⁹⁹ Βλ. ψηφιδωτό 29 α και 29 β.

κάτω από την εξέδρα στην κεντρική αφίδα.²⁰⁰ Το κυρίως θέμα, που εικονίζεται είναι μια παραλλαγή σηρικού τροχού, στον οποίο παρεμβάλλονται εσωτερικά ποικίλα γεωμετρικά κοσμήματα, όπως αλυσοειδής μαϊανδρος και το τόξο της ίριδος, δηλαδή βαθμιδωτά χρωματικά αναπτυσσόμενα τρίγωνα. Ο συνδυασμός των γεωμετρικών κοσμημάτων δημιουργεί κενά τετράγωνα πλαίσια στις γωνίες του ψηφιδωτού, ενώ παράλληλα στο ενδιάμεσο των πλευρών του δημιουργούνται αφιδώματα. Στο μέσον της κάθε πλευράς του τάπητα απεικονίζονται αφιδωτά πλαίσια, τα οποία δημιουργούνται στα άκρα του σηρικού τροχού. Τα αφιδωτά αυτά πλαίσια κοσμούνται με παραστάσεις που απεικονίζουν πτηνά που ξεδιγούν από περιρραντήριο. Επιπλέον, στις γωνίες του τάπητα δημιουργούνται τετράγωνα πλαίσια, εντός των οποίων παριστάνονται πτηνά. Εκτός από τα πτηνά, η σύνθεση περιλαμβάνει και ιχθύες, οι οποίοι περικυκλώνουν το κεντρικό μετάλλιο. Στο κέντρο της σύνθεσης, εντός του μεταλλίου υπήρχε επιγραφή, της οποίας σώζονται σπαράγματα και φαίνεται ότι πλαισιώνεται από ανθοπλόκαμο (Εικ. 61-64). Το περιεχόμενο της επιγραφής μας είναι άγνωστο, εντούτοις θα μπορούσε να περιέχει κείμενο από κάποιο ψαλμό ή άλλο ιερό κείμενο. (Εικ. 65, 66).

[ΡΟ /Δ ΑΓΙΟ/ Τ ΩΑΓΙΩ ΘΕΩ ΕΥΞΑΜΕ/ ΟΧΝΕΝ/ Μ ΕΝ.]

Η παράσταση συνδυάζει πολυποίκιλα στοιχεία, όπως γεωμετρικά μοτίβα (μαιανδρικό κόσμημα, αλυσοειδείς πλοχμοί, ταινίες, τετράγωνα, αφιδώματα), πτηνά, ιχθύες, άνθη και δευτερεύοντα στοιχεία, τα οποία συνυπάρχουν αρμονικά.

Τα πτηνά που ξεδιγούν από το περιρραντήριο και οι ιχθύες ανήκουν στις παραστάσεις εσχατολογικού και συμβολικού χαρακτήρα, καθότι συμβολίζουν τις ψυχές των κεκοιμημένων που αναπαύονται. Τα πτηνά ξεδιγούν πίνοντας ζων ύδωρ²⁰¹, το οποίο αποτελεί πηγή ζωής και δύναμης για τον άνθρωπο και παραπέμπει στα ποτάμια του Παραδείσου²⁰².

Ταυτόχρονα, στην παράσταση απεικονίζονται ιχθύες, σύμβολο του Χριστού, αφού λειτουργεί σαν ακροστιχίδα: ΙΧΘΥΣ: Ιησούς Χριστός Θεού Υιός Σωτήρ. Ο ιχθύς, ανήκει στα

²⁰⁰ Βλ. ψηφιδωτό αρ. 3.

²⁰¹Ιω. 7, 37-38: *Ἐν δὲ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς ἑορτῆς εἰσίστηκει ὁ Ἰησοῦς καὶ ἔκραζε λέγων· ἐάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρὸς με καὶ πίνετω. ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ρέουσιν ὕδατος ζῶντος.*

²⁰²Γεν 2, 10: *ποταμὸς δὲ ἐκπορεύεται ἐξ Ἐδέμ ποτίζειν τὸν παράδεισον· ἐκεῖθεν ἀφορίζεται εἰς τέσσαρας ἀρχάς.*

χριστιανικά σύμβολα που απεικονίστηκαν στα πρώτα χρόνια του Χριστιανισμού και συναντάται από το 2^ο αιώνα σε τοιχογραφίες των κατακομβών, είτε μεμονωμένα είτε με την παράσταση της άγκυρας, η οποία συμβολίζει το Χριστό.²⁰³

Και σε αυτό το ψηφιδωτό εικονογραφείται έμμεσα ο παράδεισος, μέσα στον οποίο βρίσκονται οι ψυχές των κεκοιμημένων, που ξεδιψούν από το ζων ύδωρ και απολαμβάνουν τα παραδείσια πνευματικά και αιώνια αγαθά. Επομένως, το περιεχόμενο της επιγραφής, καθότι περιβάλλεται από χριστιανικά σύμβολα, όπως τα πτηνά, οι ιχθύες κ.τ.λ., θα μπορούσε να περιλαμβάνει κάποιο ευχαριστιακό ή επικλητικό κείμενο ή φράση από κάποιο ιερό κείμενο, τονίζοντας έτσι τον ευχαριστιακό χαρακτήρα της προσφοράς.

Για την κατασκευή του ψηφιδωτού χρησιμοποιήθηκαν ποικίλα χρώματα ψηφίδων, όπως το λευκό, το μαύρο το κόκκινο, το γαλάζιο, το μπλε, το πορτοκαλί αλλά και διαφορετικά γεωμετρικά σχήματα. Η παράσταση παρουσιάζει ενδιαφέρον, καθώς συνδυάζει ποικίλα χρώματα, σχήματα, φυτικά και ζωικά στοιχεία και όλα εναρμονισμένα μεταξύ τους. Παρόλο που παρεμβάλλεται ανάμεσα στους δύο τάπητες με τους στροβίλους, το αποτέλεσμα παραμένει αισθητικά άρτιο.

²⁰³Maguire, 2011, 46.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ ΣΤΟ ΜΑΡΤΥΡΙΟ Α'

3.1 ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

Για να ολοκληρωθεί η μελέτη και παρουσίαση του διακόσμου του Μαρτυρίου στα Καταλύματα των Πλακωτών, προϋπόθεση είναι η μελέτη και σύγκριση του διακόσμου και άλλων μνημείων προγενέστερων ή σύγχρονων, ώστε να διαπιστωθούν κοινά στοιχεία ή διαφορές. Η μελέτη ενός μνημείου από μόνη της, χωρίς τη σύγκριση με άλλα μνημεία που χρονολογούνται πριν ή μετά από αυτό, δεν θα μπορούσε να μας δώσει μια γενική άποψη για την ευρύτερη παρουσία του στο νησί. Επομένως, η σύγκριση του με άλλα μνημεία καθίσταται απαραίτητη για την ολοκλήρωση της μελέτης του.

Σε αυτό το κεφάλαιο θα γίνει μια σύντομη αναφορά στη διακόσμηση παλαιοχριστιανικών κτηρίων με ψηφιδωτά δάπεδα στην Κύπρο, ώστε να εντοπιστούν κοινά μοτίβα με το Μαρτύριο Α'. Όπως προαναφέρθηκε, η τέχνη του ψηφιδωτού γνώρισε ευρεία άνθηση στην Κύπρο κατά τους ρωμαϊκούς και παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Κύριος λόγος ανάπτυξης της συγκεκριμένης τεχνικής είναι το ευρύ χρωματικό φάσμα των πετρωμάτων του νησιού.²⁰⁴ Τα πετρώματα ήταν επαρκή, ώστε να καλύψουν τις ανάγκες των ψηφοθετών, οι οποίοι με τη σειρά τους τα επεξεργάζονταν με σκοπό την κατασκευή ψηφίδων. Ένας ακόμη λόγος ανάπτυξης της τεχνικής του επιδαπέδιου ψηφιδωτού ήταν η «αργοπορημένη» εισαγωγή μαρμάρου από την Κωνσταντινούπολη στο νησί τον 6^ο αιώνα.²⁰⁵ Τα κτήρια που σώζουν επιδαπέδιο ψηφιδωτό διάκοσμο είναι στην πλειοψηφία τους ναοί αλλά και οικίες, και βρίσκονται σε όλες τις επαρχίες του νησιού.

Στον παρακάτω πίνακα²⁰⁶ παρουσιάζονται τα παλαιοχριστιανικά μνημεία, των οποίων τα δάπεδα κοσμούνται με ψηφιδωτά.

²⁰⁴Τμήμα Γεωλογικής Επισκόπησης, Δελτίον αρ.10, 2002, 1-13.

²⁰⁵Michaelides 1988, 149-150.

²⁰⁶Η συλλογή των ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών δαπέδων είναι τμήμα της διδακτορικής διατριβής του Δρ. Ελευθέριου Χαραλάμπους, συντηρητή του Τμήματος Αρχαιοτήτων.

Επαρχία	Περιοχή	Τύπος κτιρίου	Χρονολόγηση
Πάφος	Παλαίπαφος	Οικία Κάτω Αλώνια	5 ^{ος} αι.
Πάφος		Οικία πλησίον Αγ. Νικολάου	Αδιευκρίνιστη
Πάφος	Άγιος Γεώργιος Πέγειας	Λουτρόνας	6 ^{ος} αι.
Πάφος	Άγιος Γεώργιος Πέγειας	Παλαιοχριστιανική Βασιλική Α΄	6 ^{ος} αι.
Πάφος	Γεροσκήπου	Κοιμητηριακή Βασιλική Αγίων Πέντε	5 ^{ος} αι.
Πάφος	Κάτω Πάφος	Παλαιοχριστιανική Βασιλική Παναγίας Λιμενιώτισσας	5 ^{ος} αι.
Πάφος	Κάτω Πάφος	Παλαιοχριστιανική Βασιλική Χρυσοπολίτισσας	Α΄ φάση : β΄ μισό 4 ^{ου} αι. Υπόλοιπες φάσεις: 5 ^ο - αρχές 6 ^{ου} αι.
Πάφος		Οικία πλησίον εργαστηρίου	5 ^{ος} -6 ^{ος} αι.
Πάφος	Σύρβαλλος	Παλαιοχριστιανική βασιλική Σύρβαλλου	Τέλος 5 ^{ου} αρχές 6 ^{ου} αι.
Λεμεσός	Ακρωτήρι	Πρωτοβυζαντινό μαρτύριο στο τύπο τρίκλιτης βασιλικής με εγκάρσιο κλίτος	Α μισό 7 ^{ου} αι.
Λεμεσός	Άλασσα	Παλαιοχριστιανική Βασιλική	6 ^{ος} αι.
Λεμεσός	Αμαθούντα	Παλαιοχριστιανική βασιλική	Β΄ μισό 5 ^{ου} αι.
Λεμεσός	Κούριο	Παλαιοχριστιανική Βασιλική εκτός των τειχών	6 ^{ος} αι.
Λεμεσός	Κούριο	Επισκοπική Βασιλική	Αρχές 5 ^{ου} αι.
Λεμεσός	Κούριο	Επισκοπική Βασιλική- Βαπτιστήριο	Αρχές 6 ^{ου} αι.
Λεμεσός	Κούριο	Οικία Ευστολίου	5 ^{ος} αι.

Λεμεσός	Κούριο	Παλαιοχριστιανική οικία με τρικλίνιο	4 ^{ος} αι.
Επαρχία	Περιοχή	Τύπος κτιρίου	Χρονολόγηση
Λάρνακα	Καλαβασός	Νότια Παλαιοχριστιανική βασιλική	Β' τέταρτο 6 ^{ου} αι.
Επαρχία	Περιοχή	Τύπος κτιρίου	Χρονολόγηση
Λάρνακα	Τρεμετουσιά	Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγ. Σπυρίδωνα.	4 ^{ος} αι.
Λευκωσία	Αυλώνα	Παλαιοχριστιανική Βασιλική Αγίου Αρτέμωνος	Τέλος 4 ^{ου} αρχές 5 ^{ου} αι.
Λευκωσία	Σόλοι	Παλαιοχριστιανική Βασιλική	Α' φάση: 4 ^{ος} αι. Β' φάση: 6 ^{ος} αι.
Λευκωσία	Ταμασσός	Παλαιοχριστιανική Βασιλική Αγίου Ηρακλειδίου	Τέλος 5 ^{ου} αρχές 6 ^{ου} αι.
Λευκωσία	Τύμπου	Παλαιοχριστιανική Βασιλική Αγίων Σαράντα	Τέλος 5 ^{ου} αρχές 6 ^{ου} αι.
Αμμόχωστος	Αγία Τριάδα	Παλαιοχριστιανική Βασιλική	Τέλος 5 ^{ου} αρχές 6 ^{ου} αι.
Αμμόχωστος	Σαλαμίνα	Παλαιοχριστιανική Βασιλική Αγίου Επιφανίου	Τέλος 4 ^{ου} αρχές 5 ^{ου} αι.
Κερύνεια	Λάμπουσα	Παλαιοχριστιανική Βασιλική Αγίου Ευλαλίου	5 ^{ος} - 6 ^{ος} αι.
Κερύνεια	Λάμπουσα	Παλαιοχριστιανική Βασιλική Αχειροποιήτου	5 ^{ος} αι.

Όπως φαίνεται στον παραπάνω πίνακα, τα περισσότερα παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά δάπεδα χρονολογούνται από τον 4^ο μέχρι τις αρχές του 7^{ου} αιώνα, ωστόσο ευρεία χρήση του ψηφιδωτού παρατηρείται κατά τον 5^ο και 6^ο αι. Η θεματολογία ήταν διακοσμητική και χρησιμοποιούνταν κυρίως τα γεωμετρικά σχήματα. Ως κύρια μοτίβα χρησιμοποιούνται οι κύκλοι, τα τετράγωνα, τρίγωνα, οκτάγωνα, πολύγωνα, μαϊάνδροι, ρόμβοι, αστεροειδή σχήματα, απλές γραμμές, πλοχοί. Τα παραπάνω σχήματα απεικονίζονται στα ψηφιδωτά δάπεδα μεμονωμένα, είτε και σε συνδυασμό με άλλα, δημιουργώντας πολύπλοκες συνθέσεις.

Οι περισσότερες βασιλικές του νησιού κοσμούνται με κοινά γεωμετρικά και φυτικά μοτίβα, καθότι το θεματολόγιο που επικρατεί στα παλαιοχριστιανικά δάπεδα είναι ευρέως διαδεδομένο. Η χρήση κοινών στοιχείων αντικατοπτρίζει ομοιομορφία στο διάκοσμο των εκκλησιαστικών μνημείων, όχι μόνο του νησιού αλλά και ολόκληρου του μεσογειακού χώρου από την Κύπρο μέχρι την Ελλάδα, την Αίγυπτο, τη Συρία, την Παλαιστίνη, Αντιόχεια κ.ο.κ .

Το κάθε συνεργείο ψηφοθετών πιθανόν να είχε στη διάθεσή του σχέδια, τα οποία χρησιμοποιούσε για τα δάπεδα. Τα παρακάτω σχήματα παρουσιάζονται όχι μόνο στο Ακρωτήρι αλλά και σε πολλές άλλες βασιλικές του νησιού με ψηφιδωτά δάπεδα: σύνθεση πλέγματος, τρίγωνα, κύκλοι, ημικύκλια και εγγεγραμμένοι σταυροί σε τετράγωνα, επαναλαμβανόμενα συμπλεκόμενα τετράγωνα, κοιλόμορφα πολύπλευρα, μαϊάνδρος, ζατρίκιο, φολιδωτό κόσμημα, πέλτες, κόμβοι του Σολομώντος, σηρικοί τροχοί, αστεροειδή και σταυροειδή σχήματα, οκτάσχημα, αγκυλωτοί σταυροί, ρόδακες, ανθέμια και επαναλαμβανόμενα φύλλα λωτού.

Τα θέματα απεικονίζονται, είτε υπό μορφή τάπητα, είτε υπό μορφή πλαισίου. Στην πρώτη περίπτωση καλύπτουν μια ολόκληρη επιφάνεια, ενώ στη δεύτερη καλύπτουν περιμετρικά τον ψηφιδωτό πίνακα. Ωστόσο κάποια από αυτά τα θέματα εμφανίζονται ως συμπληρωματικά στοιχεία σε μια σύνθεση.

Όπως προαναφέρθηκε, τα παραπάνω μοτίβα απαντούν σε όλα σχεδόν τα δάπεδα, είτε σε πίνακες, είτε σε πλαίσια, αλλά και ως απλά παραπληρωματικά στοιχεία. Περισσότερα κοινά μοτίβα με το μαρτύριο στο Ακρωτήρι, υπό τον τύπο τάπητα συναντώνται στη βασιλική της Χρυσοπολίτισσας στην Κάτω Πάφο²⁰⁷, στη βασιλική Α' και στο Βαπτιστήριο του Αγίου Γεωργίου στην Πέγεια²⁰⁸. Λιγότερα κοινά μοτίβα παρατηρούνται στην επισκοπική βασιλική και το Βαπτιστήριο του Κουρίου²⁰⁹, στην Αγία Τριάδα στη Γιαλούσα²¹⁰, στη βασιλική των Σόλων²¹¹, στην βασιλική της Ταμασσού στον Άγιο Ηρακλείδιο²¹², στην κοιμητηριακή βασιλική των Αγίων

²⁰⁷ Michaelides 1989,193,196. Χαραλάμπους 2012, πίν.7.1.1, 7.1.5, 7.1.6.

²⁰⁸ Στο ίδιο, 1989,197. Στο ίδιο 2012, εικ. 163, 164.

²⁰⁹ Στο ίδιο, 2012, εικ.149,168,170.

²¹⁰ Στο ίδιο, 2012, εικ.160.

²¹¹ Στο ίδιο, 2012, εικ.142.

²¹² Στο ίδιο, 2012, εικ.136.

Πέντε στη Γεροσκήπου.²¹³ Αξιοσημείωτο αποτελεί το γεγονός ότι τα κοινά μοτίβα που συναντώνται στους ναούς δεν αναπαρίστανται στα ίδια σημεία των ναών, γεγονός απολύτως λογικό, καθότι πρόκειται για μνημεία που ανήκουν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και επαρχίες του νησιού.

Βέβαια σκοπός του συγκεκριμένου κεφαλαίου δεν είναι η εκτενής αναφορά στο διάκοσμο των βασιλικών της Κύπρου, αλλά η παρουσίαση των κοινών μοτίβων που εντοπίστηκαν στο μαρτύριο στο Ακρωτήρι. Οι πίνακες που ακολουθούν κάτω από την ανάλυση του κάθε μοτίβου περιλαμβάνουν τους ναούς της Κύπρου, στους οποίους συναντώνται κοινά μοτίβα.

Σημαντικό ρόλο στην περιγραφή των διακοσμητικών θεμάτων διαδραμάτισε η συμβολική σημασία του κάθε στοιχείου. Ως προς το ζήτημα αυτό είναι σχετικά γνωστές οι δύο αντίθετες απόψεις που επικρατούν στην ερευνητική κοινότητα, καθώς από τη μία κάποιοι ερευνητές θεωρούν ότι οι βυζαντινοί αδιαφορούσαν για τους συμβολισμούς των παραστάσεων και τις θεωρούν απλά διακοσμητικές και από την άλλη κάποιοι άλλοι ερευνητές θεωρούν πως όλα τα θέματα είχαν απώτερο συμβολισμό, δεδομένου ότι μία από τις λειτουργίες μιας παράστασης ήταν η διδακτική²¹⁴. Παρακάτω θα γίνει εικονογραφική ανάλυση των θεμάτων που έχουν απώτερο συμβολισμό.

²¹³ Michaelides 2013, εικ.4. Στο ίδιο, 2012, εικ.172.

²¹⁴ Μανωλέσσου, 2011, 82.

Παράσταση με ελάφια εκατέρωθεν ενός αγγείου

Η αλληγορική παράσταση με τα δύο αντωπά ελάφια, εκατέρωθεν ενός αγγείου, ήταν αγαπητό θέμα στη βυζαντινή τέχνη. Όπως προαναφέρθηκε στο κεφάλαιο της περιγραφής του ψηφιδωτού, η παράσταση είναι εμπνευσμένη από τον 41^ο Ψαλμό «*Ὁν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, οὕτως ἐπιποθεῖ ἡ ψυχὴ μου πρὸς σέ, ὁ Θεός. ἐδίψησεν ἡ ψυχὴ μου πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα· πότε ἤξω καὶ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ*» και, σε συνδυασμό και με τη θέση της παράστασης στο ιερό Βήμα, παραπέμπει στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας.

Από τη μία το ελάφι συμβολίζει την ανθρώπινη ψυχή του κατηγουμένου που ποθεί τον Κύριο και από την άλλη το αγγείο, στη συγκεκριμένη περίπτωση ο κάνθαρος, συμβολίζει το Άγιο Ποτήριο μέσω του οποίου ο πιστός θα προσέλθει στη Θεία Μετάληψη. Ταυτόχρονα η αναφεύμενη

από τον κάρναρο κληματίδα²¹⁵ αποτελεί σύμβολο της Εκκλησίας²¹⁶ και των πιστών, καθότι σύμφωνα με το ευαγγέλιο του ευαγγελιστή Ιωάννη²¹⁷ λέγει ο Χριστός: «*ἐγὼ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα. ὁ μένων ἐν ἐμοὶ καὶ ἐν αὐτῷ, οὗτος φέρει καρπὸν πολὺν, ὅτι χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν*». Το στοιχείο της ἀμπέλου ἀποτελεῖ μεταξύ ἄλλων δάνειο ἀπὸ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ τέχνη παρμένο ἀπὸ τὸ διονυσιακὸ κύκλο²¹⁸.

Ἀκόμη ἓνα στοιχεῖο με συμβολικὸ χαρακτῆρα εἶναι τὰ μικρὰ πτηνά. Στὴ συγκεκριμένη παράσταση σώζεται τὸ περιστέρι, πού γεύεται σταφύλια, συμβολίζοντας τὴς ψυχές τῶν δικαίων. Οἱ ψυχές τῶν δικαίων ἀπολαμβάνουν τοὺς πλούσιους καὶ ἀγαθοὺς καρπούς ἀπὸ τὰ δέντρα τοῦ παραδείσου.

Ἐντοπίζοντας καὶ σχολιάζοντας ὅλα τὰ στοιχεῖα πού συνθέτουν τὴν παράσταση παρατηρεῖται ὅτι τὸ συγκεκριμένο θέμα, πέραν τοῦ λειτουργικοῦ χαρακτῆρα, ἐμπεριέχει καὶ ἓνα σωτηριολογικὸ–εσχατολογικὸ περιεχόμενο, τὸ ὁποῖο συνδέεται με τὴν ταφικὴ εἰκονογραφία.

Ἐκτός ἀπὸ τὸ ἐξεταζόμενο μνημεῖο, τὸ θέμα ἀπαντάται με ἀγρινά στὴ βασιλικὴ τῆς Χρυσοπολίτισσας στὴν Πάφο, στὴν ὁποία χρονολογεῖται νωρίτερα, δηλαδὴ στὸ β' μισό 4^{ου} αἰ.²¹⁹ Ἄξιο ἀναφοράς εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ψηφιδωτὸ σώζει σε κεφαλαιογράμματὴ γραφὴ ἐπιγραφὴ με τὴ φράση ἀπὸ τὸ ευαγγέλιο τοῦ Ιωάννη «*ΕΓΩ ΕΙΜΙ Η ΑΜΠΕΛΟΣ Η ΑΛΗΘΙΝΗ*»²²⁰, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ὄνομα πιθανόν τοῦ ψηφοθέτη²²¹ «*ΕΥΧΗ ΗΣΥΧΙΟΥ*».²²² **(Εικ. 16, 17)**

²¹⁵Για τὸ συμβολισμό τῆς κληματίδας-ἀμπέλου βλ. C. Leonardi, *Ampelos. Il simbolo della vite nell'arte pagana e paleochristiana*. Rome 1947, 6.

²¹⁶Ευσέβιος Καισαρείας, PG 23 , 972D-973A: «Ἐκ τῶν ταύτης τοιγαροῦν κλημάτων διαδοθέντων καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης συνέστησαν ἀμπελῶνες καὶ τούτων οἱ καρποὶ κατὰ τὸ αὐτὸ συναγόμενοι ἐν ταῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐκκλησίαις πολὺ πλῆθος ἀπειργάσαντο ληνῶν».

²¹⁷Ιω. 15, 1-9.

²¹⁸Mantas 2003, 348.

²¹⁹Parageorghiou 1972, σποραδικά. Ο ἴδιος, 1980, σποραδικά. Michaelides 1988, 92-93.

²²⁰Ιω. 15,5.

²²¹Ἀσημακοπούλου-Ατζακά 2011, διασώζονται ἐπιγραφές με ὀνόματα ψηφοθετῶν.

²²²Michaelides 1988, 92-93. Ο ἴδιος, 1992, 37.

Η συγκεκριμένη παράσταση αποτελεί αγαπητό θέμα για τους πρωτοχριστιανικούς αιώνες και συναντάται συνήθως στα δάπεδα παλαιοχριστιανικών ναών στον ευρύτερο χώρο της Μεσογείου. Ενδεικτικά αναφέρονται η μεγάλη βασιλική στη Λυγκηστική της Ηράκλειας (τέλη 5ου αι.)²²³, στη βασιλική των Στόβων (αρχές 5^{ου} αι.)²²⁴, στη βασιλική της Αγίας Παρασκευής στην Κοζάνη (β' μισό 6^{ου} αι.)²²⁵, στους Αγίους Σαράντα στην Αλβανία²²⁶ κ.α.

Η απεικόνιση ενός θέματος δεν αποτελεί κοινό τόπο σε όλες τις περιοχές, ωστόσο πολλές φορές ένα θέμα απεικονίζεται με ορισμένες παραλλαγές. Στο συγκεκριμένο θέμα τη θέση των ελαφιών λαμβάνουν σε πολλές περιπτώσεις παγώνια, κριοί, αντιλόπες, γεγονός αναμενόμενο, καθώς η απεικόνιση ενός θέματος εξαρτάται από το χώρο που έχει να καλύψει ένας καλλιτέχνης, από την προτίμηση του ίδιου του καλλιτέχνη αλλά και από το χορηγό του. Πολλά είναι τα παραδείγματα με παραλλαγές του συγκεκριμένου θέματος. Ενδεικτικά αναφέρονται οι παραστάσεις στη βασιλική Αφεντέλλη στη Λέσβο²²⁷, όπου το θέμα τοποθετείται στην αψίδα του Ιερού Βήματος και τα ελάφια αντικαθίστανται από παγώνια, στο Βαπτιστήριο της βασιλικής των Στόβων²²⁸, όπου εκατέρωθεν του αγγείου απεικονίζονται παγώνια, ελάφια και πτηνά εναλλάξ, καθώς επίσης και στο Βαπτιστήριο του Βουθρωτού στην Αλβανία, όπου απεικονίζονται παγώνια (μέσα 6^{ου} αι.)²²⁹, στη βασιλική Chhim στην περιοχή του Λιβάνου, όπου τη θέση των ελαφιών κατέχουν αντιλόπες (5^{ος} αι.)²³⁰ στη βασιλική Ain el-Bad στη Συρία (5^{ος} αι.), όπου απεικονίζεται το ίδιο θέμα, ωστόσο εκατέρωθεν του αγγείου απεικονίζονται παγώνια.²³¹

²²³ Ασημακοπούλου-Ατζακά 2003 γ, 117, πίν. 126 γ.

²²⁴ Kolarik-Petrovsky 1975, 91, εικ.22.

²²⁵ Ασημακοπούλου-Ατζακά 2003, 118, πίν.128.

²²⁶ Στο ίδιο, 2003. Για τη βασιλική Arapaj στην Αλβανία, βλ. Spiro 1998, 134-136, εικ.2, 3, 6.

²²⁷ Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, πίν.111.

²²⁸ Kolarik-Petrovsky 1975, 85, εικ.17.

²²⁹ Ασημακοπούλου-Ατζακά, 2003, πίν.125.

²³⁰ Waliszewski 2006, 36, εικ. 4.

²³¹ Donceel-Voûte 1988, 16, εικ.1.

Η παράσταση των ελαφιών ή άλλων ζώων εκατέρωθεν ενός αγγείου παραμένει αγαπητή στο θεματολόγιο των πρώτων χριστιανικών χρόνων, όχι μόνο στον ελλαδικό χώρο, αλλά και στον ευρύτερο μεσογειακό, γνωρίζοντας, όπως φαίνεται και από τα παραπάνω παραδείγματα, μια ευρεία διάδοση από τον 4^ο έως και τον 7^ο αιώνα. Πρόκειται για μια αλληγορική παράσταση, όπως προαναφέρθηκε, και αυτό πιθανόν να εξηγεί το γεγονός ότι οι πρώτοι Χριστιανοί, μην μπορώντας να αποδώσουν ιερά πρόσωπα στα δάπεδα, θέλησαν να ακολουθήσουν την οδό των συμβόλων, ώστε να διδάξουν τα χριστιανικά ιδεώδη. Ταυτόχρονα γίνεται σαφές το γεγονός ότι οι εικόνες ήταν ένα μέσο διδασκαλίας και διάδοσης ιδεολογικών σημαινομένων στους πιστούς. Επομένως, το σωτηριολογικό και εσχατολογικό περιεχόμενο του θέματος της αμπέλου αποτελεί εκφραστικό σύμβολο της επανασύνδεσης Θεού - ανθρώπων (σωτηρίας) μέσα από το Μυστήριο της Ενσαρκώσεως και της θείας Ευχαριστίας.

Μνημείο	Σημείο που βρίσκεται το ψηφιδωτό	Μορφή ψηφιδωτού
Ακρωτήρι Λεμεσού-Μαρτύριο Α	Εξέδρα (Μυτατώριον)	Τάπητας
Νέα Πάφος-Επισκοπική βασιλική Χρυσοπολίτισσας²³²	Κεντρικό κλίτος	Τάπητας

²³²Papageorghiou 1972, 25-26. Michaelides 1988, 92-93.

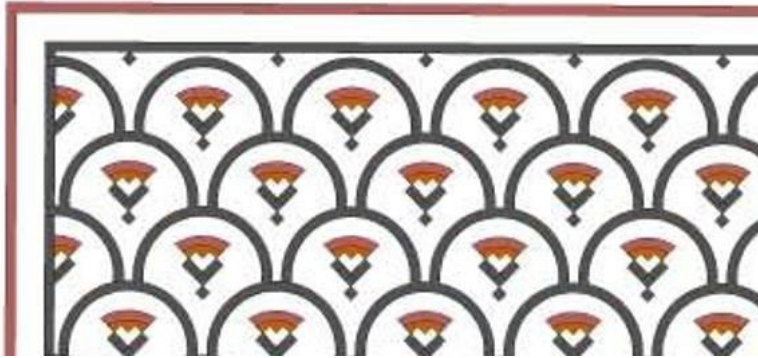
Συμπλεκόμενα κοιλόμορφα και κανονικά τετράγωνα

Μνημείο	Σημείο που βρίσκεται το ψηφιδωτό	Μορφή ψηφιδωτού
Ακρωτήρι Λεμεσού- Μαρτύριο	Κεντρικό κλίτος και νότιος περίδρομος	Τάπητας (3)
Πέγεια-Βαπτιστήριο Αγίου Γεωργίου ²³³ .	Βόρεια πλευρά Βαπτιστηρίου.	Τάπητας

²³³ Χαραλάμπους 2012, 415, εικ.164.

Φολιδωτό κόσμημα που φέρει εσωτερικά λουλούδι

Το μοτίβο με τις φολίδες είναι ήδη γνωστό από την Κρητομυκηναϊκή τέχνη, αλλά και τη Ρωμαϊκή εποχή²³⁴. Συνεχίζει μέχρι τους χριστιανικούς χρόνους, αφού αποτελεί συχνό κόσμημα σε δάπεδα ναών, τόσο για την κάλυψη μεγάλων επιφανειών, όσο και για τη συμπλήρωση γεωμετρικών συνθέσεων²³⁵.

²³⁴Πελεκανίδης-Ατζακά, 1988, 31.

²³⁵Στο ίδιο, 1988, 159.

Μνημείο	Σημείο που βρίσκεται το ψηφιδωτό	Μορφή ψηφιδωτού
Ακρωτήρι Λεμεσού – Μαρτύριο	Εξέδρα	Τάπητας (2 και 3)
Νέα Πάφος-Επισκοπική Βασιλική Χρυσοπολίτισσας²³⁶	Αίθριο	Τάπητας
Πέγεια-Βασιλική Α΄ Αγίου Γεωργίου²³⁷	Αψίδα	Τάπητας
Νέα Πάφος- Βασιλική Σιύρβαλλου²³⁸	Αδιευκρίνιστο	Πλαίσιο
Κούριο- Επισκοπική Βασιλική²³⁹	Βαπτιστήριο	Τάπητας
Κούριο- Επισκοπική Βασιλική- Βαπτιστήριο²⁴⁰	Νότιο κλίτος	Τάπητας
Γιαλούσα- Παλαιοχριστιανική Βασιλική Αγίας Τριάδας²⁴¹	Κεντρικό κλίτος	Τάπητας
Κούριο-Παλαιοχριστιανική οικία με τρικλίνιο²⁴²	Δωμάτιο 6	Πλαίσιο
Σόλοι-Παλαιοχριστιανική Βασιλική²⁴³	Βόρεια του Πρεσβυτερίου	Τάπητας

²³⁶Michaelides 1988, 141, εικ.57.

²³⁷Στο ίδιο, 1988, 140, εικ.56. Χαραλάμπους, 2012, 528, εικ.92.

²³⁸Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, πίν.134. Michaelides 1988, 142, εικ.58. Χαραλάμπους 2012, 411, εικ.152.

²³⁹Χαραλάμπους 2012, 417, εικ.168.

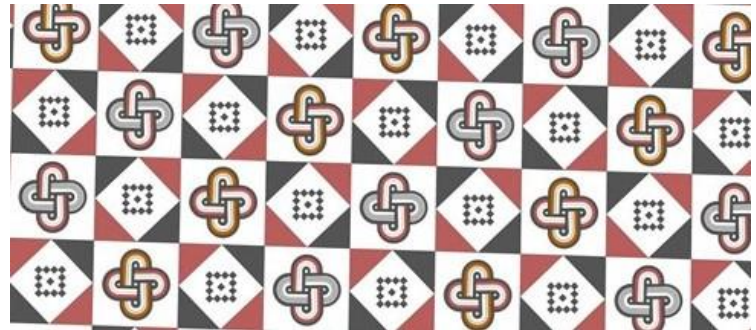
²⁴⁰Michaelides 1988, 139, εικ.55. Χαραλάμπους 2012, 534, εικ.99.

²⁴¹Χαραλάμπους 2012, 524, εικ.87.

²⁴²Στο ίδιο, 2012, 513, εικ.75.

²⁴³Stanley Neal 2000, σποραδικά.

Κόμβοι του Σολομώντος

Ο κόμβος του Σολομώντος αποτελεί κόσμημα, το οποίο συνεχίζει να αναπαρίσταται από τη ρωμαϊκή περίοδο. Ενδεικτικά αναφέρονται η οικία του Αχιλλέα στο Κούριο, η οικία του Διονύσου στην Πάφο και η οικία του Ευστολίου στο Κούριο.

Αν και στα ρωμαϊκά δάπεδα δεν φαίνεται να έχει ιδιαίτερα συμβολικό χαρακτήρα, αλλά περισσότερο αποτροπαϊκό, πιθανόν στους χριστιανικούς χρόνους να συνδέεται με τον μεγάλο Προφητάνακτα γνωστός για τη σοφία του, την οποία ανέκτησε κατά τη Βασιλεία του με τη Θεία βοήθεια.

Ο κόμβος του Σολομώντα ως διακοσμητικό στοιχείο συναντάται σε αρκετές βασιλικές του νησιού συνήθως με τη μορφή τάπητα. Ωστόσο σε αρκετές περιπτώσεις συναντάται ως μεμονωμένο παραπληρωματικό στοιχείο σε μια σύνθεση, ενώ σπάνια απαντάται υπό μορφή πλαισίου. Σε μορφή τάπητα, σχεδόν πανομοιότυπο, εναλλασσόμενο με τετράγωνα, συναντάται στο χώρο του Διακονικού στην επισκοπική βασιλική του Κουρίου και της Χρυσοπολίτισσας.

Μνημείο	Σημείο που βρίσκεται το ψηφιδωτό	Μορφή ψηφιδωτού
Ακρωτήρι Λεμεσού - Μαρτύριο	Βόρειο και νότιο σκέλος-περίδρομος και νότιο σκέλος κεντρικό κλίτος	Τάπητας (3)
Νέα Πάφος- Επισκοπική Βασιλική Χρυσοπολίτισσας²⁴⁴	Βόρειο και νότιο εξωτερικό κλίτος	Τάπητας
Νέα Πάφος- Παλαιοχριστιανική Βασιλική Σύρβαλλου²⁴⁵	Αψίδα πρεσβυτερίου	Τάπητας
Νέα Πάφος- Βασιλική Παναγίας Λιμενιώτισσας²⁴⁶	Νότιο κλίτος	Συμπληρωματικό στοιχείο
Πέγεια- Βασιλική Α΄ Αγίου Γεωργίου²⁴⁷	Πρεσβυτέριο	Συμπληρωματικό στοιχείο σε τάπητα.
Κούριο-Επισκοπική Βασιλική-Βαπτιστήριο²⁴⁸	Στοά βορειοδυτικά βαπτιστηριού, κεντρικό κλίτος και Διακονικόν Α	Τάπητας
Κούριο-Επισκοπική Βασιλική²⁴⁹	Διακονικό Α΄	Τάπητας
Ταμασσός-Παλαιοχριστιανική Βασιλική Αγίου Ηρακλειδίου²⁵⁰	Κτήριο νότια	Συμπληρωματικό στοιχείο

²⁴⁴Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, πίν.133 β. Χαραλάμπους 2012, 401, εικ. 125, 128.

²⁴⁵Στο ίδιο, 1988 πίν.134. Χαραλάμπους 2012, 411, εικ.152.

²⁴⁶Στο ίδιο,1988, πίν.131. Michaelides 1988, 89.

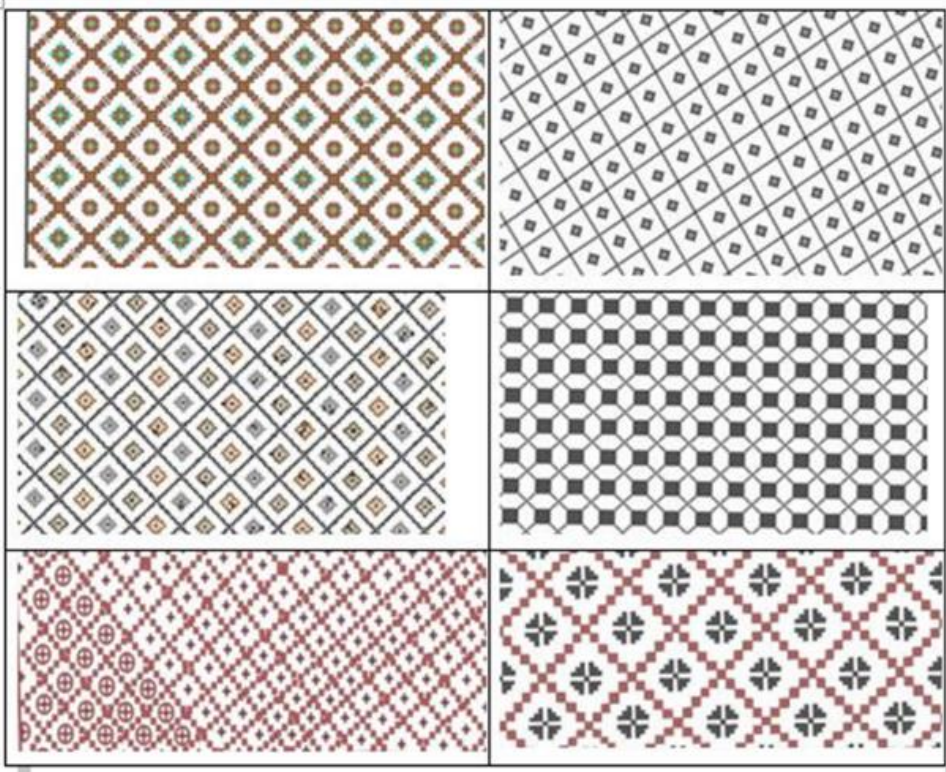
²⁴⁷Χαραλάμπους 2012, 414, εικ.161.

²⁴⁸Στο ίδιο, 2012, 522, 533, εικ.85, 98.

²⁴⁹Στο ίδιο, 2012, 410, εικ. 149.

²⁵⁰Στο ίδιο, 2012, 404, εικ.136.

Σύνθεση πλέγματος

Το μοτίβο του πλέγματος παρατηρείται σε αρκετούς ψηφιδωτούς τάπητες, όχι μόνο στο Μαρτύριο, αλλά και σε άλλες βασιλικές του νησιού. Το συγκεκριμένο μοτίβο συναντάται συνήθως σε μορφή τάπητα και καλύπτει μεγάλες επιφάνειες. Το πλέγμα θεωρείται μαγικό και αποτροπαϊκό σύμβολο, που εμποδίζει τα κακά πνεύματα να εισέλθουν στο ναό.²⁵¹ Στο Μαρτύριο συναντάται σε έξι τάπητες με διαφορετικά παραπληρωματικά κοσμήματα, όπως είναι οι ρόδακες, τα τετράγωνα, οι σταυροί και οι ρόμβοι. Οι συνθέσεις με πλέγμα, όπως φαίνεται από τον παρακάτω πίνακα, αποτέλεσαν αγαπητό θέμα στη διακόσμηση των δαπέδων, αφού συναντώνται σχεδόν σε όλα τα παλαιοχριστιανικά οικοδομήματα. Τα μοτίβα σε μορφή πλέγματος φέρουν εσωτερικά πολλά και διαφορετικά κοσμήματα, τα οποία σε κάθε κτήριο διαφέρουν. Κοινό μοτίβο πλέγματος σαν γιρλάντα με κοινά κοσμήματα, ένσταυρους ρόδακες συναντάται στο κεντρικό κλίτος στο Ακρωτήρι αλλά και στην επισκοπική βασιλική της Χρυσοπολίτισσας (Βλ. Εικ.22). Ωστόσο κοινό μοτίβο πλέγματος με τετράγωνα συναντάται μεταξύ Ακρωτηρίου και Κουρίου.

²⁵¹ Πάλλας 1960-61, 449. Μανωλέσσου 2011,141.

Μνημείο	Σημείο που βρίσκεται το ψηφιδωτό	Μορφή ψηφιδωτού
Ακρωτήρι Λεμεσού - Μαρτύριο	Βόρειο και νότιο σκέλος-περίδρομος	Τάπητας (3)
Νέα Πάφος- Επισκοπική Βασιλική Χρυσοπολίτισσας²⁵²	Κεντρική αυλή	Τάπητας
Νέα Πάφος- Παλαιοχριστιανική οικία πλησίον εργαστηρίου²⁵³	Ψηφιδωτό 2	Τάπητας
Κούριο-Επισκοπική Βασιλική-Βαπτιστήριο²⁵⁴	Κεντρικό- νότιο κλίτος	Τάπητας
Κούριο- Οικία Ευστολίου²⁵⁵	<ul style="list-style-type: none"> • Προθάλαμος εισόδου • Δυτική στοά • Ανατολική στοά 	Πλαίσιο
Κούριο-Παλαιοχριστιανική οικία με τρικλίνιο²⁵⁶	<ul style="list-style-type: none"> • Δωμάτιο 2 • Δωμάτιο 3 • Δωμάτιο 7 • Δωμάτιο 8 • Δωμάτιο 9 	<ul style="list-style-type: none"> • Τάπητας • Πλαίσιο • Τάπητας • Τάπητας • Τάπητας

²⁵² Michaelides 1988, 137, fig. 53. Χαραλάμπους 2012, 519, εικ.82.

²⁵³Χαραλάμπους 2012, 517, εικ.79.

²⁵⁴Michaelides 1988, 136, fig. 51. Χαραλάμπους 2012, 533, 534, εικ.98, 99.

²⁵⁵Χαραλάμπους 2012, 506, εικ. 67.

²⁵⁶Χαραλάμπους 2012, 397-399, εικ.114- 120.

Κούριο- Επισκοπική Βασιλική ²⁵⁷	Διακονικό Β'	Πλαίσιο
Γεροσκήπου-Κοιμητηριακή Βασιλική Αγίων Πέντε ²⁵⁸	Ψηφιδωτό 2	Τάπητας
Πέγεια- Βασιλική Α Αγίου Γεωργίου ²⁵⁹	<ul style="list-style-type: none"> • Πρεσβυτέριο • Αίθριο 	<ul style="list-style-type: none"> • Τάπητας • Πλαίσιο
Κούριο-Παλαιοχριστιανική Βασιλική εκτός των τειχών ²⁶⁰	Δωμάτιο 28	Τάπητας
Σόλοι-Παλαιοχριστιανική Βασιλική ²⁶¹	Πρεσβυτέριο	Τάπητας

Σηρικός τροχός

Το μοτίβο του σηρικού τροχού αποτελεί συχνό κόσμημα στα παλαιοχριστιανικά ψηφιδωτά δάπεδα²⁶². Συναντάται σε μορφή τάπητα αλλά και σε μορφή πλαισίου. Στο μαρτύριο παρουσιάζεται ως πλαίσιο, αλλά και ως κυρίως θέμα σε δύο τάπητες (Βλ. εικ. 20, 60).

²⁵⁷Χαραλάμπους 2012, 523, εικ.86.

²⁵⁸Michaelides 2005, 185-198. Χαραλάμπους 2012, 419, εικ.172.

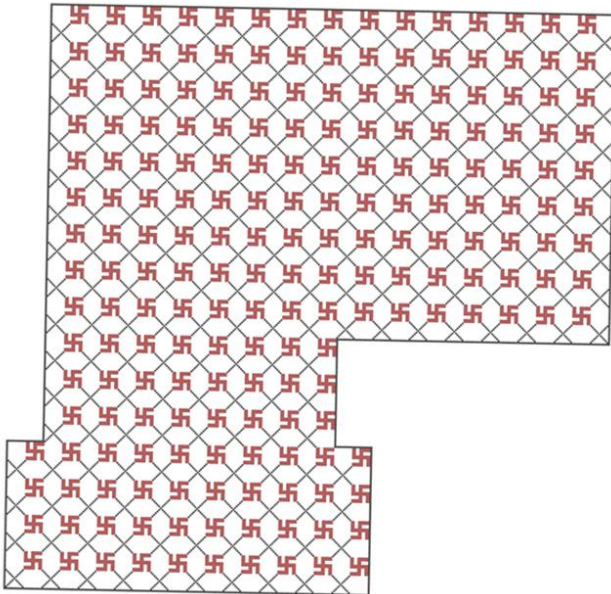
²⁵⁹Χαραλάμπους 2012, 528,529, εικ.92, 93

²⁶⁰Χαραλάμπους 2012, 427, εικ.191.

²⁶¹ Michaelides 1988, 87. Χαραλάμπους, 2012, 234- 239.

²⁶² Ασημακοπούλου-Ατζακά 1988, πίν.138 α, 94.

Αγκυλωτός Σταυρός

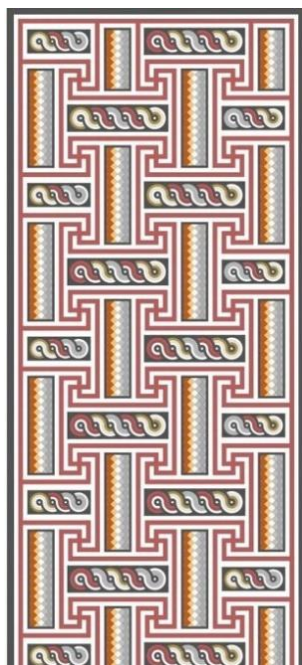

Πρόκειται για ένα πανάρχαιο και παγκόσμιο σύμβολο, το οποίο συναντάται σε διάφορες μορφές της τέχνης, όπως στα ψηφιδωτά, στα υφάσματα, στις τοιχογραφίες, στην κεραμική κ.α. Ως σχήμα, χωρίς καμία συμβολική σημασία, χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα σε όλες τις εποχές, από την Προϊστορική μέχρι και τη Μεταβυζαντινή περίοδο και σε διάφορες περιοχές τόσο στη Μεσόγειο όσο και εκτός (Αμερική, Κίνα). Ο αγκυλωτός σταυρός έγινε παγκόσμια γνωστός ως σύμβολο με διαφορετικές ορολογίες τόσο στα ελληνικά όσο και σε άλλες γλώσσες . Στα ελληνικά αναφέρεται ως «γωνιοσκελής σταυρός», «επικαμπής σταυρός», ενώ χρησιμοποιήθηκε και ο σανσκριτικός όρος «σβάστικα» (swastika), ο οποίος χρησιμοποιείται μέχρι και σήμερα. Ο αγκυλωτός σταυρός παριστάνεται, είτε με δεξιόστροφη, είτε με αριστερόστροφη φορά, υποδηλώνοντας κίνηση, η οποία παραπέμπει σε συμβολισμό ουράνιου σώματος (ήλιου) σε αρχαίους πολιτισμούς, όπως οι Ασσύριοι, Έλληνες και οι Κέλτες.

Στα κυπριακά δάπεδα ο αγκυλωτός σταυρός, ως μοτίβο, δεν συναντάται σε μορφή τάπητα, ωστόσο ως συμπληρωματικό κόσμημα κάποιου πίνακα συναντάται στη ρωμαϊκή οικία του

Διονύσου στη Πάφο (2^{ος} αι.)²⁶³ και στην παλαιοχριστιανική βασιλική του Αγίου Γεωργίου στην Πέγεια (6^{ος} αι.).²⁶⁴

Κόσμημα Μαϊάνδρου.

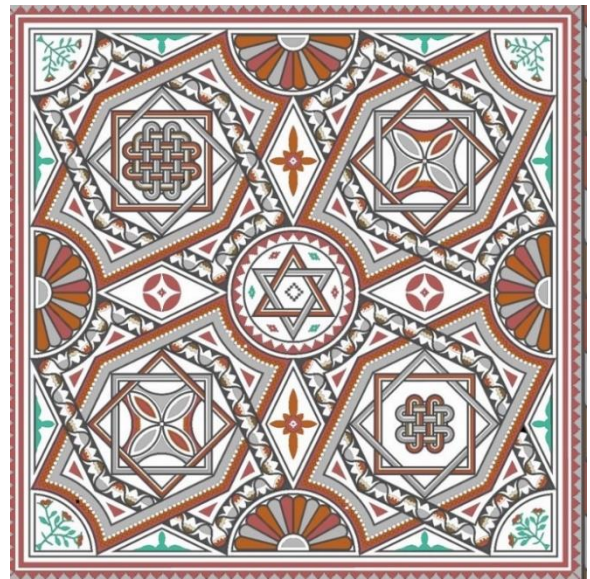
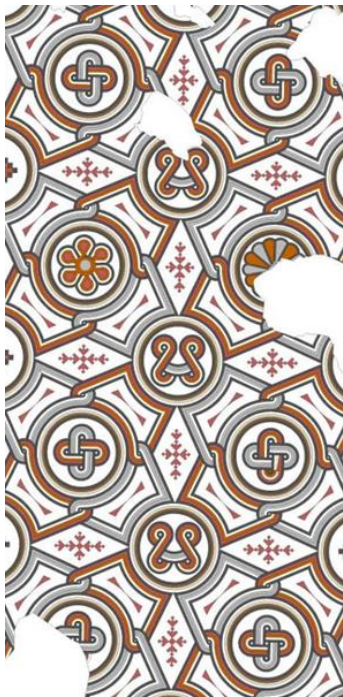
Μνημείο	Σημείο που βρίσκεται το ψηφιδωτό	Μορφή ψηφιδωτού
Ακρωτήρι Λεμεσού - Μαρτύριο	Νότιος και βόρειος περιδρομος	Τάπητας
Νέα Πάφος- Παλαιοχριστιανική οικία πλησίον εργαστηρίου	Δεν αναφέρεται	Τάπητας

²⁶³Morroni, 2017, εκ.1.19.

²⁶⁴Στο ίδιο, 2017, εκ.1.18.

Νέα Πάφος- Επισκοπική βασιλική Χρυσοπολίτισσας	Βόρεια στοά	Σπαράγματα τάπητα
Σόλοι- Παλαιοχριστιανική βασιλική	Πρεσβυτέριο	Τάπητας
Γιαλούσα- Παλαιοχριστιανική Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίας Τριάδας	Ψηφιδωτό δυτικά αφιδωτού κτίσματος.	Τάπητας

Συνδυασμός ποικίλων γεωμετρικών σχημάτων

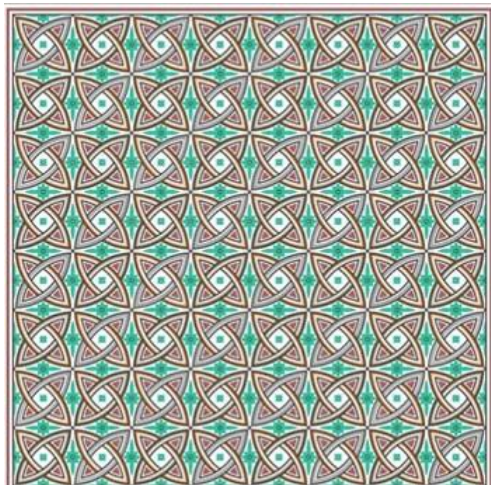
Μνημείο	Σημείο που βρίσκεται το ψηφιδωτό	Μορφή ψηφιδωτού
Ακρωτήρι Λεμεσού - Μαρτύριο Α	<ul style="list-style-type: none"> • Βόρειο σκέλος-κεντρικό κλίτος- νότιος τάπητας • Βόρειο σκέλος-περίδρομος • Ανατολικό σκέλος-βόρειο κλίτος • Ανατολικό σκέλος-νότιο κλίτος <p>(4)</p>	Τάπητας
Νέα Πάφος-Επισκοπική βασιλική Χρυσοπολίτισσας ²⁶⁵	Αίθριο	Τάπητας
Κούριο-Οικία Ευστολίου ²⁶⁶	Δυτική στοά	Τάπητας
Τύμπου-Βασιλική Αγίων Σαράντα ²⁶⁷	Κεντρικό κλίτος, ιερό βήμα	Τάπητας

²⁶⁵Michaelides 1988, 114, fig. 27, 150 εικ. 66.

²⁶⁶Χαραλάμπους 2012, 394, εικ. 107.

²⁶⁷Στο ίδιο, 2012, 412, εικ. 154-155.

Αστεροειδή σχήματα

Τα αστεροειδή σχήματα απαντούν ήδη στη ρωμαϊκή τέχνη και κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο θεωρούνταν σύμβολα του παραδείσου.²⁶⁸ Η απεικόνισή τους επιβιώνει έως και την Υστεροβυζαντινή περίοδο σε διάφορες μορφές τέχνης, ιδιαίτερα στη γλυπτική. Θα γίνει παρακάτω εκτενέστερη αναφορά για την απεικόνιση και τον συμβολισμό του αστεριού.

Μνημείο	Σημείο που βρίσκεται το ψηφιδωτό	Μορφή ψηφιδωτού
Ακρωτήρι Λεμεσού - Μαρτύριο Α	Βόρειο σκέλος-κεντρικό κλίτος βόρειος τάπητας	Τάπητας
Νέα Πάφος - Επισκοπική βασιλική Χρυσοπολίτισσας	Κεντρική αυλή	Τάπητας
Πέγεια - Βασιλική Α' Αγίου Γεωργίου	Κυρίως ναός	Τάπητας
Κούριο- Επισκοπική βασιλική	Διακονικό Α'	Τάπητας
Γιαλούσα- Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίας Τριάδας	Κεντρικό και βόρειο κλίτος	Τάπητας
Κούριο- οικία Ευστολίου	Νότια στοά	Τάπητας

²⁶⁸ Μανωλέσσου 2011, 133.

Αστέρι του Δαβίδ

Στην αρχαία ιστοριογραφία, ένα αστέρι σηματοδοτούσε τη γέννηση σημαντικών ανθρώπων²⁶⁹, συνήθως βασιλιάδων και γι' αυτό πολλές φορές αποτέλεσε έμβλημα βασιλείας για πολλούς.²⁷⁰ Το αστέρι ως σύμβολο εξουσίας χρησιμοποιήθηκε και από το βασιλιά του Ισραήλ Δαβίδ²⁷¹. Σύμφωνα με την παράδοση, ο Δαβίδ κατά τη μάχη του εναντίον του Γολιάθ κρατούσε μία ασπίδα σε σχήμα εξάγραμμου αστεριού. Αργότερα οι στρατιώτες του Ισραήλ έφεραν το σύμβολο του βασιλιά τους επάνω στις ασπίδες τους, δηλαδή το εξάγραμμα, χάρη στη βοήθεια του οποίου, αφού είχε αποτροπαϊκό χαρακτήρα, κατόρθωσαν να κατατροπώσουν τους εχθρούς του Ισραήλ.²⁷² Τα δύο δέλτα που δημιουργούν το αστέρι πιθανόν να προέρχονται από το αρχικό του ονόματος του προφητάνακτα Δαβίδ από τον οποίο κατάγεται ο Ιησούς. Επομένως, το σύμβολο του αστεριού χρησιμοποιείται, ώστε να δηλωθεί η βασιλική καταγωγή του Χριστού.

²⁶⁹Βούρδα 2015, 33.

²⁷⁰Βλ. αστέρι της Βεργίνας, άστρο του Δαβίδ κ.α.

²⁷¹Γαλίτης 1964, βλ. λήμμα Δαβίδ στο *RBK 1966, 1145-1161*.

²⁷²Scholem 2007, 243.

Στην Παλαιά Διαθήκη και στα ιουδαϊκά κείμενα, ο Μεσσίας περιγράφεται μεταφορικά ως αστέρι²⁷³. Στην Καινή Διαθήκη, η λέξη αστέρας αναφέρεται περίπου 24 φορές.²⁷⁴ Συνολικά απαντά έξι φορές συνολικά στα ευαγγέλια, πέντε στο κατά Ματθαίον και μία στο κατά Μάρκον²⁷⁵. Στη διήγηση του ευαγγελιστή Ματθαίου²⁷⁶ αναφορά στο αστέρι γίνεται στην περιγραφή της γέννησης του Χριστού²⁷⁷, όπου το αστέρι αναφέρεται ως ο οδηγός των μάγων²⁷⁸, που αναγγέλλει τη γέννηση του Ιησού. Με αυτόν τον τρόπο, ο ευαγγελιστής θέλει να τονίσει ότι ο Ιησούς είναι ο αναμενόμενος Μεσσίας. Επίσης, ακόμη μια αναφορά στο αστέρι γίνεται στο κείμενο της Αποκάλυψης,²⁷⁹ όπου ο Χριστός αυτοχαρακτηρίζεται ως αστέρι.

Η εκτενής ανάλυση για το αστέρι έγινε με σκοπό να φανεί η χρήση του ίδιου του αστεριού ως συμβόλου στο συγκεκριμένο ψηφιδωτό. Το αστέρι βρίσκεται στο κέντρο του ψηφιδωτού πίνακα και πολύ κοντά στο χώρο του Ιερού, γεγονός που δεν μπορεί να θεωρηθεί καθόλου τυχαίο. Σύμφωνα με τις παραπάνω ερμηνείες των κειμένων το αστέρι στο συγκεκριμένο μνημείο λειτουργεί ως σύμβολο του Χριστού. Το αστέρι αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα σύμβολα, που εικονίζονται εντός του μνημείου και εμπεριέχει αρκετές και διαφορετικές ερμηνείες, με κυριότερη τη χρήση του ως συμβόλου, μια προεικόνιση του ίδιου του Χριστού, ο οποίος ως ένα ιερό πρόσωπο δεν θα μπορούσε να απεικονιστεί σε ένα δάπεδο, που ο πιστός πατά.

²⁷³Αρ. 24,17: δείξω αὐτῶ, καὶ οὐχὶ νῦν· μακαρίζω, καὶ οὐκ ἐγγίξει· ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, ἀναστήσεται ἄνθρωπος ἐξ Ἰσραὴλ καὶ θραύσει τοὺς ἀρχηγούς Μωάβ καὶ προνομεύσει πάντας υἱούς Σηθ.

²⁷⁴Βούρδα 2015, 23.

²⁷⁵Βούρδα 2015, 23 -25.

²⁷⁶Ματθ. 2,9-11 : οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως ἐπορεύθησαν· καὶ ἰδοὺ ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ προῆγεν αὐτούς, ἕως ἐλθὼν ἔστη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον· ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα, καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν εἶδον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ, καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῶ, καὶ ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν προσήνεγκαν αὐτῶ δῶρα, χρυσὸν καὶ λίβανον καὶ σμύρναν·

²⁷⁷Μόνο στη διήγηση του ευαγγελιστή Ματθαίου γίνεται αναφορά στο αστέρι των μάγων.

²⁷⁸Πλακίδης 1963, 414-415.

²⁷⁹Αποκ. 22,16: Ἐγὼ Ἰησοῦς ἔπεμψα τὸν ἄγγελόν μου μαρτυρῆσαι ὑμῖν ταῦτα ἐπὶ ταῖς ἐκκλησίαις. ἐγὼ εἰμι ἡ ρίζα καὶ τὸ γένος Δαυὶδ, ὁ ἀστὴρ ὁ λαμπρὸς ὁ πρωϊνός.

Η ύπαρξη των δύο ξεχωριστών τριγώνων-δέλτα είναι εμφανής, αφού ξεχωρίζουν χρωματικά, το ένα απεικονίζεται κόκκινο και το άλλο γαλάζιο. Η απεικόνιση του αστεριού με τη συγκεκριμένη μορφή προκαλεί το ενδιαφέρον, καθότι δεν συναντάται ίδιο σε άλλα ψηφιδωτά δάπεδα της Κύπρου, που έχουν αποκαλυφθεί μέχρι σήμερα.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι εξάγραμμα, πανομοιότυπο με το αστέρι του Δαβίδ στο Ακρωτήρι, συναντάται σε πρωϊμότερο ψηφιδωτό δάπεδο της οικίας του Διονύσου στην Πάφο και χρονολογείται στη ρωμαϊκή περίοδο (τέλος 2^{ου} αρχές 3^{ου} αι.) (Εικ. 49).²⁸⁰ Βέβαια, στη συγκεκριμένη παράσταση το αστέρι αποτελεί παραπληρωματικό και όχι κεντρικό στοιχείο στη σύνθεση²⁸¹.

Επίσης, σε πρωϊμότερο παράδειγμα το εξάγραμμα συναντάται σε επαναλαμβανόμενο μοτίβο σε ψηφιδωτό, στην παλαιοχριστιανική βασιλική των Σόλων (4^{ος} αι.)²⁸²(Εικ. 50). Διαφορετικά σχηματοποιημένο αναπαρίσταται στο δάπεδο της βασιλικής της Καμπανόπετρας στη Σαλαμίνα (6^{ος} αι.) (Εικ. 51)²⁸³ και στο δάπεδο (opus sectile) του Αγίου Φίλωνα στην Καρπασία (5^{ος} αι.).²⁸⁴ (Εικ. 52)

Το εξάγραμμα συναντάται και σε μεταγενέστερες εποχές στο νησί, ιδιαιτέρως κατά το Μεσαίωνα, κυρίως στην αρχιτεκτονική και όχι σε δάπεδα. Συναντάται ως μεμονωμένο κόσμημα σε επεξεργασμένους λίθους, όπως για παράδειγμα στο ναό της Φανερωμένης στη Λευκωσία²⁸⁵, σε μαρμάρινο θραύσμα που βρίσκεται στο μεσαιωνικό κάστρο της Λεμεσού²⁸⁶ κ.α.

²⁸⁰Morroni 2017, εικ.7.100.

²⁸¹Χαραλάμπους 2012, 373, εικ. 53. Morroni 2017, εικ.7.100.

²⁸²Stanley Neal 2000, σποραδικά.

²⁸³Morroni 2017, εικ.7.101.

²⁸⁴Στο ίδιο, 2017, εικ.7.102.

²⁸⁵Στο ίδιο, 2017, εικ.7.98.

²⁸⁶Στο ίδιο, 2017, εικ.7.105.

Μνημείο	Σημείο που βρίσκεται το ψηφιδωτό	Μορφή ψηφιδωτού
Ακρωτήρι Λεμεσού – Μαρτύριο Α΄	Βόρειο σκέλος-κεντρικό κλίτος νότιος τάπητας	Τάπητας
Σόλοι- Παλαιοχριστιανική Βασιλική	Νότια του κεντρικού ναού	Τάπητας

Πίνακας με τετράγωνα πλαίσια

Η απεικόνιση θεμάτων μέσα σε τετράγωνα πλαίσια συναντάται μόνο σε τρία μνημεία, στο Μαρτύριο Α΄ στο Ακρωτήρι, στη παλαιοχριστιανική βασιλική του Αγίου Ηρακλείδιου στην Ταμασσό και στο ναό της Αγίας Τριάδας στη Γιαλούσα. Τα δύο μνημεία προηγούνται χρονολογικά του Μαρτυρίου Α΄ (τέλος 5^{ου}-αρχές 6^{ου} αι.), εντούτοις κοινά κοσμήματα αποτελούν ο σταυρός και ο κόμβος του Σολομώντος με τον Άγιο Ηρακλείδιο, ενώ στα μνημεία Ακρωτηρίου και Αγίας Τριάδας κοινό στοιχείο αποτελεί το ρόδι.

Το θέμα του σταυρού απεικονίζεται στην πρώτη σειρά. Γενικότερα η απεικόνιση του σταυρού απαντά στην παλαιοχριστιανική τέχνη σε πολλές εικονιστικές παραστάσεις, άλλοτε σε

συνδυασμό με φυτικά και γεωμετρικά κοσμήματα και άλλοτε ως μεμονωμένο στοιχείο. Ήδη από τα πρώτα χρόνια εμφάνισης της νέας θρησκείας, ο σταυρός ως έννοια και σύμβολο αποκτά ευρύτατη διάδοση στην τέχνη. Η προϊστορία του σταυρού ανιχνεύεται μέσα από τα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης, στα οποία γίνονται αρκετές αναφορές σε προεικονίσεις του. Κάποια από τα παραδείγματα είναι τα εξής: ο σταυρός προεικονίζεται ως το δένδρο της γνώσης του παραδείσου, από το οποίο οι πρωτόπλαστοι δεν έπρεπε να φάνε. Επίσης, ως προεικόνιση του σταυρού μπορεί να θεωρηθεί και η ράβδος του Μωυσή, με την οποία διάνοιξε την Ερυθρά θάλασσα που διέσχισαν οι Ισραηλίτες, αλλά και με την οποία ο Μωυσής κτύπησε το βράχο για να τρέξει νερό και η οποία, επίσης, είναι αυτή που γλυκαίνει τους ποταμούς Μερρά.

Για το σταυρό γίνεται αναφορά σε εκκλησιαστικά κείμενα, πιο συγκεκριμένα στον Ευσέβιο Παμφίλου (Καισαρείας). Στο κείμενο του Ευσεβίου αναφέρεται ότι την παραμονή της μάχης στην Μουλβία γέφυρα ο μέγας Κωνσταντίνος οραματίστηκε σταυρό με την επιγραφή «έν τούτω νίκα» και το Χριστό, ο οποίος τον παρότρυνε να τοποθετήσει το σύμβολο του σταυρού επάνω σε όλα τα λάβαρα και τις ασπίδες των στρατιωτών του. Έτσι ο σταυρός υπήρξε το μέσον, με το οποίο ο Μέγας Κωνσταντίνος νίκησε τον Μαξέντιο.

Ήδη από τον 1ο μ.Χ. αιώνα, ο απόστολος Παύλος και οι πατέρες της Ανατολής θεωρούν τον σταυρό ως το σύμβολο του Χριστιανισμού και αναγνωρίζουν σε αυτό μια υπερφυσική ιδιότητα. Οι απόψεις αυτές συνεχίζουν να διαδίδονται στους επόμενους αιώνες, ενώ στα μέσα του 4ου αιώνα, με την εύρεση του σταυρού από την Αγία Ελένη, η λατρεία του ιερού αυτού συμβόλου παύει να είναι αφηρημένη και συγκεκριμενοποιείται. Ο σταυρός λατρεύεται πλέον ως κειμήλιο και γίνεται η απτή απόδειξη της θυσίας του Θεανθρώπου.

Από τον 4ο αιώνα και μετά ο σταυρός διαδόθηκε ευρύτατα στο χριστιανικό κόσμο. Συναντάται σε νομίσματα, έργα μικροτεχνίας, όπως σε ευλογίες, ενδύματα κληρικών και αυτοκρατόρων, σε εικόνες, χειρόγραφα, τοιχογραφίες, ψηφιδωτά, στην αρχιτεκτονική και κυρίως στη διακόσμηση ναών και δημοσίων κτηρίων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα λουτρά στην οικία του Ευστολίου στο Κούριο, τα οποία ο Ευστόλιος ανακαίνισε μετά τον καταστροφικό σεισμό των μέσων του 4ου αιώνα. Σώζεται ψηφιδωτή επιγραφή στην οποία ο αρχιτέκτονας στερεώνει το οικοδόμημα στο πολυθρύλητο και ευλογημένο σύμβολο του Χριστού, δηλαδή στο σταυρό, και όχι σε λίθους σε στερεές σιδηροσυνδέσεις, σε χαλκό ή διαμάντια. **(Εικ. 57)**

Η λατρεία του σταυρού ήταν ήδη διαδεδομένη πριν από τους εικονομαχικούς χρόνους, εντούτοις γίνεται εντονότερη κατά την Εικονομαχία, με το διάταγμα του αυτοκράτορα Λέοντα Ίσαυρου το 742, ο οποίος απαγόρευσε τη λατρεία των εικόνων και έτσι οι εικόνες αντικαταστάθηκαν από ανεικονικά στοιχεία, όπως ο σταυρός, τα άνθη, τα πτηνά κ.ά. Με τη λήξη της εικονομαχικής έριδας η απεικόνιση του σταυρού υποχωρεί, έχοντας κυρίως συμπληρωματικό ρόλο στις εικονιστικές παραστάσεις, χωρίς όμως να εκλείψει ποτέ .

Ο συμβολικός χαρακτήρας τού σταυρού εξαρτάται, τόσο από τη θέση του μέσα στο ναό, όσο και από τη σχέση του με τον υπόλοιπο διάκοσμο. Ο σταυρός έχει αποτροπαϊκό ή εσχατολογικά θριαμβευτικό χαρακτήρα. Συγκεκριμένα, η απεικόνιση του σταυρού στο μνημείο που εξετάζεται συνδέεται με τον ευρύτερο χαρακτήρα του μνημείου και κατέχει κυρίως εσχατολογική θριαμβευτική έννοια και αυτό τεκμηριώνεται από την απεικόνιση του σε ναό που έχει ταφική λειτουργία. Γίνεται σαφές λοιπόν ότι είναι το σύμβολο του Θείου Πάθους, της Σταύρωσης και κατ' επέκταση της Ανάστασης, της σωτηρίας και της ελπίδας για την αιώνια ζωή. Θεωρείται σύμβολο της νίκης του Χριστού επί του θανάτου, επομένως ο σταυρός από ένα όργανο του θανάτου μετατρέπεται, μέσω της θυσίας του Χριστού, σε ένα μέσο λύτρωσης και ελπίδας, τόσο των τεθνεώτων, όσο και των ζώντων πιστών.

Ο σταυρός ως θέμα αποτελεί το σημαντικότερο χριστιανικό σύμβολο στη βυζαντινή νεκρική εικονογραφία, καθότι είναι το όργανο-μέσο πάταξης του θανάτου και ως εκ τούτου θεωρείται, αν όχι το σημαντικότερο, ένα από τα σημαντικότερα σύμβολα της χριστιανικής πίστης. Η σημασία του σταυρού δεν εκφράζεται μόνο μέσα από την τέχνη αλλά και μέσα από τα γραπτά κείμενα των εκκλησιαστικών πατέρων, οι οποίοι περιγράφουν το σταυρό ως εξής: «αλεξιτήριο των κακών» , «κόσμημα των αγγέλων» .

Ενδιαφέρον αποτελεί το γεγονός ότι εντός του Μαρτυρίου Α' η αναπαράσταση του θέματος συναντάται σε διαφορετικά σημεία του ναού, άλλοτε με την κανονική του μορφή, όπως για παράδειγμα στο κεντρικό κλίτος, όπου βρίσκεται το συγκεκριμένο ψηφιδωτό, και άλλοτε με τη μορφή του κόμβου του Σολομώντος ή του αγκυλωτού σταυρού. Παρόλο που ο σταυρός είναι ένα σημαντικό χριστιανικό σύμβολο, αυτό δεν εμποδίζει τους ψηφοθέτες να το απεικονίσουν στο δάπεδο του ναού, καθότι εμπεριέχεται στο ευρύτερο διακοσμητικό θεματολόγιο, που αναπτύσσεται κατά τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους.

Στη δεύτερη σειρά στο νότιο πλαίσιο απεικονίζονται πιθανόν μελιτζάνες ή κολοκύθια. Η απεικόνισή τους δεν ξενίζει, καθότι καρποί και λαχανικά υπήρχαν ήδη στην τέχνη της ύστερης αρχαιότητας.²⁸⁷ Σύμφωνα με την ανασκαφέα Δρ. Προκοπίου, στο νότιο πλαίσιο παριστάνεται κολοκύθα, η οποία παραπέμπει σε ένα αγαπητό θέμα για το χριστιανικό κόσμο, στη βιβλική ιστορία του προφήτη Ιωνά,²⁸⁸ μέσα από την οποία εκφράζεται η συγχώρεση και η ευσπλαχνία του κόσμου της Νινευή προς το Θεό αλλά και η μετάνοια του ίδιου του προφήτη Ιωνά.

Σε άλλα ψηφιδωτά του νησιού δεν συναντάται η απεικόνιση κολοκύθας ή μελιτζάνας, ενώ παλαιότερη παράσταση με κολοκύθες συναντάται σε τοιχογραφία του τάφου υπ' αριθμόν 8 στην οδό Αγίου Νέστωρος στη Θεσσαλονίκη, η οποία χρονολογείται στο β' μισό του 3ου αι.

Στην περιοχή της Αφρικής²⁸⁹ η απεικόνιση κολοκυθιών και άλλων λαχανικών σε ψηφιδωτά είναι ήδη γνωστή από τους ρωμαϊκούς χρόνους, ωστόσο τέτοιες απεικονίσεις δεν λείπουν από την περιοχή της Μεσογείου.

Όσον αφορά στο θέμα που απεικονίζεται στο βόρειο πλαίσιο, μια πρώτη ερμηνεία της Δρ. Προκοπίου είναι ότι στο συγκεκριμένο πλαίσιο απεικονίζεται ζεύγος περσικών υποδημάτων (τσαγγιά²⁹⁰), τα οποία παραπέμπουν στην ανησυχία και το φόβο εισβολής των Περσών στη βυζαντινή αυτοκρατορία τον 7^ο αιώνα²⁹¹, αλλά και στις δεήσεις υπέρ ειρηνεύσεως για την αποτροπή της ευρύτερης σύρραξης μεταξύ της Περσικής και της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Κατά την γνώμη μου και το δεύτερο πλαίσιο αναπαριστά κάποιο εδώδιμο φυτό ή ακόμη και μελιτζάνες. Απεικόνιση σανδαλιών υπάρχει στη βασιλική της Αγίας Τριάδας στη Γιαλούσα (τέλη 5ου- αρχές 6ου αι.),²⁹² στοιχείο το οποίο μπορεί να συγκριθεί με το συγκεκριμένο θέμα. Και οι δύο υποθέσεις είναι πιθανές, καθότι το πλαίσιο δεν σώζεται σε καλή κατάσταση και συνεπώς δεν

²⁸⁷Βλ. ρωμαϊκές σαρκοφάγους, ταφικές τοιχογραφίες κλπ.

²⁸⁸Ιων. 4, 6-7: *καὶ προσέταξε Κύριος ὁ Θεὸς κολοκύνθη, καὶ ἀνέβη ὑπὲρ κεφαλῆς τοῦ Ἰωνᾶ τοῦ εἶναι σκιὰν ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τοῦ σκιάζειν αὐτῷ ἀπὸ τῶν κακῶν αὐτοῦ. καὶ ἔχρησεν Ἰωνᾶς ἐπὶ τῇ κολοκύνθῃ χαρὰν μεγάλην. καὶ προσέταξεν ὁ Θεὸς σκόληκι ἐωθινῇ τῇ ἐπαύριον, καὶ ἐπάταξε τὴν κολοκύνθην, καὶ ἀπέξηράνηθη.*

²⁸⁹Gozlan 1990, 87-88.

²⁹⁰Η λέξη τσαγγιά προέρχεται από τη περσική λέξη zanca.

²⁹¹Procopriou 2014, 79.

²⁹²Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, πίν. 136β. Michaelides 1992, 80, εικ. 44b.

έχουμε ξεκάθαρη εικόνα. Η απεικόνιση ζεύγους σανδαλιών απαντά και σε ψηφιδωτό της Αντιόχειας. Ενδεικτικά αναφέρεται ένα δωμάτιο, στο οποίο υπάρχει ψηφιδωτό με απεικόνιση σανδαλιών²⁹³, με το οποίο επίσης μπορεί να γίνει σύγκριση.

Η απεικόνιση των καρπών ως θέμα εμφανίζεται στους ελληνοιστικούς χρόνους, καθώς οι καλλιτέχνες στρέφονται στην απεικόνιση του φυσικού περιβάλλοντος²⁹⁴. Ανθοπλόκαμοι και καρποί αναπαρίστανται στη νεκρική ζωγραφική της Ελληνοιστικής, Ρωμαϊκής και Πρωτοχριστιανικής περιόδου, όπου αποκτούν ξεχωριστό ερμηνευτικό υπόβαθρο.²⁹⁵ Όπως προαναφέρθηκε, οι καρποί παραπέμπουν στα αγαθά του παραδείσου. Στην περίπτωση του ροδιού εμπεριέχεται επιπλέον συμβολισμός, καθότι, λόγω του μεγάλου αριθμού των σπόρων του, υπαινίσσεται την ευφορία και τον πλούτο των πνευματικών αγαθών που ο πιστός απολαμβάνει στον παράδεισο.²⁹⁶ Η απεικόνιση καρπών ως συμπληρωματικών στοιχείων της σύνθεσης συναντώνται και σε άλλα ψηφιδωτά του νησιού, όπως στην παλαιοχριστιανική βασιλική της Τύμπου (τέλη 5^{ου} αρχές 6^{ου} αι.), στη βασιλική του Αγίου Γεωργίου στην Πέγεια (αρχές 6^{ου} αι.), στην επισκοπική βασιλική της Χρυσοπολίτισσας στη Πάφο (τέλη 4^{ου} – αρχές 6^{ου} αι.), στη βασιλική της Αγίας Τριάδας στη Γιαλούσα τέλη (5^{ου} αρχές 6^{ου} αι.).²⁹⁷ Να σημειωθεί ότι εκτός του νησιού ενδιαφέρον αποτελεί το ψηφιδωτό που βρίσκεται στην Αντιόχεια, που ονομάστηκε ως το δωμάτιο της γης και των καρπών, καθώς απεικονίζεται η προσωποποίηση της καρποφόρου γης²⁹⁸.

Στην τρίτη σειρά απεικονίζονται και στα δύο πλαίσια κόμβοι του Σολομώντα, οι οποίοι παραπέμπουν στο σταυρό, για τον οποίο έγινε εκτενέστατη αναφορά παραπάνω.

Στην τέταρτη σειρά και στα δύο τετράγωνα απεικονίζονται καρποί. Η απεικόνιση των καρπών ως θέμα εμφανίζεται στους ελληνοιστικούς χρόνους, καθότι οι καλλιτέχνες στρέφονται

²⁹³ Campbell 1988, 11, πίν. 36.

²⁹⁴ Μαρκή 2005, 85.

²⁹⁵ Βλ. τάφους Θεσσαλονίκης. Βλ. Παζαράς 1981, 373-379. Μαρκή 2000, σποραδικά.

²⁹⁶ Μαρκή 2005, 87.

²⁹⁷ Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, πίν. 136 β. Michaelides 2018, 235, εικ. 19.

²⁹⁸ Levi 1947, 263-269. Campbell 1989, πίν. CXXXII.

στην απεικόνιση του φυσικού περιβάλλοντος.²⁹⁹ Ανθοπλόκαμοι και καρποί αναπαρίστανται στη νεκρική ζωγραφική της Ελληνιστικής, Ρωμαϊκής και Πρωτοχριστιανικής περιόδου, όπου αποκτούν ξεχωριστό ερμηνευτικό υπόβαθρο.³⁰⁰ Όπως προαναφέρθηκε, οι καρποί παραπέμπουν στα αγαθά του παραδείσου. Στην περίπτωση του ροδιού, εμπεριέχεται επιπλέον συμβολισμός, καθότι λόγω του μεγάλου αριθμού των σπόρων του, υπαινίσσεται την ευφορία και τον πλούτο των πνευματικών αγαθών, τα οποία ο πιστός απολαμβάνει στον παράδεισο.³⁰¹ Η απεικόνιση καρπών ως συμπληρωματικών στοιχείων της σύνθεσης συναντάται και σε άλλα ψηφιδωτά του νησιού, όπως στην παλαιοχριστιανική βασιλική της Τύμπου (τέλη 5^{ου} αρχές 6^{ου} αι.), στη βασιλική του Αγίου Γεωργίου στη Πέγεια (αρχές 6^{ου} αι.), στην επισκοπική βασιλική της Χρυσοπολίτισσας στην Πάφο (τέλη 4^{ου} –αρχές 6^{ου} αι.), στην βασιλική της Αγίας Τριάδας στη Γιαλούσα τέλη (5^{ου} αρχές 6^{ου} αι.).³⁰²

Στην τελευταία σειρά, στο νότιο τετράγωνο, το οποίο σώζεται αποσπασματικά φαίνεται να αναπαρίσταται άνθος, πιθανόν ηλίανθος ή ακόμη και ο ήλιος. Η λατρεία του ήλιου στην αρχαιότητα είναι γνωστή σε αρκετούς πολιτισμούς, όπως οι Αιγύπτιοι, Έλληνες, Ρωμαίοι κ.ά. Επομένως στο Χριστιανισμό ο ήλιος αποκτά διαφορετικό θεολογικό υπόβαθρο και ερμηνεύεται διαφορετικά μέσα από ψαλμούς και λειτουργικά κείμενα. Ως σύμβολο, ο ήλιος παραπέμπει στο Χριστό, ο οποίος είναι το φως του κόσμου, δηλώνοντας ταυτόχρονα και τη βασιλική ιδιότητα του Χριστού ως βασιλέα των ουρανών³⁰³.

Τέλος, στο βόρειο τετράγωνο πιθανόν να απεικονίζεται δέντρο, το οποίο παραπέμπει στο δέντρο της γνώσης, από το οποίο οι Πρωτόπλαστοι θέλησαν μιν να αποκτήσουν, αλλά χωρίς τον ίδιον τον Θεό. Μέσα από τα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης,³⁰⁴ το δένδρο αποτελεί προεικόνιση

²⁹⁹Μαρκή 2005, 85.

³⁰⁰Βλ. τάφους Θεσσαλονίκης. Βλ. Παζαράς 1981, 373-379. Μαρκή 2000, σποραδικά.

³⁰¹Μαρκή 2005, 87.

³⁰²Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, πίν. 136 β. Michaelides 2018, 235, εικ.19.

³⁰³ Ιω. 8, 12: *Πάλιν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησε λέγων· ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ μὴ περιπατήσει ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἔξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς.*

³⁰⁴Γέν.2, 9: *καὶ ἐξάνετειλεν ὁ Θεὸς ἔτι ἐκ τῆς γῆς πᾶν ξύλον ὠραῖον εἰς ὄρασιν καὶ καλὸν εἰς βρῶσιν καὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου καὶ τὸ ξύλον τοῦ εἰδέναι γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ.*

του σταυρού, πάνω στον οποίο σταυρώθηκε ο Χριστός, προσφέροντας με τη θυσία Του την αιώνια ζωή.³⁰⁵ Ως δέντρο της ζωής ο Χριστός χαρακτηρίζεται από τον υμνογράφο Ρωμανό Μελωδό τον 6^ο αι., ο οποίος στο Κοντάκιον των Χριστουγέννων αναφέρει:

«Τὴν Ἐδὲμ Βηθλεὲμ ἤνοιξε, δεῦτε ἴδωμεν· τὴν τρυφὴν ἐν κρυφῇ ἠΰραμεν, δεῦτε λάβωμεν τὰ τοῦ παραδείσου ἐντὸς τοῦ σπηλαίου· ἐκεῖ ἐφάνη ρίζα ἀπότιστος βλαστάνουσα ἄφεςιν, ἐκεῖ ἠύρέθη φρέαρ ἀνόρυκτον, οὗ πιεῖν Δαυὶδ πρὶν ἐπεθύμησεν.»³⁰⁶

Η απεικόνιση των θεμάτων που εξετάστηκαν δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός στο συγκεκριμένο μνημείο, καθότι πρόκειται για μνημείο, που πιθανότατα προοριζόταν για ταφική χρήση. Όλα τα εξεταζόμενα στοιχεία φανερώνουν τη χρήση ενός θεματολογίου, στο οποίο είναι σαφής η επίδραση της αρχαιότητας, προσαρμοσμένης όμως στα χριστιανικά σημαινόμενα.

Η απεικόνιση των παραπάνω θεμάτων, του σταυρού, του δέντρου, των καρπών και του ηλίου αντανakλά τον εσχατολογικό χαρακτήρα του ίδιου του μνημείου. Όλα τα στοιχεία που απεικονίζονται, τόσο στο συγκεκριμένο τάπητα, αλλά και σε άλλα σημεία του ναού, παραπέμπουν στο Χριστό, στον παράδεισο και στη μετά θάνατον αιώνια ζωή, αλλά και στη Θεία Ευχαριστία, καθώς τα παραπάνω (καρποί) προσφέρονται για να ευλογηθούν κατά την τέλεση της Θείας Ευχαριστίας.

Όλα τα στοιχεία (καρποί, πτηνά, σταυρός) αντλούνται από τα κείμενα της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης. Οι καρποί και τα δέντρα, η λατρεία του ήλιου, καθώς επίσης και το στοιχείο του σταυρού προϋπήρχαν στην τέχνη της αρχαιότητας, είχαν όμως διαφορετική ερμηνευτική προσέγγιση. Σε ρωμαϊκές σαρκοφάγους απεικονίζονταν καρποί, άνθη και δέντρα, τα οποία όμως συνέθεταν ένα θεματολόγιο επηρεασμένο από τα κείμενα της εποχής, όπως του ποιητή Οράτιου και του Βιργιλίου³⁰⁷. Όλα αυτά τα στοιχεία από την τέχνη της αρχαιότητας πέρασαν στο θεματολόγιο της Χριστιανικής τέχνης και μαζί και με κάποια εντελώς νέα, εξέφρασαν ένα εντελώς νέο ιδεολογικό περιεχόμενο, νόημα και συμβολική ερμηνευτική προσέγγιση, που αντανakλάται

³⁰⁵Καλοκύρης 2001, 41, 72.

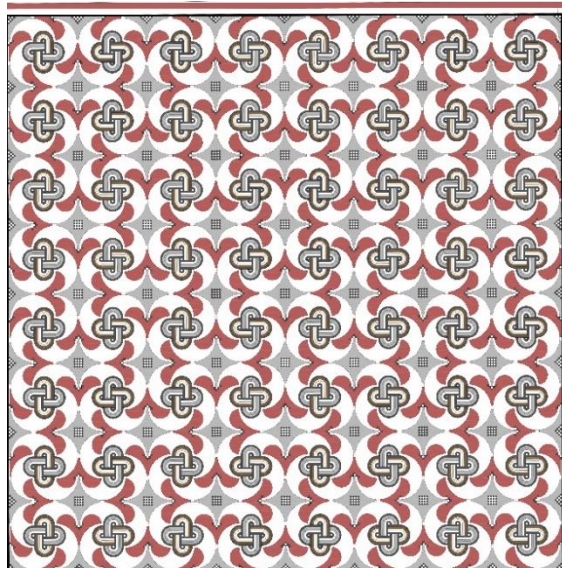
³⁰⁶ Ρωμανού Μελωδοῦ, Ὕμνοι, Ἀπόδοση στὰ νέα ἑλληνικὰ Ἄρχιμ. Ἀνανία Κουστένη, Τόμος 2ος, Β΄ ἔκδοση, Ἐκδόσεις Χ. Μπούρα, Ἀθήνα, σελ. 32 -51. Καλοκύρης 2001, 80.

³⁰⁷Μαρκή 2005, 85.

και εκφράζει τη νέα πίστη, όπως αυτή επεξηγείται και αναλύεται στα λειτουργικά και πατερικά ερμηνευτικά κείμενα.

Μνημείο	Σημείο που βρίσκεται το ψηφιδωτό	Μορφή ψηφιδωτού
Ακρωτήρι Λεμεσού – Μαρτύριο Α	Κεντρικό κλίτος-σολέας Μυτατωρίου	Τάπητας
Ταμασσός- Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Ηρακλειδίου ³⁰⁸	Κτήριο νότια	Τάπητας
Γιαλούσα- Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίας Τριάδας ³⁰⁹	Βόρειο κλίτος	Τάπητας

Κόμβοι του Σολομώντα με φόντο συστρεφόμενους και καρδιόσχημους πέλτες.

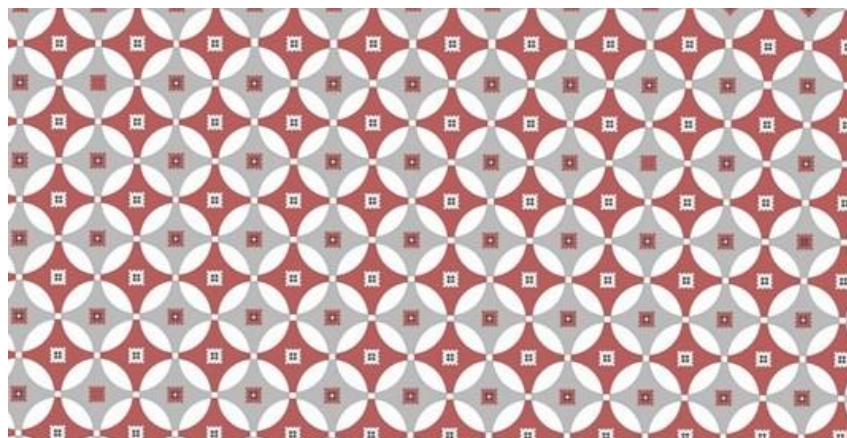

³⁰⁸ Michaelides 1988, 86. Χαραλάμπους 2012, 239, 404 εικ.136.

³⁰⁹ Στο ίδιο, 1988, 89. Πελεκανίδης-Ατζακά 1988, πίν. 136 β. Michaelides 2018, 235 εικ.19.

Μνημείο	Σημείο που βρίσκεται το ψηφιδωτό	Μορφή ψηφιδωτού
Ακρωτήρι Λεμεσού- Μαρτύριο Α	Κεντρικό κλίτος (2)	Τάπητας
Σόλοι- Βασιλική ³¹⁰	Νότια του ναού	Τάπητας

Επαναλαμβανόμενοι κύκλοι

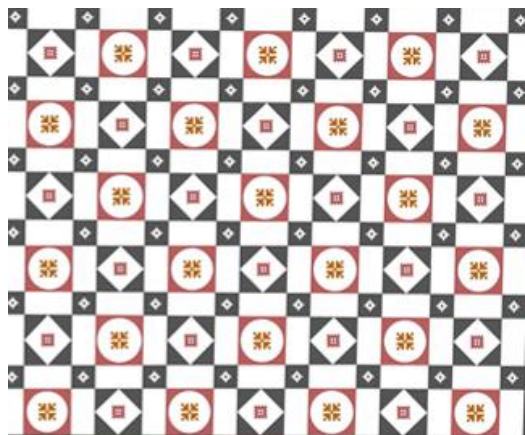
Το μοτίβο των επαναλαμβανόμενων κύκλων συναντάται σε ένα ψηφιδωτό τάπητα εντός του ναού. Το συγκεκριμένο μοτίβο συναντάται εντός του κυπριακού χώρου στα μνημεία που αναφέρονται στον πιο κάτω πίνακα αλλά και εντός του ελλαδικού χώρου. Ενδεικτικά αναφέρονται η βασιλική της Επιδαύρου (δυτικό διάχωρο), στον εξωνάρθηκα της βασιλικής στις Κεγχρέες κ.α. Οι συμπλεκόμενοι κύκλοι αποτελούν ευρύτερα γνωστό μοτίβο, ωστόσο αυτό που αλλάζει είναι τα ποικίλα συμπληρωματικά διακοσμητικά στοιχεία που προκύπτουν στις ενδιάμεσες επιφάνειες που δημιουργούνται με τη σύνδεση των κύκλων³¹¹.

³¹⁰Παπαγεωργίου 1964, 15. Michaelides 1988, 87. Χαραλάμπους 2012, 234-239.

³¹¹Στο ίδιο 1988, 155. Ασημακοπούλου- Ατζακά 1998, 368.

Μνημείο	Σημείο που βρίσκεται το ψηφιδωτό	Μορφή ψηφιδωτού
Ακρωτήρι Λεμεσού - Μαρτύριο	Νότιο κλίτος	Τάπητας
Κούριο- Οικία Ευστολίου ³¹²	<ul style="list-style-type: none"> • Προθάλαμος εισόδου • Δυτική στοά • Κτίσις 	<ul style="list-style-type: none"> • Πλαίσιο κεντρικού πίνακα • Τάπητας • Πλαίσιο
Γιαλούσα- Παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίας Τριάδας ³¹³	Νάρθηκας	Τάπητας
Πέγεια- Βασιλική Α' Αγίου Γεωργίου ³¹⁴	Αίθριο	Πλαίσιο

Ζατρίκιο

³¹²Χαραλάμπους 2012, 506, εικ.67.

³¹³Στο ίδιο 2012, 526, εικ.90.

³¹⁴Στο ίδιο 2012, 529, εικ.93.

Μνημείο	Σημείο που βρίσκεται το ψηφιδωτό	Μορφή ψηφιδωτού
Ακρωτήριο Μαρτύριο	Ανατολικό κλίτος-γωνία περιδρομού	Τάπητας
Επισκοπική βασιλική Χρυσοπολίτισσας ³¹⁵	<ul style="list-style-type: none"> • Νότιο εσωτερικό κλίτος • Νότιο εσωτερικό κλίτος 	<ul style="list-style-type: none"> • Τάπητας • Τάπητας
Κούριο- Επισκοπική βασιλική ³¹⁶	Διακονικό Α	Τάπητας

Το μοτίβο του ζατρικίου χρησιμοποιείται συνήθως ως τάπητας. Σχηματίζεται από συνεχόμενα τετράγωνα, τα οποία κοσμούνται με διαφορετικά εναλλασσόμενα στοιχεία. Κάποιες παραλλαγές, που συναντώνται στις παλαιοχριστιανικές βασιλικές του νησιού, είναι η εναλλαγή του κύκλου και του ρόμβου, κύκλου και τετραγώνου, ρόμβου και τετραγώνου, κόμβοι του Σολομώντα και διπλοί ρόμβοι.

3.2 ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η χρονολόγηση του Μαρτυρίου Α', και κατ' επέκταση και των δαπέδων, ανάγεται στο α' μισό του 7^{ου} αι³¹⁷. Κατά την περίοδο αυτή το θεματολόγιο των παλαιοχριστιανικών δαπέδων ακολουθεί τις ίδιες τάσεις που χαρακτηρίζουν τους δύο προηγούμενους αιώνες με πολύ μικρές διαφοροποιήσεις. Χρησιμοποιούνται κυρίως τα γεωμετρικά μοτίβα, χωρίς όμως να απουσιάζουν οι εικονιστικές παραστάσεις ζώων και πτηνών. Επομένως το Μαρτύριο ανήκει στην περίοδο επικράτησης των γεωμετρικών μοτίβων έναντι των εικονιστικών. Τα γεωμετρικά μοτίβα αναπτύσσονται και διασυνδέονται με μία οργανική μεταξύ

³¹⁵Χαραλάμπους 2012, 518, εικ.80.

³¹⁶Στο ίδιο, 2012, 522, εικ. 85.

³¹⁷Procopriou 2014, 194.

τους ενότητα σε τάπητες, μαζί με ποικίλα και πολύμορφα διακοσμητικά μοτίβα, προβάλλοντας μία αρμονική σχέση μεταξύ τους στο τελικό αποτέλεσμα.

Στο εν λόγω μνημείο είναι πολύ πιθανό να έγινε χρήση ανθιβόλων, από τα οποία οι ψηφοθέτες αντλούσαν γεωμετρικές συνθέσεις, και τα οποία κυκλοφορούσαν σε όλη την περιοχή της Μεσογείου.³¹⁸ Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι στο διάκοσμο του Μαρτυρίου συναντώνται γεωμετρικές συνθέσεις, που απαντούν για πρώτη φορά στα μέχρι σήμερα γνωστά δάπεδα της Κύπρου. Ενδεικτικά αναφέρεται το αστέρι του Δαβίδ ως μεμονωμένο θέμα κοντά στο χώρο του Ιερού, όπως επίσης και το θέμα του αγκυλωτού σταυρού, το οποίο συναντάται με τη μορφή τάπητα και όχι ως μεμονωμένο στοιχείο μίας σύνθεσης, όπως συμβαίνει στο ναό του Αγίου Γεωργίου στη Πέγεια.³¹⁹ Η πρωτοτυπία που χαρακτηρίζει κάποιες από τις γεωμετρικές συνθέσεις πιθανότατα αποτελεί προσωπική έμπνευση του ψηφοθέτη ή ακόμη και εισαγωγή νέων ιδεών στην τέχνη του ψηφιδωτού, που ίσως ήταν επηρεασμένες από το ευρύτερο καλλιτεχνικό ρεύμα της Μεσογείου εκείνη την εποχή. Η πρωτοτυπία λοιπόν, που συναντάται σε κάποιες συνθέσεις του Μαρτυρίου, εύλογα μπορεί να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι οι ψηφοθέτες, πέρα από τα ανθίβολα, που πιθανόν είχαν στη διάθεσή τους κατέθεταν στην τελική σύνθεση την ιδιαιτερότητα μίας νέας έμπνευσης και έκφρασης, συνδυασμένης με την προσωπική τους τεχνοτροπία και μεθοδολογία εκτέλεσης, αποτέλεσμα μάλλον μίας επιτυχημένης συνέργειας εμπνευσμένου παραγγελιοδότη και τεχνίτη.

Η πλειοψηφία των πετρωμάτων που χρησιμοποιήθηκαν προέρχονται από τοπικά πετρώματα, γεγονός που απέδειξαν οι ορυκτολογικές αναλύσεις που έγιναν από το συντηρητή του Τμήματος Αρχαιοτήτων Δρ. Ελευθέριο Χαραλάμπους³²⁰.

Συγκεκριμένα, οι ψηφίδες που χρησιμοποιήθηκαν έχουν διάσταση ενός εκατοστού και η τεχνική που χρησιμοποιήθηκε είναι κυρίως opus Tessellatum³²¹ και Opus Signitum³²². Τα χρώματα

³¹⁸ Ασημακοπούλου-Ατζακά 2003, 148. Ασημακοπούλου-Ατζακά 2011, 80-81.

³¹⁹ Michaelides 1992, 104.

³²⁰ Χαραλάμπους 2012, 112.

³²¹ Ασημακοπούλου-Ατζακά 2003, 141-149. Ασημακοπούλου-Ατζακά 2011. Στο ίδιο 2012, 128.

³²² Στο ίδιο, 2012, 128, 319.

που κυριαρχούν στις συνθέσεις του Μαρτυρίου είναι το μαύρο, το λευκό, το κόκκινο, το μπλε, το πράσινο και το κίτρινο, χωρίς να απουσιάζουν βέβαια και κάποιες αποχρώσεις τους. Ο συνδυασμός των χρωμάτων, που κυριαρχεί στις συνθέσεις, δίνει την εντύπωση ενός τεχνικά άρτιου έργου, του οποίου την επιμέλεια είχε ένας καταξιωμένος και έμπειρος τεχνίτης.

Για την εκτέλεση του συγκεκριμένου έργου ήταν αναγκαία η σύσταση ενός οργανωμένου συνεργείου, αφού, όπως γνωρίζουμε, υπήρχαν εργαστήρια- συνεργεία ψηφοθετών.³²³ Επομένως δεν αποκλείεται το γεγονός ύπαρξης ενός ή περισσότερων συνεργείων για την ψηφοθέτηση του μνημείου. Η ψηφοθέτηση δαπέδων σε ναούς αλλά και σε οικίες πιθανόν να έγινε από τοπικά εργαστήρια, αφού το νησί διέθετε αυτάρκεια σε πρώτες ύλες, που χρειαζόνταν για τη κατασκευή ψηφιδωτών. Παρόλα αυτά δεν μπορούμε να προβούμε σε ασφαλή συμπεράσματα σε ό,τι αφορά στα εργαστήρια που ψηφοθέτησαν το Μαρτύριο Α' στη θέση *Καταλύματα*.

Ένα ακόμη σημαντικό και παράλληλα ενδιαφέρον ζήτημα, που προκύπτει μέσα από τη μελέτη του διακόσμου του Μαρτυρίου, είναι κατά πόσον τα ψηφιδωτά δάπεδα είναι επηρεασμένα από τις γειτονικές χώρες της Μεσογειακής λεκάνης. Το μόνο ασφαλές στοιχείο, που μπορεί να ειπωθεί στο παρόν στάδιο της έρευνας, είναι ότι η τεχνική του ψηφιδωτού δαπέδου έχει τις ρίζες της στην ψηφοτεχνία της ελληνιστικής περιόδου και πως όλα τα ψηφιδωτά δάπεδα, που αποκαλύφθηκαν μέχρι σήμερα έως και τον 7^ο αιώνα, μαρτυρούν μία αξιοσημείωτη τεχνογνωσία, η οποία τυγχάνει και ευρείας γεωγραφικής διάδοσης αλλά και εξελισσόμενη συνέχεια.

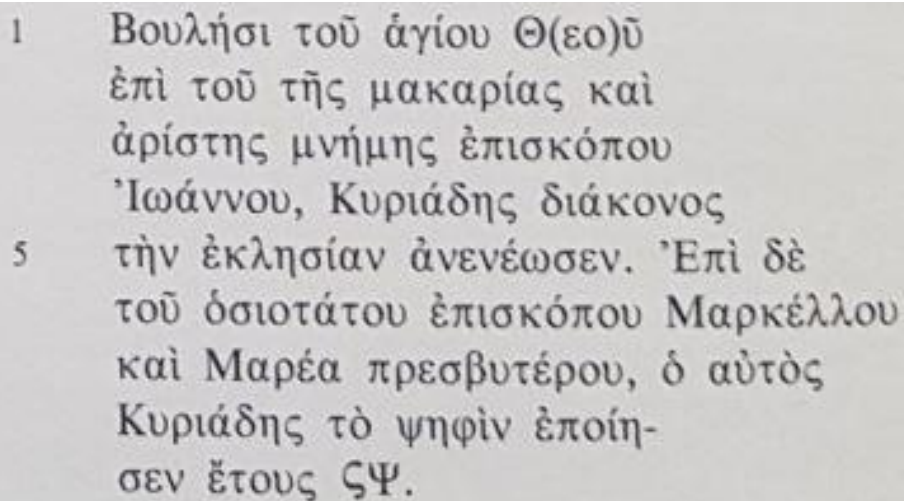
Η Κύπρος αποτελούσε κεντρικό γεωγραφικό σημείο της περιοχής εξάπλωσης, στην οποία αναπτύχθηκε αυτή η καλλιτεχνική παράδοση, και είναι σαφές ότι τα καλλιτεχνικά της εργαστήρια είχαν στη διάθεσή τους ανθίβολα κοινής προέλευσης, που κυκλοφορούσαν κατά την Παλαιοχριστιανική περίοδο σε όλη τη μεσογειακή λεκάνη³²⁴. Τα τετράδια αυτά αποτελούσαν τη βάση της εκπαίδευσης ενός ψηφοθέτη αλλά και πηγή άντλησης μοτίβων και θεμάτων από έμπειρους καλλιτέχνες και τεχνίτες, ή και ολόκληρα εργαστήρια, τα οποία με τη δική τους έμπνευση και δεξιοτεχνία παρήγαγαν πρωτότυπες συνθέσεις, με ποικίλους και πολύμορφους συνδυασμούς μοτίβων, θεμάτων και χρωμάτων, ιδιαίτερης καλλιτεχνικής αξίας.

³²³ Ασημακοπούλου-Ατζακά 1993, 154-155.

³²⁴ Ασημακοπούλου-Ατζακά 2003, 148.

Από παλαιότερη έρευνα έχει διαπιστωθεί ότι τα παλαιοχριστιανικά επιδαπέδια ψηφιδωτά της Κύπρου έχουν μεγάλη συγγένεια και είναι επηρεασμένα από συριακά εργαστήρια της ίδιας εποχής.³²⁵

Αν και δεν είναι αντικείμενο της παρούσας έρευνας η διερεύνηση αυτής της σχέσης με το μνημείο στο Ακρωτήρι, μία σύντομη συγκριτική ανασκόπησή τους επιβεβαιώνει αυτή τη διαπίστωση της συνάφειας με ψηφιδωτά τόσο του Λιβάνου, της Παλαιστίνης, της Συρίας και του Ισραήλ.³²⁶ Πέρα από τα κοινά απλά γεωμετρικά σχήματα (τετράγωνα, ρόμβοι, κλπ), η ομοιότητα είναι εμφανής και σε κάποια άλλα ιδιαίτερα θέματα που απαντούν στο Ακρωτήρι, όπως ο τάπητας υπ' αρ. 3 και 29γ, με το σηρικό τροχό, που απαντά στη Khibert Μουqa κοντά στην Απάμεια της Συρίας, και το οποίο χρονολογείται νωρίτερα, δηλαδή τον 4^ο αιώνα.³²⁷ Το συγκεκριμένο ψηφιδωτό απαντάται σε μορφή πίνακα και στο κέντρο σώζει επιγραφή, όπως και ο πίνακας 29γ στο Ακρωτήρι. Η επιγραφή σώζεται σε πολύ καλή κατάσταση και αναφέρει τους χορηγούς και τον ψηφοθέτη.

1 Βουλήσι τοῦ ἁγίου Θεοῦ
ἐπὶ τοῦ τῆς μακαρίας καὶ
ἀρίστης μνήμης ἐπισκόπου
Ἰωάννου, Κυριάδης διάκονος
5 τὴν ἐκκλησίαν ἀνενέωσεν. Ἐπὶ δὲ
τοῦ ὀσιοτάτου ἐπισκόπου Μαρκέλλου
καὶ Μαρέα πρεσβυτέρου, ὁ αὐτὸς
Κυριάδης τὸ ψηφὶν ἐποίη-
σεν ἔτους ϚΨ.

³²⁵Στο ίδιο, 2003, 154-155.

³²⁶Για τα ψηφιδωτά του Ισραήλ, βλ. Ovadiah 1987, σποραδικά.

³²⁷Donceel Vouite 1988, 159-167.

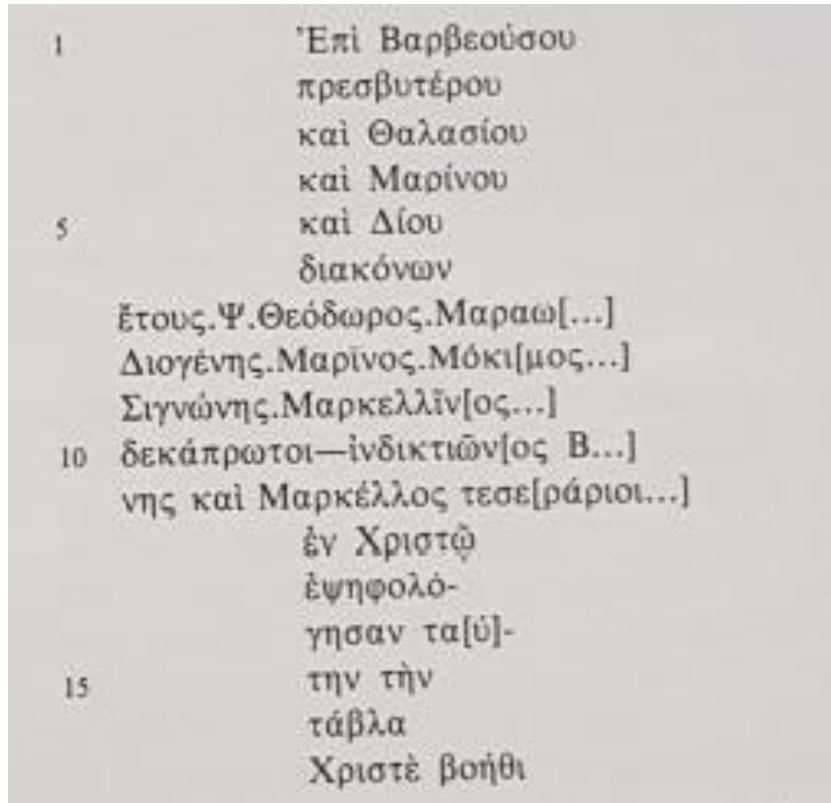
Στα αφιδώματα που δημιουργούνται παρουσιάζονται πτηνά, όπως και στο Μαρτύριο Α΄ στο Ακρωτήρι, ενώ και τα πλαίσια κοσμούνται με αλυσοειδή πλοχμό. Παρά τη μεγάλη χρονολογική απόσταση μεταξύ των δύο ψηφιδωτών, τα κοινά στοιχεία μεταξύ των δύο συνθέσεων επιτρέπουν τη διατύπωση της υπόθεσης για χρήση κοινών προτύπων (πιθανότατα από ανθίβολα), που κυκλοφορούσαν στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου με διάρκεια χρήσης σε όλη την Παλαιοχριστιανική περίοδο έως και τον 7^ο αιώνα.

Στη συνέχεια, το δεύτερο κοινό ψηφιδωτό που συναντάται σε μορφή πίνακα είναι ο τάπητας 4, όπου παρουσιάζεται πλέγμα που μοιάζει σαν γιρλάντα και κοσμείται εσωτερικά με ένσταυρους ρόδακες. Το ίδιο μοτίβο απαντά στη βασιλική el-Kursi³²⁸ στην Παλαιστίνη, η οποία χρονολογείται στον 6^ο αι. Βρίσκεται στον κυρίως ναό υπό μορφή τάπητα, όπως και στο Ακρωτήρι. Στον ίδιο ναό, στο βόρειο και στο νότιο κλίτος, παρουσιάζονται υπό μορφή τάπητα κολοκύθια και πιθανότατα και μελιτζάνες, ρόδια και εσπεριδοειδή και άλλοι καρποί στο βόρειο κλίτος του ναού, γεγονός που υποδηλώνει μία σταθερή προτίμηση στο θεματολόγιο, αλλά και το συμβολικό φορτίο των καρπών στα δάπεδα των λατρευτικών χριστιανικών μνημείων έως και τον 7^ο αιώνα.

Επίσης, η απεικόνιση του εξάκτινου αστεριού αποτελεί ένα από τα κοινά θέματα που συναντώνται στις γειτονικές χώρες. Ενδιαφέρον παράδειγμα αποτελεί η απεικόνιση του αστεριού εντός μεταλλίου, όπως και στο Ακρωτήρι με την ίδια μορφή, δηλαδή δύο δέλτα στη βασιλική Hâs, στο Λίβανο που χρονολογείται στον 4^ο αι. Η συγκεκριμένη βασιλική είναι γνωστή ως «η εκκλησία της επιγραφής»³²⁹, καθώς στον κυρίως ναό, όπου βρίσκεται το ψηφιδωτό, σώζεται επιγραφή στην οποία αναφέρονται τα ονόματα των χορηγών, των ψηφοθετών, καθώς επίσης και το έτος ίδρυσης του ναού.

³²⁸Donceel Voûte 1988, 167.

³²⁹Donceel Voûte 1988, 117-119.

Η απεικόνιση του αστεριού του Δαβίδ συναντάται επίσης στη βασιλική Shilo, η οποία βρίσκεται κοντά στην πόλη της Ιερουσαλήμ και χρονολογείται στον 4^ο αι. αλλά και στη βασιλική στη περιοχή Roglit³³⁰, η οποία χρονολογείται στον 5^ο αι. Βέβαια, η απεικόνιση του αστεριού φαίνεται να συνεχίζει και στον 8^ο αι., καθώς συναντάται στο ναό του μοναστηριού του Αγίου Ευθυμίου στη περιοχή Khan el Ahmar της Παλαιστίνης (β' μισό 8^{ου} αι.)³³¹.

Να σημειωθεί ότι πέρα από τον επιδαπέδιο διάκοσμο, τα αστεροειδή σχήματα, ιδιαίτερα το αστέρι του Δαβίδ, συνεχίζουν να απεικονίζονται μέχρι και την υστεροβυζαντινή περίοδο στη μνημειακή ζωγραφική αλλά και στη γλυπτική³³².

³³⁰Ovadiah 1987, εικ. 110.

³³¹Talgam 2014, 402-403.

³³²Μανωλέσσου, 2011, 133.

Ένα άλλο θέμα που απαντά σε πολλά ψηφιδωτά δάπεδα είναι η παράσταση ζώων εκατέρωθεν ενός αγγείου. Το θέμα συναντάται σε πολλές παραλλαγές, καθότι τα ζώα που απεικονίζονται αλλάζουν. Τη θέση των ελαφιών πολλές φορές καταλαμβάνουν αντιλόπες, ταύροι, παγώνια, κριοί, αμνοί, λεοπαρδάλεις κ.ά. Στην ανατολική μεσόγειο συναντάται συχνά το θέμα άλλοτε στην αψίδα του Ιερού και άλλοτε σε άλλο σημείο του ναού. Ενδεικτικά αναφέρονται η παράσταση ταύρων εκατέρωθεν ενός αγγείου στο κεντρικό κλίτος του Βαπτιστηρίου του Αγίου Ιωάννη στην Oum Hartaïne,³³³ στο ναό του Αγίου Χριστοφόρου στην Qabr Hiram στην περιοχή του Λιβάνου, όπου απεικονίζονται ανθρώπινες μορφές και διάφορα ζώα, όπως λιοντάρια και άρκτοι ανάμεσα στα φύλλα της κληματίδας³³⁴, ψηφιδωτό που θυμίζει το πολυσυζητημένο ψηφιδωτό της Νικόπολης³³⁵.

Η διακόσμηση του Μαρτυρίου Α' επιβεβαιώνει, για μία ακόμα μια φορά, μία γνωστή ήδη διαπίστωση για μία πλούσια κοινή καλλιτεχνική παράδοση ψηφιδωτού επιδαπέδιου διακόσμου στο χώρο της ανατολικής Μεσογείου, με άρτιους τεχνικούς και καλλιτέχνες, οι οποίοι αντλούν από κοινές πηγές ένα πλούσιο θεματολόγιο, το οποίο τροφοδοτεί ενιαία την παραγωγή ψηφιδωτού από τον 4^ο μέχρι και τον 8^ο αιώνα. Χαρακτηρίζονται από ρυθμό, ζωντάνια, συμμετρία, μαθηματική ακρίβεια, ποικιλία και άρτια τεχνική απόδοση. Τα θέματα απεικονίζονται σαφώς επηρεασμένα από την ιδιαίτερη τοπική παράδοση της κάθε περιοχής και της κάθε εποχής.

³³³Donceel Vouite 1988, 192-202.

³³⁴Στο ίδιο, 1988, 413.

³³⁵Γκιολές, 2007, 50-59.

3.3 ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ

Ένα σημαντικό στοιχείο για την ιστορία και την κατανόηση ενός μνημείου αποτελεί βέβαια η χρονολόγηση του. Για το συγκεκριμένο Μαρτύριο στα *Καταλύματα των Πλακωτών*, δεν γίνεται καμία αναφορά στις πηγές, γεγονός που δημιουργεί ερωτήματα. Η αρχιτεκτονική του ναού, ο διάκοσμός του, καθώς επίσης και η θέση στην οποία βρίσκεται, δηλώνουν ένα μνημείο, το οποίο στην εποχή του δεν θα μπορούσε να παραμείνει άγνωστο. Ο χώρος στον οποίο βρίσκεται το Μαρτύριο δεν απέχει πολύ από άλλες αρχαιολογικές θέσεις, που γνωρίζουν ακμή κατά τη Ρωμαϊκή και Υστερορωμαϊκή περίοδο. **(Βλ. Εικ. 2)**. Εντούτοις, η χρονολόγηση του μνημείου έχει προκύψει από άλλα στοιχεία.

Σημαντική ένδειξη για τη χρονολόγηση του μνημείου κατέστη η εύρεση πέντε χάλκινων νομισμάτων εντός μιας θήκης, κατά την διάρκεια της ανασκαφής, όπου υπήρχε σφραγισμένη λάρνακα, το εσωτερικό της οποίας, σύμφωνα με την ανασκαφέα³³⁶, μπορεί να θεωρηθεί κλειστό αρχαιολογικό στρώμα. Τα πέντε χάλκινα νομίσματα χρονολογούνται στην πρώτη δεκαετία της βασιλείας του αυτοκράτορα Ηρακλείου το 616 (*terminus ante quem*).³³⁷ Τα δύο εκ των πέντε νομισμάτων προέρχονται από νομισματοκοπεία της Καρχηδόνας και ένα από της Αλεξάνδρειας, των οποίων το χρονολογικό όριο κοπής δεν υπερβαίνει το 617 (*terminus post quem*).³³⁸ Η χρονολόγηση του ναού στον 7^ο αιώνα προκύπτει και από ένα νόμισμα, το οποίο εντοπίστηκε πρόσφατα σε τάφρο θεμελίωσης στην περιοχή της εξέδρας, το οποίο χρονολογείται στο α μισό του 7^{ου} αι. Σύμφωνα με τα ευρήματα, δηλαδή τα νομίσματα αλλά και την κεραμική που βρέθηκε εντός του μνημείου, η χρονολόγηση του ανάγεται στο τέλος της δεύτερης δεκαετίας του 7^{ου} αιώνα, μετά το 616 και γύρω στο 617³³⁹.

Όσον αφορά στον επιδαπέδιο διάκοσμο του κτηρίου, δεν υπάρχει κάποια ένδειξη που να υποδηλώνει ότι η διακόσμηση των δαπέδων έγινε πριν ή μετά το κτήριο. Μέχρι στιγμής σύμφωνα

³³⁶Προκοπίου 2021, 527-530.

³³⁷Η ίδια, 2015, 191- 194.

³³⁸Η ίδια, 2014, 76.

³³⁹Η ίδια, 2015, 194.

τα αρχαιολογικά δεδομένα που υπάρχουν, η αρχιτεκτονική και ο διάκοσμος του κτηρίου είναι σύγχρονα και δεν προηγείται το ένα του άλλου.

Ωστόσο, θα πρέπει να τονιστεί ότι η περαιτέρω μελέτη του συνόλου των ευρημάτων της ανασκαφής, περιλαμβανομένης της κεραμικής, των αρχιτεκτονικών μελών και άλλων ευρημάτων, όπως και η περαιτέρω μελέτη του επιδαπέδιου διακόσμου, κρίνεται απαραίτητη, ώστε να ολοκληρωθεί η εικόνα του ίδιου του μνημείου. Βέβαια είναι σαφές ότι ολοκληρωμένη άποψη για το μνημείο θα προκύψει μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής του χώρου. Όπως έχει αναφερθεί στο κεφάλαιο της αρχιτεκτονικής του μνημείου, ήδη άρχισε να αποκαλύπτεται και δεύτερο κτήριο, το οποίο συνδέεται με το Μαρτύριο μέσω ενός αίθριου.³⁴⁰

³⁴⁰Procopriou 2014, 202.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Κύπρος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στο ιστορικό γίνεσθαι της Ανατολικής Μεσογείου και της Εγγύς Ανατολής. Η γεωγραφική της θέση στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων και η σχέση που εξ αυτής της πραγματικότητας απέκτησε με μεγάλους γειτονικούς πολιτισμούς προσέδωσαν σε αυτήν ένα δυναμισμό, ο οποίος ξεχώρισε για τον εκλεκτικισμό του στην αφομοίωση επιρροών. Στην αρχαιότητα υπήρξε κέντρο διακίνησης ανθρώπων, ιδεών και πολιτισμών, καθώς επίσης και μια περιοχή που διέθετε σημαντικούς φυσικούς πόρους, όπως ήταν η ξυλεία, ο χαλκός κ.ά. Τόσο η προϊστορία, όσο και η ιστορία του νησιού, καθίσταται πολύ σημαντική.

Σημαντικός σταθμός στην ιστορία του νησιού ήταν ο εκχριστιανισμός του τον 1^ο αι. μ.Χ., καθώς επίσης και η αναγνώριση του Αυτοκέφαλου της Εκκλησίας της Κύπρου στη Γ΄ Οικουμενική Σύνοδο του 431 στην Έφεσο³⁴¹, η ανεξάρτησή της από την Αντιόχεια και η διασύνδεσή της με τη Βασιλεύουσα. Από τον 4^ο αι. και εξής παρατηρείται έντονη ανέγερση κτηρίων σε όλο το νησί, τα οποία θα στέγαζαν τη λατρεία της νέας θρησκείας (η εκκλησία, αν και νεοσύστατη, ήταν καλά οργανωμένη από τις αρχές του αιώνα³⁴²). Σαφώς η ύπαρξη ή μάλλον συνύπαρξη του παγανισμού και του Χριστιανισμού υφίστατο για αρκετό καιρό στο νησί³⁴³. Τον 5^ο αι. παρατηρείται αύξηση των χριστιανικών ναών στο νησί, γεγονός που αποδεικνύει βεβαίως την ακμή της Εκκλησίας της Κύπρου και σιγά σιγά την έκλειψη του παγανισμού. Η αδιάκοπη ανέγερση ναών συνεχίζεται μέχρι τον 7^ο αιώνα, όταν το νησί γίνεται στόχος των αραβικών επιδρομών. Επομένως οι αρχαιολογικές μαρτυρίες, που έχουμε σχετικά με κτίσματα της λατρείας κατά τη Παλαιοχριστιανική εποχή, καλύπτουν μια χρονική περίοδο από τον 4^ο έως τις αρχές του

³⁴¹Η΄ Κανών της Γ΄ Οικουμενικής Συνόδου: «... ἔξουσι τὸ ἀνεπηρέαστον καὶ ἀβίαστον οἱ τῶν ἁγίων ἐκκλησιῶν, τῶν κατὰ τὴν Κύπρον, προεστῶτες, κατὰ τοὺς κανόνας τῶν ὁσίων Πατέρων, καὶ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν, δι' ἑαυτῶν τὰς χειροτονίας τῶν εὐλαβεστάτων ἐπισκόπων ποιούμενοι.»

³⁴²Papageorghiou 1985, 299.

³⁴³Ιδιαίτερα στη περιοχή της Πάφου, καθότι επικράτησε δυσκολότερα ο Χριστιανισμός από ότι στα άλλα κέντρα του νησιού.

7^{ου} αι. μ.Χ³⁴⁴. Τον 7^ο αι. γνωρίζουμε ότι πολλές πόλεις καταστράφηκαν εξαιτίας των αραβικών επιδρομών, επομένως και ναοί, από τους οποίους κάποιοι ανακατασκευάστηκαν λίγα χρόνια αργότερα.

Τα περισσότερα μνημεία της Παλαιοχριστιανικής περιόδου ήταν κτισμένα στον τύπο της βασιλικής και ήταν διακοσμημένα με ψηφιδωτούς τάπητες. Συγκεκριμένα, περίπου 56 παλαιοχριστιανικοί ναοί ανασκάφηκαν³⁴⁵, μεταξύ των οποίων η επισκοπική βασιλική της Χρυσοπολίτισσας στην Πάφο, η βασιλική Α' και το Βαπτιστήριο του Αγίου Γεωργίου Πέγειας, η κοιμητηριακή βασιλική των Αγίων Πέντε στη Γεροσκήπου, η επισκοπική βασιλική και το Βαπτιστήριο του Κουρίου, η βασιλική των Σόλων, η βασιλική της Αγίας Τριάδας στη Γιαλούσα, η βασιλική του Αγίου Ηρακλειδίου στην Ταμασσό, η βασιλική της Αμαθούντας κ.ά.

Στην παρούσα εργασία η έρευνα και η μελέτη εστιάστηκε στον επιδαπέδιο διάκοσμο του Μαρτυρίου Α' στη θέση *Καταλύματα των Πλακωτών* στην περιοχή του Ακρωτηρίου. Η ανασκαφή του κτηρίου είναι υπό εξέλιξη³⁴⁶, αφού μέσα από τις συστηματικές ανασκαφές αποκαλύφθηκε και δεύτερος ναός, που συνδέεται με το Μαρτύριο μέσω ενός αίθριου. Επομένως γίνεται σαφές ότι το Μαρτύριο ανήκει σε ένα εκκλησιαστικό συγκρότημα και δεν αποτελεί απλώς ένα μεμονωμένο κτήριο. Συγκεκριμένα μελετήθηκαν τα μοτίβα που κοσμούν τα δάπεδα του Μαρτυρίου, καθώς επίσης και οι συμβολισμοί που υπάρχουν σε ορισμένες εικονιστικές παραστάσεις. Μέσα από τη μελέτη των μοτίβων που απεικονίζονται στο Μαρτύριο η έρευνα οδηγήθηκε στη σύγκριση με άλλες βασιλικές του νησιού, όπου απεικονίζονται κοινά μοτίβα.

Μέσα από την έρευνα προέκυψαν χρήσιμα συμπεράσματα, τα οποία πιθανόν να βοηθήσουν μελλοντικά στην περαιτέρω κατανόηση του ίδιου του μνημείου. Όπως προαναφέρθηκε, το Μαρτύριο χρονολογείται στο α' τέταρτο του 7^{ου} αι., συγκεκριμένα στο 616-617, χρονολόγηση που προκύπτει από άμεσες πηγές, δηλαδή νομίσματα που βρέθηκαν εντός κλειστής λάρνακας στο Μαρτύριο. Το Μαρτύριο είναι κτισμένο στον τύπο της τρίκλιτης βασιλικής με εγκάρσιο κλίτος και έχει προσανατολισμό στα δυτικά, όπου προεξέχουν τρεις ημικυλινδικές ασίδες, εκ των οποίων η κεντρική είναι μεγαλύτερη. Υπάρχουν επίσης μία ασίδα

³⁴⁴ Παπαγεωργίου 2002, 294-295.

³⁴⁵ Papageorghiou 1985, 300. Nicolaou 2013, 156.

³⁴⁶ Procopiou 2014, σποραδικά. Procopiou 2015, σποραδικά.

στο βόρειο άκρο και μία στο νότιο άκρο του εγκάρσιου κλίτους. Η χρήση του χώρου ως ταφική είναι αδιαμφισβήτητη, γεγονός που μαρτυρούν οι ταφικές θήκες που βρέθηκαν στο ναό.

Παρουσιάστηκαν και σχολιάστηκαν οι ψηφιδωτοί τάπητες του Μαρτυρίου, οι οποίοι σώζονται *in situ* σε αρκετά καλή κατάσταση με τη συνεχή συντήρηση των μελών του συνεργείου συντήρησης ψηφιδωτών, υπό την εποπτεία του Δρ. Ελ. Χαραλάμπους. Συνολικά 35 τάπητες κοσμούν το Μαρτύριο, σε ορισμένους από τους οποίους κάποια μοτίβα επαναλαμβάνονται. Συγκεκριμένα επανάληψη μοτίβων συναντάται στους εξής 16 τάπητες: δύο τάπητες με φολιδωτό κόσμημα, τρεις τάπητες με συμπλεκόμενα επαναλαμβανόμενα τετράγωνα, τρεις τάπητες με μαιανδροειδές κόσμημα, δύο τάπητες με το κόσμημα του σηρικού τροχού, δύο τάπητες με πέλτες και κόμβους του Σολομώντος, δύο τάπητες με διάφορα γεωμετρία μοτίβα και δύο τάπητες με ζατρίκια με ρόμβους και κύκλους.

Στο πλαίσιο της μελέτης του διακόσμου παρατηρήθηκε άρτια γνώση των ψηφοθετών για τα μαθηματικά και τη γεωμετρία, αφού τους ήταν απαραίτητη ώστε να αποδώσουν το απαιτούμενο αποτέλεσμα με ακρίβεια. Σαφώς η ευρεία χρήση της γεωμετρίας αποτέλεσε ένα σημαντικό παράγοντα, ως προς τη συνέχιση και ανάπτυξη της συγκεκριμένης τέχνης. Τα μαθηματικά δεν χρησιμοποιούνταν από τους ψηφοθέτες μόνο για τη διακόσμηση, αλλά οι ίδιοι ακολουθούσαν μια σειρά από συντεταγμένες, ώστε να προσαρμόζουν σωστά τα σημεία τα οποία ήθελαν να κοσμήσουν. Όλα τα ψηφιδωτά είναι υπό μορφή τάπητα, ο οποίος φέρει περιμετρικά πλαίσιο.

Τα δάπεδα των ναών της Παλαιοχριστιανικής περιόδου στην Κύπρο αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου δηλώνουν την τάση της εποχής κατά την οποία οι ψηφοθέτες στρέφονται προς τα γεωμετρικά μοτίβα, για να καλύψουν τα δάπεδα ναών, δημόσιων και ιδιωτικών κτηρίων. Η τάση αυτή προκύπτει από το γεγονός ότι κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο η έντονη χρήση ανθρώπινων και ζωικών μορφών πιθανόν να έχει κουράσει. Επομένως η στροφή στο γεωμετρικό διάκοσμο δεν έγινε τυχαία. Ταυτόχρονα η χρήση γεωμετρικών θεμάτων βοηθούσε στην κάλυψη των δαπέδων των δρομικών χώρων ενός ναού, αφού οι περισσότεροι από τους τάπητες είναι αδιάσπαστοι. Σαφώς ποτέ δεν εξέλειψαν ο φυτικός διάκοσμος και οι εικονιστικές παραστάσεις ζώων, πτηνών και καρπών, τα οποία χρησιμοποιούνται περισσότερο ως παραπληρωματικά στοιχεία στους τάπητες, παρά ως κυρίως θέματα. Στην περίπτωση του Μαρτυρίου, καρποί και σύμβολα απεικονίζονται σε ένα κύριο πίνακα, αποκτώντας με αυτό τον τρόπο αλληγορικό χαρακτήρα .

Πέρα από τις γνώσεις της γεωμετρίας, οι ψηφοθέτες φαίνεται να κατείχαν και γνώσεις αισθητικής και λειτουργίας των χρωμάτων. Δεν πρέπει να αγνοήσουμε το γεγονός ότι το χρώμα διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα γεωμετρικά ψηφιδωτά, καθώς οι ψηφοθέτες είχαν την ευκαιρία να χρησιμοποιούν διαφορετικά χρώματα σε ίδια μοτίβα, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ανεξάντλητων παραλλαγών του ιδίου θέματος. Τα μοτίβα συνδυάζονται με τα κατάλληλα χρώματα, προσδίδοντας αρμονία στις συνθέσεις. Ταυτόχρονα, με το συνδυασμό σχημάτων και χρωμάτων, οι ψηφοθέτες πετυχαίνουν να εξαλείψουν σε κάποια σημεία την επιπεδότητα κάνοντας μια προσπάθεια να αποδώσουν την τρίτη διάσταση, μετατρέποντας τα δάπεδα σε έργα υψηλής καλλιτεχνικής αξίας. Λόγω του ευρέως χρωματικού φάσματος των πετρωμάτων που υπάρχουν στο νησί, οι ψηφοθέτες είχαν την ευχέρεια να χρησιμοποιούν πολλά χρώματα για τη διακόσμηση των δαπέδων. Στο συγκεκριμένο μνημείο χρησιμοποιήθηκε ένα ευρύ χρωματολόγιο, με κυρίαρχη τη χρήση του μαύρου, λευκού, κόκκινου και μπλε χρώματος. Ο συνδυασμός ποικίλων χρωμάτων και μοτίβων αντανάκλα έργα καλής τεχνοτροπίας και υψηλής καλλιτεχνικής αξίας, τα οποία έγιναν από εκλεπτυσμένους καλλιτέχνες, που ήταν γνώστες της γεωμετρίας και άξιοι τεχνίτες.

Το θεματολόγιο που επικρατεί στους τάπητες είναι κυρίως γεωμετρικό. Οι τάπητες συνθέτουν πολλά και ποικίλα σχήματα, είτε στην απλή τους μορφή, είτε σε συνδυασμό με άλλα σχήματα. Για τη διακόσμηση των δαπέδων χρησιμοποιήθηκαν τα εξής γεωμετρικά σχήματα: απλές γραμμές, κάθετες, οριζόντιες ή διαγώνιες, τετράγωνα, τρίγωνα, κύκλοι, ρόμβοι, κόμβοι, πλοχμοί, σταυρικά σχήματα, μαϊανδροί, αστεροειδή σχήματα, ζατρίκια, φολίδες, στρόβιλοι, ημικύκλια. Παράλληλα χρησιμοποιήθηκαν και φυτικά στοιχεία, όπως δέντρο, ρόδακες, ανθοπλόκαμοι, άνθη λωτού, κληματίδα, σταφύλια, κυδώνι, ρόδι και μελιτζάνες. Ως εικονιστικές παραστάσεις ζώων συναντώνται τα ελάφια στην εξέδρα της κεντρικής αψίδας, ιχθύες και διάφορα πτηνά. Η απεικόνιση των εικονιστικών θεμάτων, κυρίως στο κεντρικό κλίτος του Μαρτυρίου, δεν είναι τυχαία, καθώς τα στοιχεία αυτά τείνουν να τονίσουν τον χαρακτήρα του ίδιου του μνημείου, δηλαδή τον εσχατολογικό. Ταφικές αψίδες και δάπεδα, με θέματα εσχατολογικού περιεχομένου, παραπέμπουν στον παράδεισο, στο μυστήριο του Βαπτίσματος και της Θείας Ευχαριστίας. Ελάφια, πτηνά, άρτοι, δέντρα, καρποί, σταυροί, αστεροειδή κοσμήματα, σε συνδυασμό με δευτερεύοντα γεωμετρικά και φυτικά στοιχεία, τοποθετούνται αρμονικά στους τάπητες και όχι τυχαία. Αν και πρόκειται για χρηστικά δάπεδα, δεν απουσιάζει η επιμέλεια και η φροντίδα. Πολλά θέματα συναντώνται και σε άλλα κτήρια του νησιού, αλλά και στην ευρύτερη Μεσόγειο,

εντούτοις άλλα θέματα απαντώνται άπαξ τουλάχιστον στο νησί, όπως στον τάπητα 3, ο οποίος κοσμείται με μια ιδιαίτερη παραλλαγή σφηρικού τροχού.

Γενικότερα, παρατηρείται εκτενής χρήση κοινών γεωμετρικών μοτίβων σε όλη την εξέλιξη του ψηφιδωτού δαπέδου, τόσο στην Κύπρο όσο και σε πολλές περιοχές της αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα στη περιοχή της Μεσογείου. Ορισμένα μοτίβα συναντώνται συχνότερα και άλλα σπανιότερα, γεγονός που πιθανόν εξαρτάται από αρκετούς παράγοντες, όπως η χρήση του μνημείου, η προτίμηση του χορηγού, το προσωπικό στυλ του ψηφοθέτη κ.ά. Στη μελέτη άλλων δαπέδων της Κύπρου παρατηρήθηκε η χρήση κοινών μοτίβων με άλλες βασιλικές του νησιού. Κυρίως στην επισκοπική βασιλική της Χρυσοπολίτισσας στην Πάφο, στην επισκοπική βασιλική του Κουρίου και στη βασιλική του Αγίου Γεωργίου στη Πέγεια. Κοινά μοτίβα συναντώνται επίσης στην βασιλική της Αγίας Τριάδας στη Γιαλούσα και στην παλαιοχριστιανική βασιλική του Αγίου Ηρακλειδίου στη Ταμασσό. Βέβαια, κοινά μοτίβα συναντώνται και σε περιοχές της Μεσογείου, όπως στην Αίγυπτο και κυρίως στη Συρία και άλλες, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Το γεγονός αυτό δεν ξενίζει, αφού το θεματολόγιο, μέσω ανθιδόλων, κυκλοφορούσε σε διάφορες περιοχές της Μεσογείου και ευρύτερα με σκοπό την ενημέρωση των «τοπικών εργαστηρίων». Τα εργαστήρια ενημερώνονταν για τη θεματολογία, σύμφωνα πάντα με τα ιδεοπολιτικά και κοινωνικά ιδεώδη που επικρατούσαν, παρόλα αυτά διατηρούν την δική του τεχνολογία κατασκευής, τις δικές τους πρώτες ύλες και το δικό τους τοπικό στυλ.

Με τον όρο τοπικά εργαστήρια εννοούμε την ύπαρξη ομάδων που αναλάμβαναν την ψηφοθέτηση ενός μνημείου. Είναι πιθανόν τα εργαστήρια αυτά να υπήρχαν, αφού για την κατασκευή ενός ψηφιδωτού κρίνεται αναγκαία η ύπαρξη περισσότερων του ενός ατόμου. Ένα ακόμη στοιχείο που εντείνει την άποψη των εργαστηρίων είναι βεβαίως το γεγονός ότι οι πρώτες ύλες, για την κατασκευή των ψηφιδών, υπήρχαν στη φύση (πέτρες, κοχύλια κλπ.), επομένως υπήρχε αυτάρκεια υλικών για την κατασκευή επιδαπέδιων ψηφιδωτών.

Επιρροές ως προς την τεχνοτροπία των συγκεκριμένων δαπέδων, φαίνεται να έχουν δεχτεί, όπως τα περισσότερα επιδαπέδια ψηφιδωτά, από τη γειτονική Συρία, φαινόμενο φυσικό λόγω της γειννίας και της μεταξύ τους παραδοσιακής σχέσης και συνδεσιμότητας, της ανταλλαγής ανθιδόλων, ενώ δεν αποκλείονται οι άμεσες ή έμμεσες επιρροές ως προς το θεματολόγιο και την τεχνοτροπία με μετακινήσεις ακόμα και τεχνιτών. Στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου παρατηρείται «ανακύκλωση» και χρήση κοινών μοτίβων, που διαφέρουν όμως τεχνοτροπικά,

εφόσον η κάθε περιοχή επηρεάζεται άμεσα από την τοπική της παράδοση. Το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια τόσων αιώνων, από την ΥΜΙΙΙ έως και τον 7^ο αιώνα αναπαρίστανται ίδια μοτίβα, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου αλλά και στην Αφρική, Τυνησία, Ισπανία, κ.α. παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον για τη μελέτη των ψηφιδωτών δαπέδων.

Το μνημείο βρίσκεται σε μια περιοχή κοντά στο λιμάνι και στην ίδια την πόλη του Κουρίου, η οποία υπήρξε σημαντική τόσο κατά την αρχαιότητα όσο και κατά την περίοδο μέχρι τις αραβικές επιδρομές. Επομένως, η ανέγερση ενός τέτοιου οικοδομήματος λίγα χιλιόμετρα μακριά θα αποτελούσε γνωστό χώρο προσέλευσης πιστών.

Η χρονολόγηση του μνημείου στον 7^ο αιώνα επιβεβαιώνει τη συνέχιση και χρήση του τύπου της τρίκλιτης βασιλικής στο νησί. Γνωρίζουμε ότι πολλές βασιλικές ανεγέρθηκαν *ex novo*, δηλαδή από την αρχή, μετά τους σεισμούς του πρώτου μισού του 4^{ου} αιώνα, ωστόσο πολλά κτήρια ανακαινίσθηκαν και διακοσμήθηκαν ξανά. Σημαντικό παράδειγμα αποτελεί η ανακαίνιση της οικίας του Ευστολίου στο Κούριο, το οποίο αποτελεί το μοναδικό πλήρως ανασκαμμένο μνημείο της πρωτοχριστιανικής περιόδου. Ταυτόχρονα η χρονολόγηση του μνημείου μέσα στον 7^ο αιώνα υποδηλώνει μία χρονική επέκταση της μέχρι σήμερα γνωστής εφαρμογής της τέχνης του ψηφιδωτού στο νησί, που καλύπτει και το πρώτο μισό του 7^ο αιώνα, ενώ η συνέχιση των ανασκαφών σε νέα εκκλησιαστικά οικοδομήματα του ίδιου συγκροτήματος τείνει να δώσει περισσότερα στοιχεία για την περίοδο αυτή. Η αρχιτεκτονική, τα κινητά ευρήματα αλλά και τα ψηφιδωτά δάπεδα συντείνουν όλα προς τη χρονολόγηση του οικοδομήματος στο α' μισό του 7^{ου} αιώνα, από την ανασκαφέα του μνημείου Δρ. Προκοπίου.

Επίσης, μέσα από τον διάκοσμο και τη σύγκρισή του με άλλα, λίγο προϋμότερα μνημεία φαίνεται έντονα η χρήση ενός πλούσιου θεματολογίου, που επικρατεί σε όλη τη μεσογειακή λεκάνη σε αυτή την περίοδο και περιλαμβάνει κυρίως γεωμετρικά μοτίβα, συνδυασμένα σε αρκετές περιπτώσεις με εικονιστικές παραστάσεις, όπως ζώα, πτηνά, άνθη και καρπούς, τα οποία προσδίδουν σε αυτό χάρη, ρυθμό και ζωντάνια, συνθέτοντας ένα αρμονικό σύνολο που χαρακτηρίζεται από συμμετρία, μαθηματική ακρίβεια και άρτια τεχνική εφαρμογή.

Διαπιστώθηκε, επίσης, ότι για το μεγαλύτερο μέρος της κατασκευής του χρησιμοποιήθηκαν τοπικές πρώτες ύλες, όπως το ξύλο για την οροφή, ημιεπεξεργασμένοι λίθοι, κυπριακό μάρμαρο για τα μαρμαροθετήματα, αλλά και ψηφίδες από τοπικά πετρώματα.

Το επιδαπέδιο ψηφιδωτό αποτελεί σημαντικό τμήμα του διακόσμου ενός εκκλησιαστικού μνημείου, και είναι πλούσια πηγή πληροφοριών τόσο για την Αρχαιολογία, την Ιστορία της Τέχνης, και πολλές φορές και για την Επιγραφική.

Η παρούσα εργασία αποτελεί μία πρώτη προσπάθεια παρουσίασης ανάλυσης και κατανόησης των συμφραζόμενων συμβολισμών στο διακοσμητικό πρόγραμμα του Μαρτυρίου Α΄, μέσα από την οποία αποκαλύφθηκαν δρόμοι πολύ μεγαλύτεροι και βαθύτεροι από αυτούς που δύναται να καλύψει μία διπλωματική εργασία. Φιλοδοξεί όμως να συμβάλει στη σταδιακή συλλογική μελέτη του σημαντικότερου αυτού μνημειακού συγκροτήματος, η ανασκαφή του οποίου δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί.

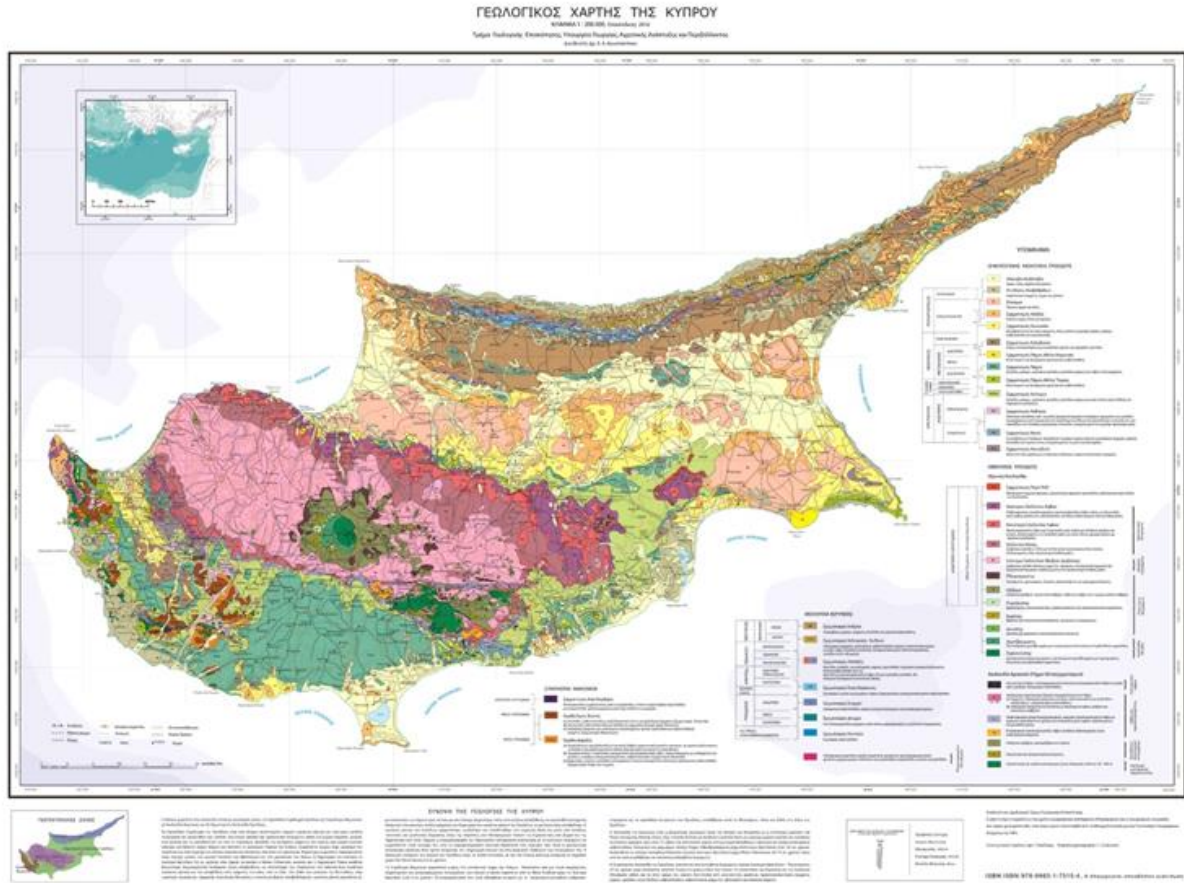
Εικόνα 1: Γεωλογικός Χάρτης της Κύπρου (Κύπρος/ Τμήμα Γεωλογικής Επισκόπησης).....	119
Εικόνα 2: Αεροφωτογραφία της χερσονήσου του Ακρωτηρίου με τις αρχαιολογικές θέσεις. (Ε. Προκοπίου)	120
Εικόνα 3: Βοτσαλωτό δάπεδο σε λόφο δυτικά του Μαρτυρίου Α' (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	121
Εικόνα 4: Κάτοψη Μαρτυρίου Α' στα Καταλύματα των Πλακωτών (Ε.Προκοπίου).....	122
Εικόνα 5: Κάτοψη του Μαρτυρίου Α' στην οποία διακρίνονται οι ταφικές θήκες (Αρχείο Ε.Προκοπίου).....	123
Εικόνα 6: Αψίδα στο νότιο τοίχο του εγκάρσιου κλίτους - Αδιατάρακτη λάρνακα με κάλυπτρο, το οποίο φέρει ανάγλυφο και διάτρητο σταυρό (Αρχείο Ε. Προκοπίου).....	124
Εικόνα 7: Νομίσματα που βρέθηκαν εντός της σφραγισμένης λάρνακας (Αρχείο Ε.Προκοπίου)	125
Εικόνα 8: Τετράγωνη ταφική κόγχη με λειψανοθήκη, της οποίας το μαρμάρινο κάλυμμα βρέθηκε ακριβώς δίπλα στο έδαφος (Αρχείο Ε.Προκοπίου)	126
Εικόνα 9: Σπαράγματα από εντοίχιο ψηφιδωτό (Από προσωπικό αρχείο)	127
Εικόνα 10: Κάτοψη της βασιλικής του Αγίου Μηνά στην Αίγυπτο (Ε. Procoriou, 2015).....	128
Εικόνα 11: Κάτοψη Μαρτυρίου με τα ψηφιδωτά δάπεδα	129
Εικόνα 12: Ορθοφωτοχάρτης με τα ψηφιδωτά δάπεδα στο Μαρτύριο Α' στη θέση Καταλύματα των Πλακωτών (Αρχείο Κ. Χριστοφόρου).....	130
Εικόνα 13: Παράσταση ελαφιών εκατέρωθεν ενός αγγείου-Εξέδρα-Ιερό Βήμα (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους).....	131
Εικόνα 14: Λεπτομέρεια παράστασης με το σωζόμενο ελάφι (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	132
Εικόνα 15: Λεπτομέρεια πτηνού που γεύεται σταφύλια (Αρχείο Ε. Χαραλάμπους).....	133
Εικόνα 16: Νέα Πάφος/Επισκοπική βασιλική της Χρυσοπολίτισσας. Παράσταση ελαφιών (Προσωπικό Αρχείο).....	134
Εικόνα 17: Νέα Πάφος/ Επισκοπική βασιλική της Χρυσοπολίτισσας. Παράσταση ελαφιών (Προσωπικό Αρχείο).....	135
Εικόνα 18: Τάπητας 2 α- Εξέδρα- Ιερό Βήμα (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους) ...	136

Εικόνα 19: Τάπητας 2 β-Εξέδρα-Ιερό Βήμα (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους).....	137
Εικόνα 20: Τάπητας 3 - Εγκάρσιο κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	138
Εικόνα 21: Khibert Μοῦqa (Donceel-Vouïte, 1988)	139
Εικόνα 22: Τάπητας 4 - Εγκάρσιο Κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	140
Εικόνα 23: Τάπητας 5 - Περίδρομος νοτίου σκέλους (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	141
Εικόνα 24: Τάπητας 6 - Περίδρομος νοτίου σκέλους (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	142
Εικόνα 25: Τάπητας 7 - Νοτιοδυτική γωνία, περίδρομος νοτίου σκέλους (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους).....	143
Εικόνα 26: Τάπητας 8 - Περίδρομος νοτίου σκέλους (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	144
Εικόνα 27: Τάπητας 9 - Νοτιοδυτική γωνία περίδρομου νοτίου σκέλους (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους).....	145
Εικόνα 28: Τάπητας 10 - Περίδρομος νοτίου σκέλους, ανατολική πτέρυγα (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους).....	146
Εικόνα 29: Τάπητας 11 - Ανατολικό σκέλος Νότιο κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	147
Εικόνα 30: Τάπητας 12- Ανατολικό σκέλος, νότιο κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	148
Εικόνα 31: Τάπητας 13 - Ανατολικό σκέλος, νότιο κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	149
Εικόνα 32: Τάπητας 14 - Ανατολικό σκέλος, νότιο κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	150
Εικόνα 33: Τάπητας 15 - Ανατολικό Σκέλος, νότιο κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	151
Εικόνα 34: Τάπητας 16 - Ανατολικό σκέλος, βόρειο κλίτος (Ντόρια Νικολάου).....	152
Εικόνα 35: Λεπτομέρεια από τον τάπητα 16 - Μετάλλιο με επιγραφή από τον πρώτο στίχο του 142ου Ψαλμού του Δαβίδ: «Κύριε, εισάκουσον τῆς προσευχῆς μου» (Ιστοσελίδα Τμήματος Αρχαιοτήτων: Ανασκαφές: Καταλύματα των Πλακωτών)	153

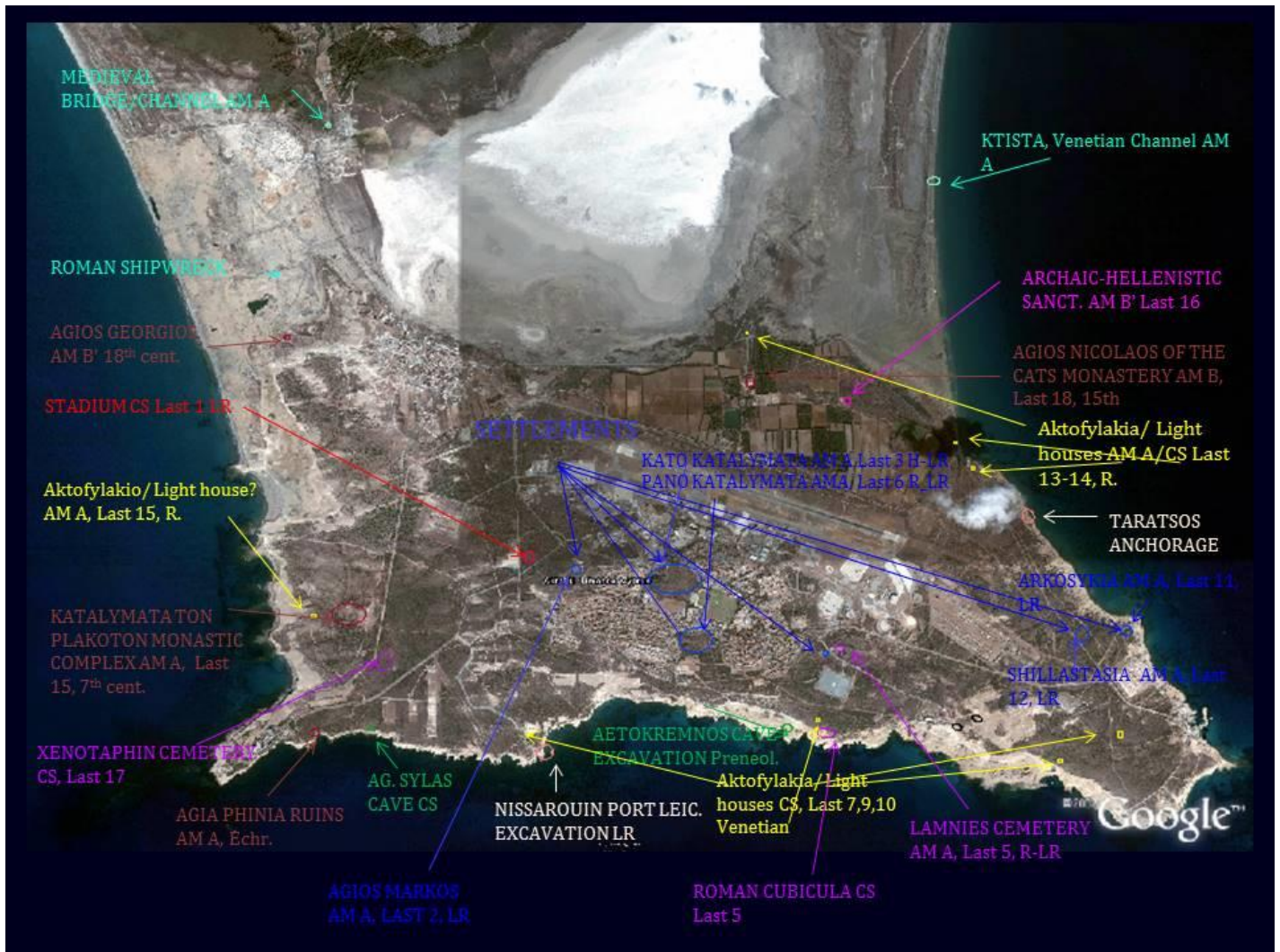
Εικόνα 36: Τάπητας 17 - Ανατολικό σκέλος, βόρειο κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	154
Εικόνα 37: Τάπητας 18 - Βόρειο σκέλος, ανατολικό κλίτος, γωνία περιδρομου (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους).....	155
Εικόνα 38: Τάπητας 19 - Βόρειο σκέλος, περιδρομος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	156
Εικόνα 39: Τάπητας 20 - Βόρειο κλίτος, βορειοανατολική γωνία περιδρομου (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους).....	157
Εικόνα 40: Τάπητας 21 - Βόρειο κλίτος, περιδρομος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	158
Εικόνα 41: Τάπητας 22 - Βόρειο σκέλος, βορειοδυτική γωνία περιδρομου (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους).....	159
Εικόνα 42: Τάπητας 23 - Βόρειο σκέλος, περιδρομος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	160
Εικόνα 43: Τάπητας 24 - Βόρειο σκέλος, περιδρομος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	161
Εικόνα 44: Τάπητας 25 α - Νότιο σκέλος, κεντρικό κλίτος, νότιος τάπητας (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους).....	162
Εικόνα 45: Τάπητας 25 β - Νότιο σκέλος, κεντρικό κλίτος, βόρειος τάπητας (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους).....	163
Εικόνα 46: Τάπητες 25 α και β - Νότιο σκέλος, κεντρικό κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	164
Εικόνα 47: Τάπητας 26 α - Βόρειο σκέλος, κεντρικό κλίτος, νότιος πίνακας (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους).....	165
Εικόνα 48: Λεπτομέρεια από το κεντρικό μετάλλιο του τάπητα με το αστέρι του Δαβίδ. (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	166
Εικόνα 49: Κάτω Πάφος/ Οικία Διονύσου (τέλη 2ου-αρχές 3ου αι.π.Χ), ψηφιδωτό δάπεδο με απεικόνιση αστεριού (Morroni, 2017).....	167
Εικόνα 50: Σόλοι, Παλαιοχριστιανική βασιλική, ψηφιδωτό δάπεδο με απεικόνιση αστεριού (4ος αι.) (Αρχείο Ε. Χαραλάμπους).....	168

Εικόνα 51: Σαλαμίνα, Παλαιοχριστιανική βασιλική Καμπανόπετρας, opus sectile (6ος αι.) (Morroni, 2017).....	169
Εικόνα 52: Καρπασία, παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Φίλωνα (5ος αι), opus sectile (Morroni, 2017)	170
Εικόνα 53: Τάπητας 26 β - Βόρειο σκέλος, κεντρικό κλίτος, βόρειος τάπητας (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους).....	171
Εικόνα 54: Τάπητες 26 α και β. Βόρειο σκέλος, κεντρικό κλίτος, (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	172
Εικόνα 55: Τάπητες 27 α και β - Ανατολικό σκέλος - κεντρικό κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους).....	173
Εικόνα 56: Τάπητας 28 - Ανατολικό σκέλος - κεντρικό κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	174
Εικόνα 57: Κούριο/ Οικία Ευστολίου – Επιγραφή (Morroni, 2017).....	175
Εικόνα 58: Τάπητας 29 α - Ανατολικό σκέλος, κεντρικό κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	176
Εικόνα 59: Τάπητας 29 β - Ανατολικό σκέλος, κεντρικό κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	177
Εικόνα 60: Τάπητας 29γ - Ανατολικό σκέλος, κεντρικό κλίτος, (Αρχείο Ντόριας Νικολάου) .	178
Εικόνα 61: Λεπτομέρεια πτηνού από το ψηφιδωτό 29 γ (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	179
Εικόνα 62: Λεπτομέρεια δεύτερου πτηνού από το ψηφιδωτό 29 γ (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	180
Εικόνα 63: Λεπτομέρεια τρίτου πτηνού από το ψηφιδωτό 29 γ (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	181
Εικόνα 64: Λεπτομέρεια του ιχθύος από το ψηφιδωτό 29 γ (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	182
Εικόνα 65: Σπαράγματα επιγραφής στο κεντρικό μέταλλο του ψηφιδωτού. Λεπτομέρεια ανθοπλόκαμου που περιβάλλει την επιγραφή (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους) ...	183
Εικόνα 66: Λεπτομέρεια από τα σπαράγματα επιγραφής στο κεντρικό μέταλλο του ψηφιδωτού. (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους).....	184
Εικόνα 67: Αεροφωτογραφία του Μαρτυρίου Α' από νότια (Αρχείο Ε. Προκοπίου).....	185

Εικόνα 68: Νότιο κλίτος του ναού με χρηστικούς - αποθηκευτικούς χώρους (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους).....	186
Εικόνα 69: Βόρειο κλίτος - Χώροι σκευοφυλακίου και Βορδωναρείου (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους).....	187
Εικόνα 70: Άποψη Μαρτυρίου Α' από ανατολικά (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)	188

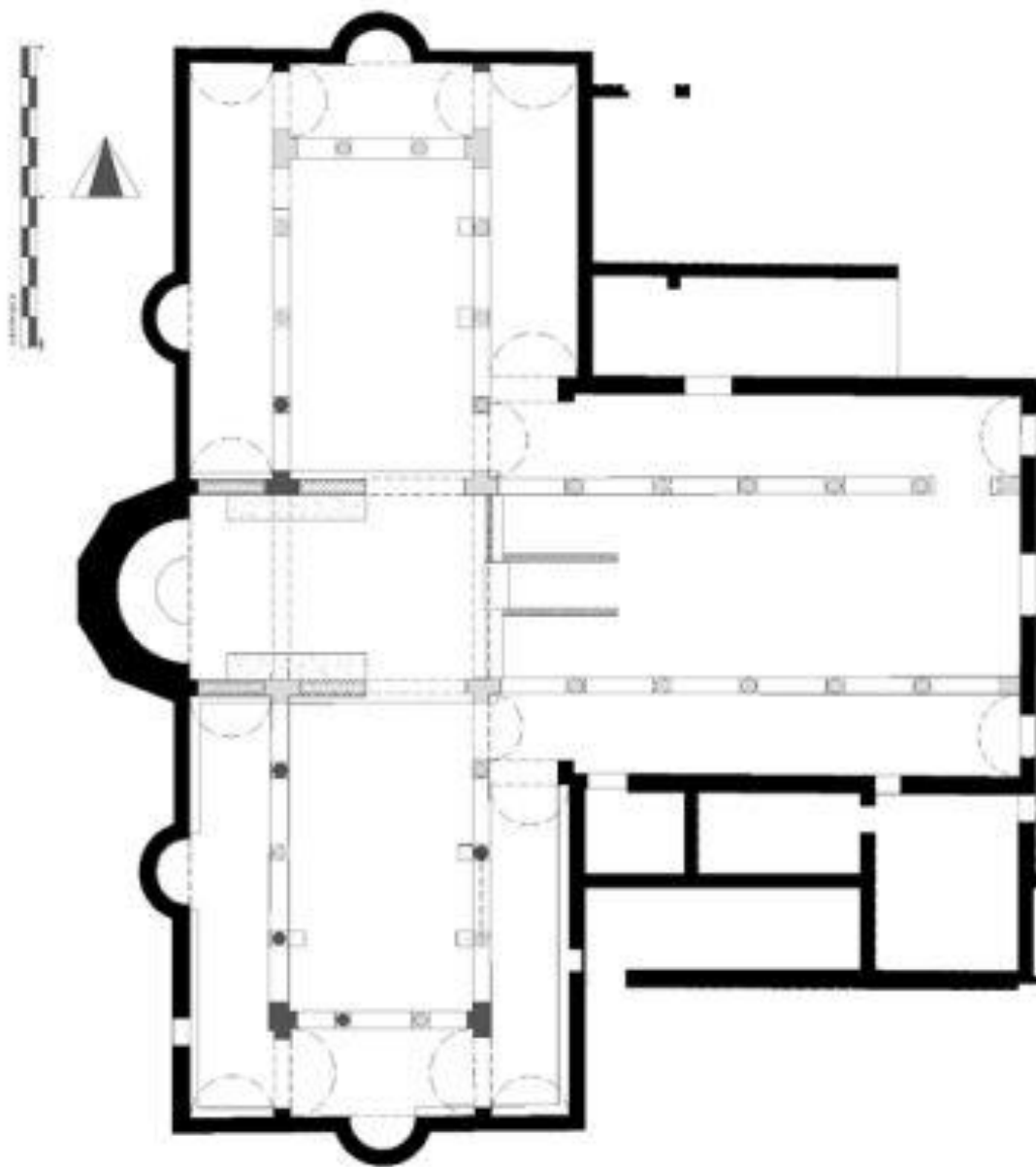
Εικόνα 1: Γεωλογικός Χάρτης της Κύπρου (Κύπρος/ Τμήμα Γεωλογικής Επισκόπησης)

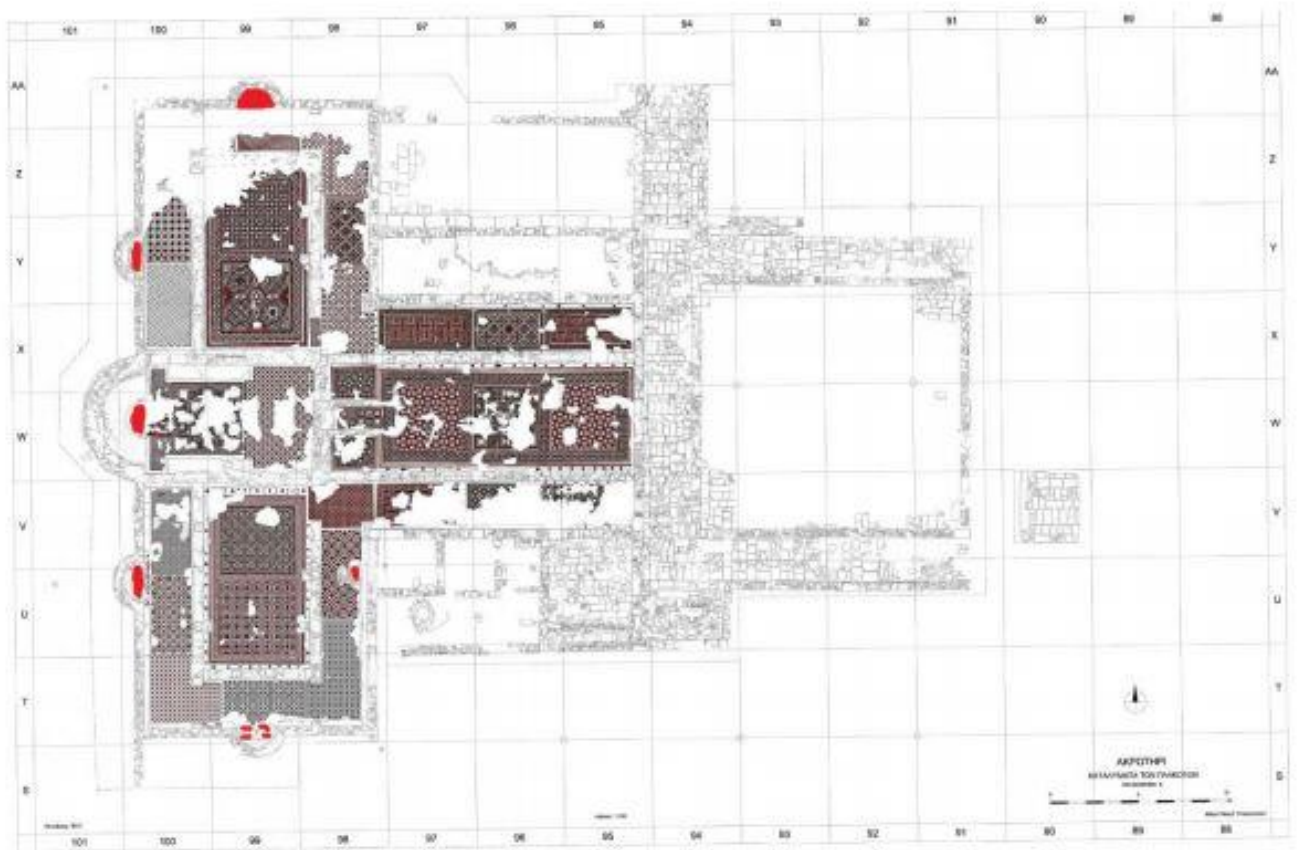
Εικόνα 2: Αεροφωτογραφία της χερσονήσου του Ακρωτηρίου με τις αρχαιολογικές θέσεις. (Ε. Προκοπίου)

Εικόνα 3: Βοτσαλωτό δάπεδο σε λόφο δυτικά του Μαρτυρίου Α' (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 4: Κάτοψη Μαρτυρίου Α' στα Καταλύματα των Πλακωτών (Ε. Προκοπίου)

Εικόνα 5 Κάτοψη του Μαρτυρίου Α' στην οποία διακρίνονται οι ταφικές θήκες (Αρχείο Ε. Προκοπίου)

Εικόνα 6: Αψίδα στο νότιο τοίχο του εγκάρσιου κλίτους - Αδιατάρακτη λάρνακα με κάλυπτρο, το οποίο φέρει ανάγλυφο και διάτρητο σταυρό (Αρχείο Ε. Προκοπίου)

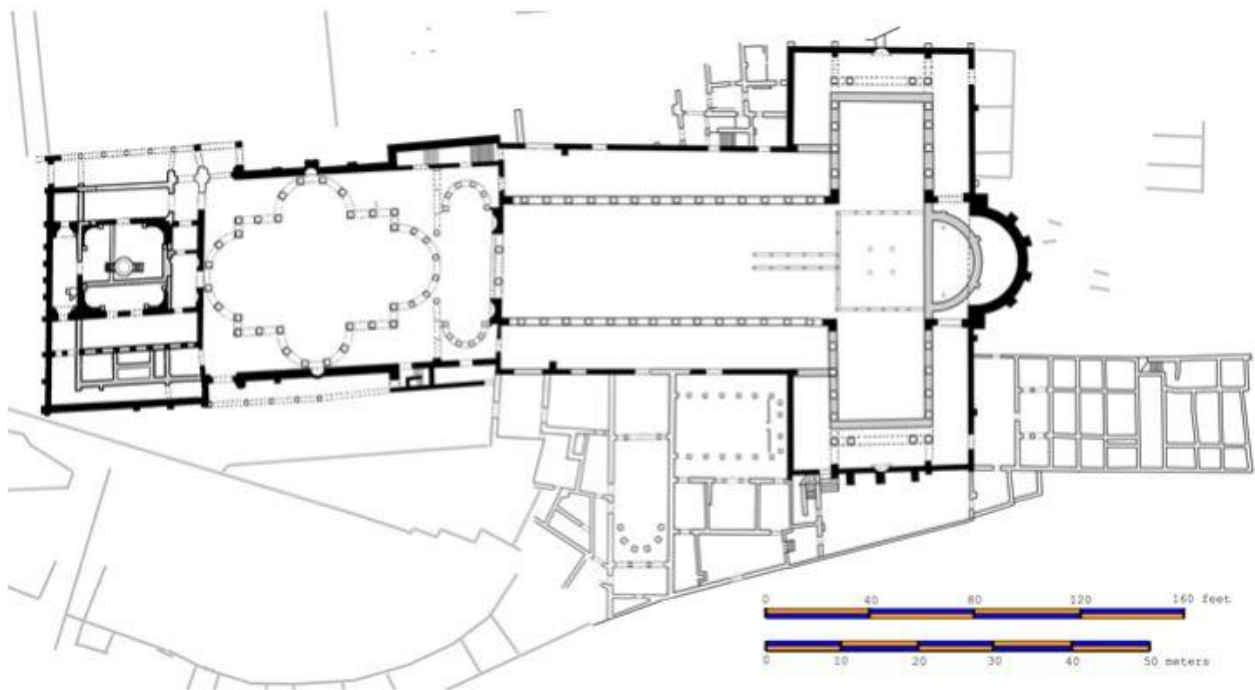
Εικόνα 7: Νομίσματα που βρέθηκαν εντός της σφραγισμένης λάρνακας (Αρχείο Ε.Προκοπίου)

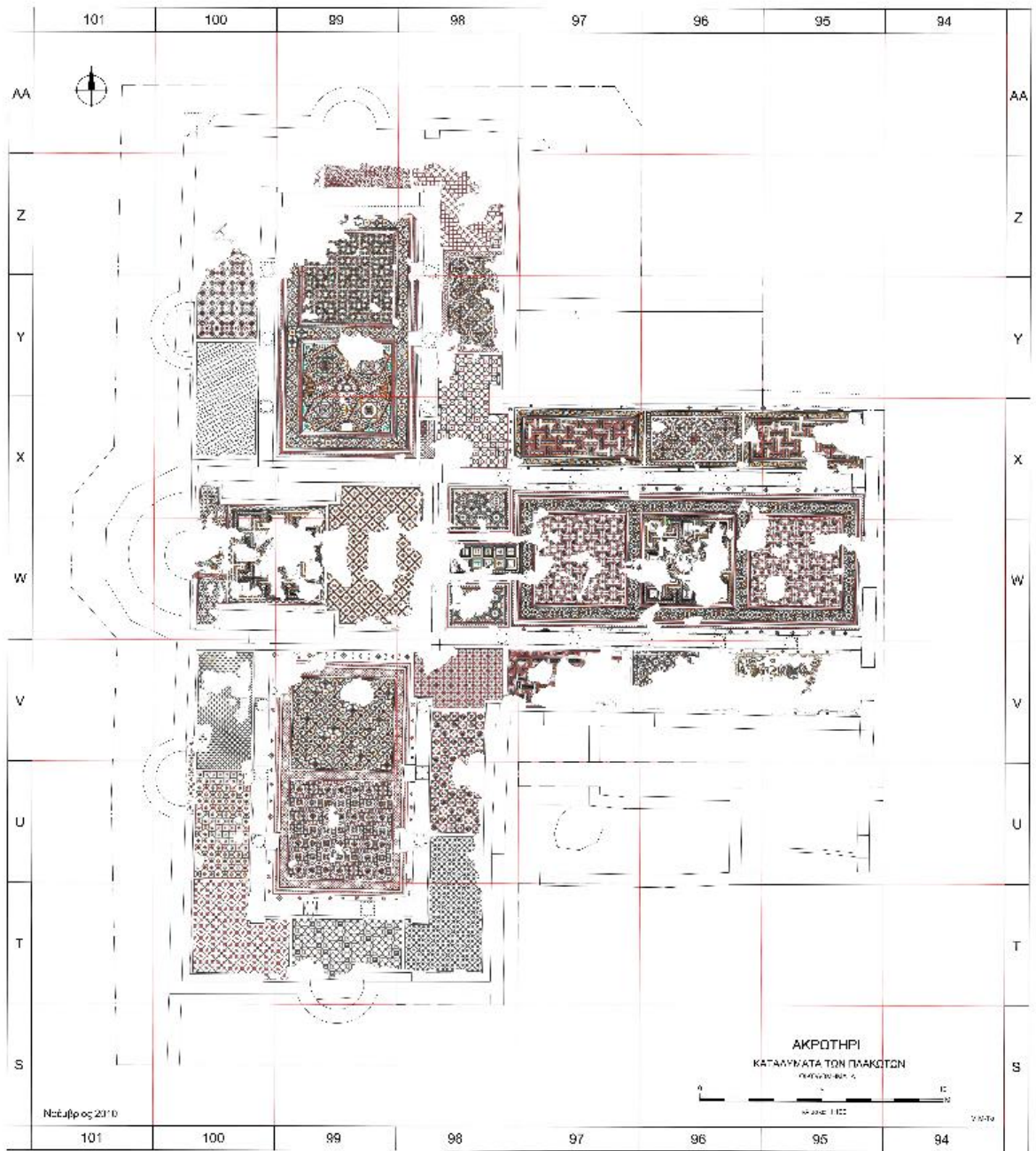
Εικόνα 8: Τετράγωνη ταφική κόγχη με λειψανοθήκη, της οποίας το μαρμάρινο κάλυμμα βρέθηκε ακριβώς δίπλα στο έδαφος (Αρχείο Ε. Προκοπίου)

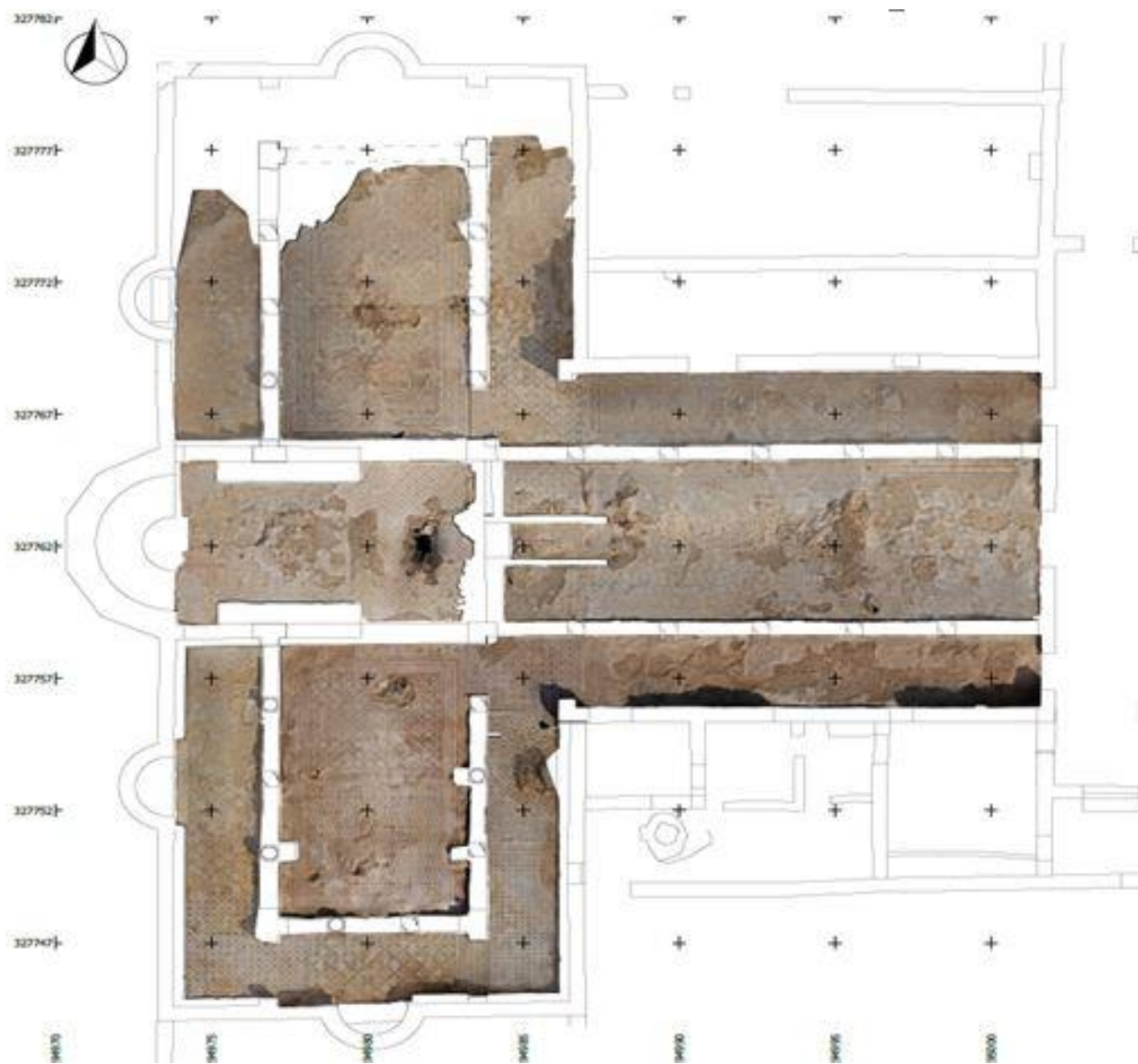
Εικόνα 9: Σπαράγματα από επιτοίχιο ψηφιδωτό (Από προσωπικό αρχείο)

Εικόνα 10: Κάτοψη της βασιλικής του Αγίου Μηνά στην Αίγυπτο (Ε. Προκορίου, 2015)

Εικόνα 11: Κάτοψη Μαρτυρίου με τα ψηφιδωτά δάπεδα

Εικόνα 12: Ορθοφωτοχάρτης με τα ψηφιδωτά δάπεδα στο Μαρτύριο Α' στη θέση Καταλύματα των Πλακωτών (Αρχείο Κ. Χριστοφόρου)

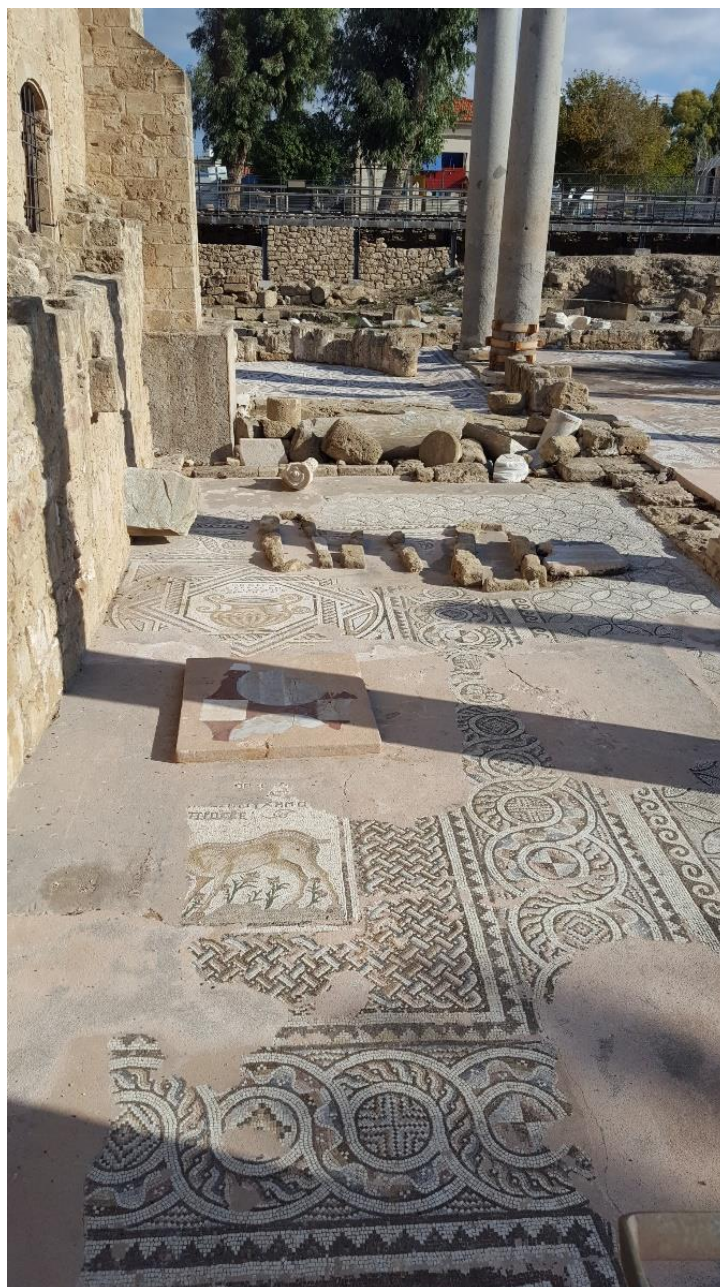
Εικόνα 13: Παράσταση ελαφιών εκατέρωθεν ενός αγγείου-Εξέδρα-Ιερό Βήμα (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαλαλάμπους)

Εικόνα 14: Λεπτομέρεια παράστασης με το σωζόμενο ελάφι (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

*Εικόνα 15: Λεπτομέρεια πτηνού που γεύεται σταφύλια
(Αρχείο Ε. Χαράλαμπος)*

*Εικόνα 16: Νέα Πάφος/Επισκοπική βασιλική της Χρυσοπολίτισσας.
Παράσταση ελαφιών (Προσωπικό Αρχείο)*

Εικόνα 17: Νέα Πάφος/ Επισκοπική βασιλική της Χρυσολίτισσας.

Παράσταση με αγρινά (Προσωπικό Αρχείο)

Εικόνα 18: Τάπητας 2 α- Εξέδρα- Ιερό Βήμα (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαλαλάμπους)

Εικόνα 19: Τάπητας 2 β-Εξέδρα-Ιερό Βήμα (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 20: Τάπητας 3 - Εγκάρσιο κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 21: Khibert Μούγα (Donceel-Voûte, 1988)

Εικόνα 22: Τάπητας 4 - Εγκάρσιο Κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)

Εικόνα 23: Τάπητας 5 - Περίδρομος νοτίου σκέλους (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 24: Τάπητας 6 - Περίδρομος νοτίου σκέλους (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαλαλάμπους)

Εικόνα 25: Τάπητας 7 - Νοτιοδυτική γωνία, περίδρομος νοτίου σκέλους (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)

Εικόνα 26: Τάπητας 8 - Περίδρομος νοτίου σκέλους (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)

Εικόνα 27: Τάπητας 9 - Νοτιοδυτική γωνία περιδρομου νοτίου σκέλους (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 28: Τάπητας 10 - Περίδρομος νοτίου σκέλους, ανατολική πτέρυγα (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)

Εικόνα 29: Τάπητας 11 - Ανατολικό σκέλος Νότιο κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 30: Τάπητας 12- Ανατολικό σκέλος, νότιο κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)

Εικόνα 31: Τάπητας 13 - Ανατολικό σκέλος, νότιο κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

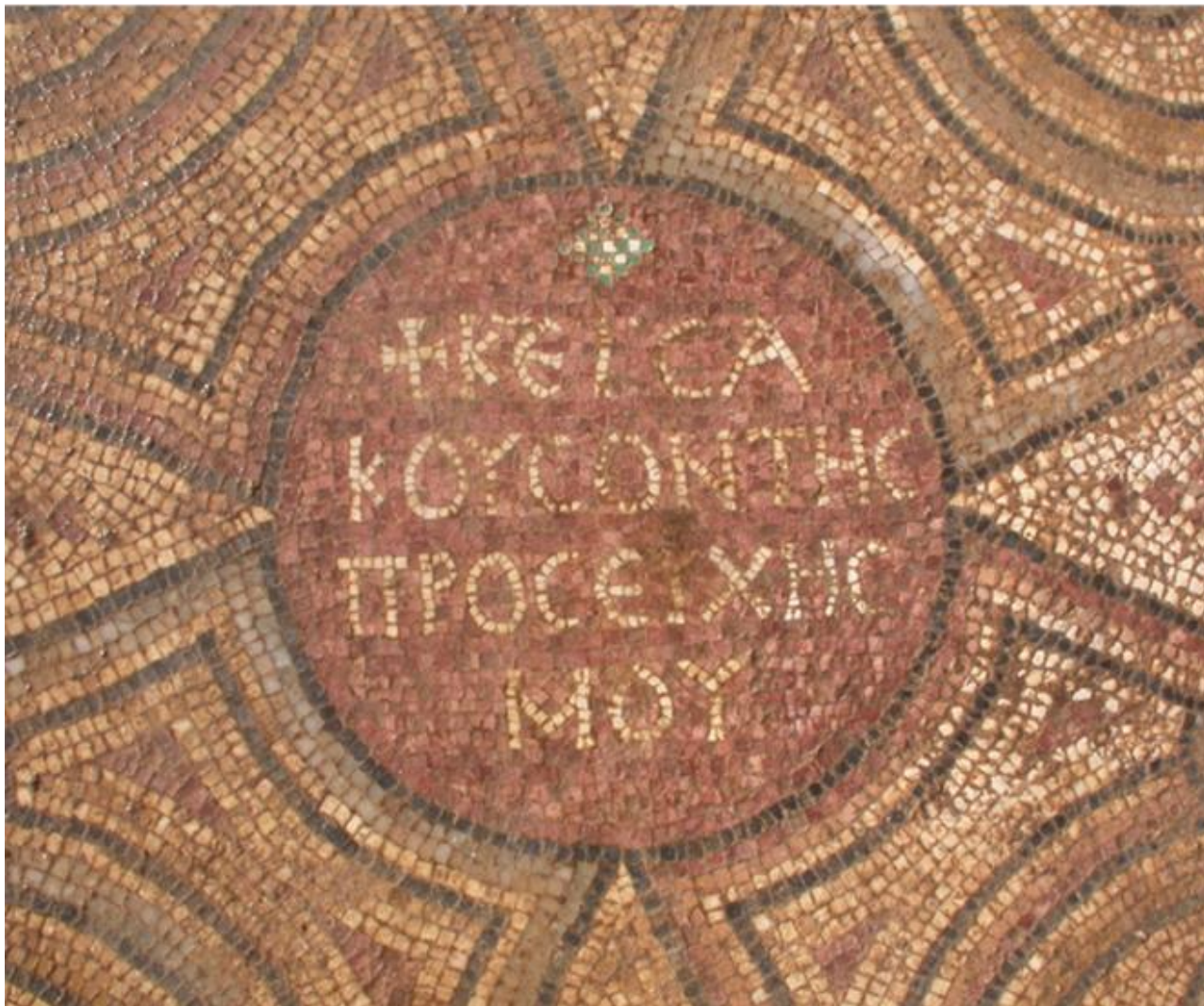
Εικόνα 32: Τάπητας 14 - Ανατολικό σκέλος, νότιο κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 33: Τάπητας 15 - Ανατολικό Σκέλος, βόρειο κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)

Εικόνα 34: Τάπητας 16 - Ανατολικό σκέλος, βόρειο κλίτος (Ντόρια Νικολάου)

Εικόνα 35: Λεπτομέρεια από τον τάπητα 16 - Μετάλλιο με επιγραφή από τον πρώτο στίχο του 142ου Ψαλμού του Δαβίδ: «Κύριε, εισάκουσον τῆς προσευχῆς μου» (Ιστοσελίδα Τμήματος Αρχαιοτήτων: Ανασκαφές: Καταλύματα των Πλακωτών)

Εικόνα 36: Τάπητας 17 - Ανατολικό σκέλος, βόρειο κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 37: Τάπητας 18 - Βόρειο σκέλος, ανατολικό κλίτος, γωνία περιδρομου (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 38: Τάπητας 19 - Βόρειο σκέλος, περιδρομος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαλαλάμπους)

Εικόνα 39: Τάπητας 20 - Βόρειο κλίτος, βορειοανατολική γωνία περιδρομου (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 40: Τάπητας 21 - Βόρειο κλίτος, περίδρομος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 41: Τάπητας 22 - Βόρειο σκέλος, βορειοδυτική γωνία περιδρομου (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 42: Τάπητας 23 - Βόρειο σκέλος, περίδρομος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπους)

Εικόνα 43: Τάπητας 24 - Βόρειο σκέλος, περίδρομος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαλαλάμπους)

Εικόνα 44: Τάπητας 25 α - Νότιο σκέλος, κεντρικό κλίτος, νότιος τάπητας (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 45: Τάπητας 25 β - Νότιο σκέλος, κεντρικό κλίτος, βόρειος τάπητας (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 46: Τάπητες 25 α και β - Νότιο σκέλος, κεντρικό κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 47: Τάπητας 26 α - Βόρειο σκέλος, κεντρικό κλίτος, νότιος πίνακας (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)

Εικόνα 48: Λεπτομέρεια από το κεντρικό μετάλλιο του τάπητα με το αστέρι του Δαβίδ. (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 49: Κάτω Πάφος/ Οικία Διονύσου (τέλη 2ου-αρχές 3ου αι. π. Χ), ψηφιδωτό δάπεδο με απεικόνιση αστεριού (Morroni, 2017)

Εικόνα 50: Σόλοι, Παλαιοχριστιανική βασιλική, ψηφιδωτό δάπεδο με απεικόνιση αστεριού (4ος αι.) (Αρχείο Ε. Χαράλαμπος)

*Εικόνα 51: Σαλαμίνα, Παλαιοχριστιανική βασιλική Καμπανόπετρας, opus sectile (6ος αι.)
(Morroni, 2017)*

Εικόνα 52: Καρπασία, παλαιοχριστιανική βασιλική Αγίου Φίλων (5ος αι), opus sectile (Morroni, 2017)

Εικόνα 53: Τάπητας 26 β - Βόρειο σκέλος, κεντρικό κλίτος, βόρειος τάπητας (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλάμπους)

Εικόνα 54: Τάπητες 26 α και β. Βόρειο σκέλος, κεντρικό κλίτος, (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 55: Τάπητες 27 α και β - Ανατολικό σκέλος - κεντρικό κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)

Εικόνα 56: Τάπητας 28 - Ανατολικό σκέλος - κεντρικό κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 57 Κούριο/ Οικία Ευστολίου – Επιγραφή (Morroni, 2017)

Εικόνα 58: Τάπητας 29 α - Ανατολικό σκέλος, κεντρικό κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)

Εικόνα 59: Τάπητας 29 β - Ανατολικό σκέλος, κεντρικό κλίτος (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)

Εικόνα 60: Τάπητας 29γ - Ανατολικό σκέλος, κεντρικό κλίτος, (Αρχείο Ντόριας Νικολάου)

Εικόνα 61: Λεπτομέρεια πτηνού από το ψηφιδωτό 29 γ (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)

Εικόνα 62: Λεπτομέρεια δεύτερου πτηνού από το ψηφιδωτό 29 γ (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 63: Λεπτομέρεια τρίτου πτηνού από το ψηφιδωτό 29 γ (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 64: Λεπτομέρεια του ιχθύος από το ψηφιδωτό 29 γ (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 65: Σπαράγματα επιγραφής στο κεντρικό μέταλλο του ψηφιδωτού. Λεπτομέρεια ανθοπλόκαμου που περιβάλλει την επιγραφή (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαραλάμπους)

*Εικόνα 66: Λεπτομέρεια από τα σπαράγματα επιγραφής στο κεντρικό μέταλλο του ψηφιδωτού.
(Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)*

Εικόνα 67: Αεροφωτογραφία του Μαρτυρίου Α' από νότια (Αρχείο Ε. Προκοπίου)

Εικόνα 68: Νότιο κλίτος του ναού με χρηστικούς - αποθηκευτικούς χώρους (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

Εικόνα 69: Βόρειο κλίτος - Χώροι σκευοφυλακίου και Βορδωναρείου (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαλαλάμπους)

Εικόνα 70: Άποψη Μαρτυρίου Α' από ανατολικά (Αρχείο Ε. Προκοπίου και Ε. Χαράλαμπος)

AIEMA: *Association Internationale pour l'Étude de la Mosaique Antique*

ARDAC: *Annual Reports of the Director of Antiquities, Cyprus*

AE: *Αρχαιολογική Εφημερίς*

BA: *Biblical Archeologist*

DOP: *Dumbarton Oaks Papers*

PG: *Migne Patrologiae Cursus Completus - Series Graeca*

RBK: *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*

RDAC: *Report of the Department of Antiquities, Cyprus*

ΘΗΕ: *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*

ΔΧΑΕ: *Δελτίον Χριστιανικής Εταιρείας Ελλάδος*

EJ: *Encyclopaedia Judaica*

ΚΣ: *Κυπριακαί Σπουδαί*

JÖB: *Jahrbuch Osterreichischen Byzantinistik*

ΚΣ: *Κυπριακαί Σπουδαί*

ΑΠ: *Απόστολος Βαρνάβας*

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

Άγιος Ιωάννης ο Ελεήμων, ο Πολιούχος της Μητροπόλεως Λεμεσού. Μιτφρ. Γ. Χρ. Κυθραιώτης. Εκδ. Ιερά Μητρόπολη Λεμεσού. Λεμεσός: 2018.

Τα βιβλία της Καινής Διαθήκης

Τα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης

De Boor, C. (εκδ.), *Theophanis Chronographia*, Λειψία: 1883.

- Ασημακοπούλου-Ατζακά
Πελεκανίδου 1987
- Ασημακοπούλου-Ατζακά, Π., και Ε. Πελεκανίδου, Ε., 1987. *Σύνταγμα Παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, II Πελοπόννησος- Στερεά Ελλάδα.* Θεσσαλονίκη: Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών.
- Πελεκανίδης- Ατζακά 1988
- Πελεκανίδης, Στ., και Π. Ατζακά, 1988. *Σύνταγμα Παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, I Νησιωτική Ελλάς.* Θεσσαλονίκη: Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών.
- Ασημακοπούλου Ατζακά 1998
- Ασημακοπούλου-Ατζακά, Π., 1998. *Σύνταγμα των Παλαιοχριστιανικών ψηφιδωτών δαπέδων της Ελλάδος, III Μακεδονία- Θράκη, Τα ψηφιδωτά δάπεδα της Θεσσαλονίκης.* Θεσσαλονίκη: Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών.
- Ασημακοπούλου-Ατζακά 2003
- Ασημακοπούλου-Ατζακά, Π., 2003. *Ψηφιδωτά Δάπεδα, Προσέγγιση στην τέχνη του αρχαίου ψηφιδωτού.* Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Ασημακοπούλου-Ατζακά 2011
- Ασημακοπούλου-Ατζακά, Π., 2011. *Το επάγγελμα του Ψηφοθέτη (4^{ος} αι. π.Χ - 8^{ος} αι. μ.Χ).* Αθήνα: Εκδόσεις Άγρα.
- Βούρδα 2015
- Βούρδα, Ε., 2015. "Η σημασία των αστέρων στο κείμενο της Καινής Διαθήκης, σημασιολογική και ερμηνευτική διερεύνηση." Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

- Γαλίτης 1964 Γαλίτης, Γ., 1964. Λήμμα "Δαυιδ". *ΘΗΕ* 4: 870-876.
- Γρατσέας 1967 Γρατσέας, Γ. 1967. Λήμμα "Σταυρός". *ΘΗΕ* 11: 411-434.
- Γκουτζιουκώστας-Μονιάρος 2009 Γκουτζιουκώστας, Α., και Ξ. Μονιάρος, 2009. *Η περιφερειακή διοικητική αναδιοργάνωση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας από τον Ιουστινιανό Α' (527-565): Η περίπτωση της Questura Ioustiniana Exercitus*, Εταιρεία Βυζαντινών ερευνών 22, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας.
- Δημητροκάλλης 1982 Δημητροκάλλης, Γ., 1982. *Παλαιοχριστιανικοί και Βυζαντινοί Μαϊανδροί*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Δημοσθένους 2002 Δημοσθένους, Α., 2002. *Η Βυζαντινή Κύπρος (965-1191), Υλικός και πνευματικός κόσμος*. Αθήνα: Εκδόσεις Ηρόδοτος.
- Καλοκύρης 2001 Καλοκύρης, Κ., 2001. *Το δέντρο των Χριστουγέννων. Επιστημονική θεμελίωση της ανατολικής καταγωγής του. Η φάτνη και ο αστέρας της Βηθλεέμ*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Καραγιάννη 2010 Καραγιάννη, Α., 2010. "Ο σταυρός στη βυζαντινή μνημειακή ζωγραφική, η λειτουργία και το δογματικό του περιεχόμενο." Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Κεφαλλονίτου 2008 Κεφαλλονίτου, Φ., 2008. "Η Βασιλική Α' του Επισκόπου Δουμετίου στην Παλαιοχριστιανική Νικόπολη", Μνημεία Νικόπολης αρ.4, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού & Τουρισμού / Επιστημονική Επιτροπή Νικόπολης

- Μανωλέσσου 2011
 Μανωλέσσου, Ε., 2011. Μεσαιωνική γλυπτική της Θήβας και συμβολή στη μνημειακή τοπογραφία της πόλης. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Μαρκή 2005
 Μαρκή, Ε., 2005. "Η απεικόνιση των οπωρών στην παλαιοχριστιανική τέχνη. Η περίπτωση της Θεσσαλονίκης". *ΔΧΑΕ ΚΣΤ'*, 85-92.
- Νικολάου 2013
 Νικολάου, Ν., 2013. "Η κυπριακή επιγραφική κατά τον 4^ο – 7^ο μ.Χ αι." Στο: Δ. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Epigraphy, Numismatics, Prosopography and History of Ancient Cyprus. Papers in Honour of Ino Nicolaou*, 245-272. Uppsala: Åströms förlag.
- Ορλάνδος 1960
 Ορλάνδος, Α., 1960. "Ανασκαφή Χερσονήσου Κρήτης (Βασιλική Α)". *ΠΑΕ* 1955: 327-335.
- Ορλάνδος 1999
 Ορλάνδος, Α., 1999. Μοναστηριακή Αρχιτεκτονική. Αθήνα: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.
- Παζαράς 1981
 Παζαράς, Θ., 1981. "Δύο παλαιοχριστιανικοί τάφοι από το δυτικό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης." *Μακεδονικά* 2: 373-379.
- Πάλλας 1968
 Πάλλας, Δ.Ι., 1968, *Ψηφιδωτά*, Αθήνα.
- Παναγίδης 2018
 Παναγίδης, Π., 2018. "Βυζαντινή Κύπρος: Ύστερη Αρχαιότητα και πρόιμη βυζαντινή περίοδος". Στο: Σ. Νεοκλέους (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου τομ. Α' 11.000 π.Χ – 649 μ.Χ.*, 179-243. Αθήνα: Μέλαθρον Οικουμενικού Ελληνισμού.

- Παπαγεωργίου 1963-1964 Παπαγεωργίου, Α., 1964, "Η παλαιοχριστιανική και βυζαντινή αρχαιολογία και τέχνη εν Κύπρο κατά το 1963". *ΑΒ* 25:153-162, 209-216, 274-276.
- Παπαγεωργίου 2002 Παπαγεωργίου, Α., 2002. "Η χριστιανική τέχνη στην Κύπρο κατά την πρώτη χριστιανική χιλιετία". Στο: Θ. Ξ. Γιάγκου (επιμ.), *Εκκλησία Κύπρου, 2000 χρόνια Χριστιανισμού*, 282-362. Λευκωσία: Εκκλησία Κύπρου.
- Πλακίδης 1963 Πλακίδης, Στ., 1963. Λήμμα Αστήρ. *ΘΗΕ* 3, 411-415.
- Προκοπίου 2006 Προκοπίου, Ε., 2006. "Τα μνημεία της Πόλης και επαρχίας Λεμεσού κατά την Παλαιοχριστιανική, Πρωτοβυζαντινή και Μεσοβυζαντινή περίοδο 324-1191". Στο: Ρ. Παυλίδου (επιμ.), *Λεμεσός: Ταξίδι στους χρόνους μιας πόλης*, 113-128. Λεμεσός: Δήμος Λεμεσού.
- Προκοπίου 2021 Προκοπίου, Ε., 2017. "Φως εκ της γης για τον Αμαθούσιο Ελεήμονα Πατριάρχη Αλεξανδρείας, Άγιο Ιωάννη". Στο: Θ. Γιάγκου (επιμ.), *Από τον Άγιο Επιφάνιο στον Άγιο Νεόφυτο τον Έγκλειστο, Β' Διεθνές Συνέδριο Κυπριακής Αγιολογίας, Παραλίμνι 13-15 Φεβρουαρίου 2014*, 506-594.
- Σωτηρίου 1939 Σωτηρίου, Γ., 1939. "Οι τάφοι των μαρτύρων της πίστεως ή τα μαρτύρια". *ΔΧΑΕ* 4 (1936-1938), 39-49.
- Τμήμα Αρχαιοτήτων Οδηγός Τμήμα Αρχαιοτήτων Κύπρου, *Οδηγός Κουρίου* 1987. Πολιτιστικό Κουρίου Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου.

- Τμήμα Γεωλογικής Κυπριακή Δημοκρατία, 2002. Τμήμα Γεωλογικής Επισκόπησης, *Αρ. Επισκόπησης Δελτίον αρ. 10 Δελτίου 10*, "Η Γεωλογία της Κύπρου". 2002
- Φιλαδέλφως 1916 Φιλαδέλφως, Α., 1916. "Ανασκαφαί Νικοπόλεως", *ΑΕ* τεύχος 3 και 4:33-45.
- Φούλιας 2005 Φούλιας, Α., 2005. "Άγιοι Σαράντα/ KIRKLAR TEKKE: Μια νέα παλαιοχριστιανική βασιλική". *ΚΣ* 69: 3-22, 247-272.
- Χαραλάμπους 2007 Χαραλάμπους, Ε., 2007, "Κονιάματα Ιστορική αναδρομή στην εφαρμογή τους, προσέγγιση προβλημάτων συντήρησης και δημιουργία τράπεζας δεδομένων". *RDAC* 2007: 307-326.
- Χαραλάμπους 2012 Χαραλάμπους Ε., 2012, "Τεχνολογία Κατασκευής των επιδαπέδιων ψηφιδωτών της Κύπρου". Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Χατζηδάκη 1994 Χατζηδάκη Ν., 1994. *Βυζαντινά Ψηφιδωτά*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Χατζηιωάννου 1973 Χατζηιωάννου, Κ., 1973. *Η αρχαία Κύπρος εις τας ελληνικάς πηγάς*, τομ.2.
- Χοτζάκογλου 2005 Χοτζάκογλου, Χ., 2005. "Βυζαντινή αρχιτεκτονική και τέχνη". Στο: Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου τομ. Γ. Βυζαντινή Κύπρος, 465-787*. Λευκωσία: Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ.
- Χρυσόπουλος 1982 Χρυσόπουλος Δ., 1982. "Ψηφιδωτό Γ", *Αρχαιολογία και Τέχνη*, τεύχος 3: 1-4.

- Balmelle et al. 1985 Balmelle, C., M. Blanchard-Lemée, J.P. Christophe, A.M. Guimier-Sorbets, H. Lavagne, H.S. Prudhomme, 1985. *Le Décor géométrique de la mosaïque romaine. I : Répertoire graphique et descriptif des compositions linéaires et isotropes*. Paris: Picard.
- Balmelle et al. 2002 Balmelle, C., M. Blanchard-Lemée, J.P. M. Darmon, S. Gozlan, M.P Raynaud, 2002. *Le Décor géométrique de la mosaïque romaine. II : Répertoire graphique et descriptif des décors centrés*. Paris: Picard.
- Chrysos 1993 Chrysos, E., 1993. "Cyprus in Early Byzantine Times. Στο: A.A.M Bryer, G.S Georghallides (eds), *The Sweet Land of Cyprus. Twenty Fifth Jubilee Spring Symposium of Byzantine studies*. Birmingham: Centre for Byzantine, Ottoman, and Modern Greek Studies. Cyprus Research Centre.
- Donceel-Voûte 1988 Donceel-Voûte, P., 1988. *Les pavements des églises byzantines de Syrie et du Liban. Décor archéologie et liturgie*. Louvain la Neuve-Belgique: Département D'archéologie et D'histoire de l'art, Collège Erasme.
- Dunbabin 1999-2 Dunbabin K.M.D 1999. *Mosaics of the Greek and Roman World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Foulias 2011 Foulias, A., 2011. "The basilica of Agioi Saranta/Kirkklar Tekke in Cyprus and its mosaics". AIEMA 11th Colloquium. 381-389.
- Galavaris 1970 Galavaris, G., 1970. *Bread and the liturgy. The symbolism of early Christian and Byzantine bread stamps*. Madison: Univercity of Winsconsin Press.

- Gozlan 1990 Goslan, S., 1990. "Quelques problèmes D'identification". *Xenia I: 85-105*.
- Grossmann 2007 Grossmann, P., 2007. "Early Christian architecture in Egypt and its relationship to the architecture of the Byzantine world." Στο: S. Roger Bagnall (ed.), *Egypt in the Byzantine world, 300-700*", 103-136. Cambridge: 103-136.
- Hadjichristofi 2018 Hadjichristofi, F., 2018. "New evidence for the Interior Decoration of the Early Christian Basilicas of Cyprus: The Case of Mosaics". Στο: M. Horster, D. Nicolaou and S. Rogge (eds), *Church Building in Cyprus (fourth to seventh centuries). A Mirror of Intercultural Contacts in the Eastern Mediterranean, 191-212*. Münster – New York: Waxmann.
- Hadjichristofi 2018 Hadjichristofi, F., 2018. "All the pretty horses: Une mosaïque récemment découverte a Akaki (Chypre) représentant une scène de cirque". AIEMA 2018 (υπό έκδοση)
- Hill 1940 Hill, G., 1940. *A History of Cyprus*, v.1, Cambridge.
- Kolarik and Petrowski 1975 Kolarik, R. and M. Petrowski, 1975. "Technical observations on mosaics at Stobi". Στο: J. Wiseman (ed.). *Studies in the Antiquities of Stobi*, vol. 2, 65-106.
- Levi 1947 Levi, D., 1947. *Antioch Mosaic Pavements*, v.1. Princeton.
Levi, D., 1947. *Antioch Mosaic Pavements*, v.2. Princeton.

- Michaelides 1992 Michaelides, D., 1992. *Cypriot mosaics*. Nicosia: Department of Antiquities of Cyprus.
- Michaelides 2004 Michaelides, D., 2004. "Ayioi Pente at Yeroskipou. A new Early Christian site in Cyprus." *Musiva et Sectila 1*: 185-198.
- Michaelides 2013 Michaelides, D., 2013. "The excavations of the University of Cyprus at Ayioi Pente of Yeroskipou". Στο: D. Michaelides, P.Pergola and E.Zanini (eds.), *The Insular System of the Early Byzantine Mediterranean: Archaeology and History*, 87-95, Oxford: Archaeopress Publishers of british archaeological reports.
- Michaelides 2018 Michaelides, D., 2018. "Mosaic decoration in early Christian Cyprus". Στο: M. Horster, D. Nicolaou and S. Rogge (eds.), *Church Building in Cyprus (fourth to seventh centuries). A mirror of Intercultural contacts in the Eastern Mediterranean*, 213-244. Münster: Waxmann.
- Mitford 1971 Mitford, T.B., 1971. *The Inscription of Kourion*. Philadelphia: American Philosophical society.
- Morrone 2017 Morrone, F., 2017. *Divina Cypria, Discovering the symbols of Christianity in Cyprus*. Cyprus.

- Nicolaou 2001 Nicolaou, I., 2001. "The transition from Paganism to Christianity as revealed in the mosaic Inscriptions of Cyprus". Στο: J. Herrin, M. Mullett, C. Otten- Froux (eds.), *Mosaic, Festschrift for A.H.S Megaw*, 13-17. Nottingham: The British School at Athens.
- Nicolaou 2012 Nicolaou D., 2012. "Catalogue de l'exposition". Στο: J.Durand , D. Giovannoni (eds.), *Chypre, entre Byzance et l'Occident IV e – XVI e siècle*, 10. Louvre :Somogy éditions d'art.
- Ovadiah 1987 Ovadiah R. and A. Ovadiah, 1987. *Hellenistic, Roman and Early Byzantine pavements in Israel*. Roma: L'Erma' di Bretschneider.
- Papageorghiou 1972 Papageorghiou, A., 1972. *ARDAC*: 25-26.
- Procopiou 2014 Procopiou, E., 2014. "The Katalymata ton Plakoton: New light from the Recent Archaeological research in Cyprus." Στο: C. A. Stewart, T.W. Davis and A. Weyl Carr (eds.), *Cyprus and the Balance of Empires: Art and Archaeology from Justinian I to the Coeur de Lion*, 69-98. Boston: CAARI.
- Procopiou 2015 Procopiou, E., 2015. "The excavation at Akrotiri- Katalymata ton Plakoton 2007-2014." Στο: S. Rogge and M. Grünbart (eds.), *Medieval Cyprus. A place of Cultural Encounter*, 185-218. Münster: Waxmann.
- Roux 1998 Roux. G., 1998. *Salamine de Chypre XV. La basilique de la Campanopetra*. Paris: De Boccard.
- Scholem 2007 Scholem, G., 2007. "Magen David". *Encyclopaedia Judaica*, v.13: 336-339.

- Spiro 1998 Spiro, M., 1998. "Vergil in Albania: An early byzantine mosaic pavement at Arapaj." Στο *Οι Αλβανοί στο Μεσαίωνα. Διεθνή Συμπόσια 5*. Αθήνα: Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών. 131-168.
- Stanley Neal 2000 Stanley Neal, D., 2000. *The basilica at soli, Cyprus: a survey of the buildings and mosaics*. Cyprus: International Resources Group.
- Swiny 1982 Swiny, H. W., ed. 1982. *An Archeological guide to the ancient Kourion area and the Akrotiri Peninsula*. Nicosia: Department of Antiquities Cyprus.
- Swiny 1988 Swiny, H. W., 1988. "The Pleistocene Fauna of Cyprus and recent discoveries on the Akrotiri Peninsula". *RDAC 1988.1*: 1-14.
- Talgam 2014 Talgam, R., 2014. *Mosaics of Faith. Floors of Pagans, Jews, Samaritans, Christians and Muslims in the Holy Land*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press and Yad Ben-Svi Press.
- Tran Tam Tinh 1989 Tran Tam Tinh, 1989. *Soloi dix campagnes de fouilles (1964-1974)*, volume II.
- Waliszewski 2006 Waliszewski, T., 2006. "From the Roman temple to the byzantine basilica at Cchîm (south Lebanon). Byzantine churches in Lebanon- a long neglected legacy". *Archeology and History in Lebanon 23*: 30-41.